

واپسیت

تورکجه - فارسجا کولتورل درگی
فصلنامه فرهنگی ترکی - فارسی

اوتوز ایکینجی ایل، قیش - ۱۳۸۹، سایه ۱۵۹
سال سی و دوم، زمستان - ۱۳۸۹، شماره ۱۵۹

در سوگ استاد دکتر ضیاءالدین هیئت

پروفیسور دکتر ضیاءالدین هیئت ین ماتمینده

اۋلو تانرى نىن آدى ايله

وارلىق

فصلنامه فرهنگى فارسى - تركى
تۆركجه - فارسجا كولتورل درگى

اوتوز ايكىنجى ايل، قيش - ۱۳۸۹، سايى ۱۵۹
سال سى و دوم، زمستان - ۱۳۸۹، شماره ۱۵۹

مؤسس، صاحب امتياز و مدير مسئول:
دوكتور جواد هيئت

شماره امتياز: ۸۵۳۸

ایچینده کی لر:

- در سوگ استاد و برادر دانشمند پرفسور دوکتور ضیاءالدین هیئت • دوکتور جواد هیئت ۳
- وحدت وجود، پان تئیزم و فلسفه ایله علاقه سی • دوکتور جواد هیئت ۴
- کؤراوغلونون پوئتیکاسی • پروفسور نظامی جعفروف ۹
- عباسقلی آقا باکیخانلی قدسی • دوکتور عزیز محسنی ۲۲
- کیممئرلر، ایسکیتلر، ساکالار • دوکتور میرهدایت حصاری ۲۸
- آران ولایتی است از آذربایجان • عادل ارشادی فرد ۴۰
- ادبیات ترکمن در قرن بیستم • پروفسور دوکتور محمت قارا- کاکاجان دوردی یف- شهروز آق آتابای ۴۸
- باش ساغلیغی ۵۵
- حسینه کیم محبت ائیلر، آغلار • حسن مجیدزاده «ساوالان» ۵۶
- کتاب تانیتیمی • دوکتور عزیز محسنی ۵۸
- یئتیشمز • حسن مجیدزاده «ساوالان» ۶۱
- خاقانی شیروانینین آذربایجان تۆرکجه سینده رباعی لریندن • محمد آقا سلطانزاده ۶۲
- کؤلگه ده کی سس کتابیندان • نیگار خییاوی ۶۳
- اۆرک چیرپینتیمی کتابیندان • ناظر شرفخانه ای ۶۴
- گئندن سؤنرا • سیدرضا سیدزاده نیر "ناطیق" ۶۵
- گؤزوم سنده قالیب • روزبه صمدی «نیر اوغلو» ۶۶
- دائم محبت جوشور قلبلریمیزده • ف- م ۶۷
- میرزا محمد آخوندزاده و اثر "مجلس یاراشیغی" (زیور مجلس) او • جومشید مرادف- شهلا عبدالله یوا ۶۸
- جنوبی آذربایجان ادبیاتیندا محبتین ترنمی • بهار ممد اووا برده لی ۷۷
- YUSİF DÖVLƏTOĞLU VƏ ONUN "MƏNZUM FİQH" TƏRCÜMƏSİNİN BAKI NÜSXƏSİ • Rübabə Şirinova..... ۸۹*
- AZƏRBAYCAN FƏLSƏFİ ƏLYAZMA ABİDƏLƏRİNİN ARAŞDIRILMASI VƏ SEYİD YƏHYA EŞ-ŞİRVANİNİN ŞƏFA AL-ƏSRAR ADLI ƏSƏRİ Dos. • Dr. Mehmet Rıhtım ۹۶*

در سوگ استاد و برادر دانشمند پرفسور دوکتور ضیاءالدین هیئت

برادرزاده‌های عزیزم، پرفسور: باقر، مینو، تقی و عباس هیئت

بسیار متأثر و متأسفم که امروز باید به مناسبت مرگ جانگداز پدر بزرگوار شما و استاد و برادر دانشمندم (خان داداش) تسلیت‌نامه‌ای برای شما بنویسم. اساساً قلم همراهی نمی‌کند مثل اینکه مرکبش تمام شده و یا می‌خواهد بگوید: که این سوگنامه را نه با آب سیاه (مرگب) که با آب چشم باید نوشت و با زبان بی‌زبانی می‌گوید:

ای اشگ فرو ریز ز چشم از پی دلدار
ای دل که پر از خون شده‌ای در غم فوتش
ای دیده گهربار ز دل در طلب یار
خون ریز زمزگان، بطلب رخصت دیدار
از پرده برون آی و بشو محرم اسرار
ای سینه ماتم زده از درد فراقش -

دل‌م می‌خواست من هم در واشنگتن بودم و در مراسم تدفین و سوگواری شرکت می‌کردم. افسوس دوری راه و کهولت و ضعف پیری مرا از این موهبت تسلی بخش هم محروم کرده و ناچار با نوشتن این نامه و چاپ آن در مجله وارلیق خودم را تسلی می‌دهم. امیدوارم عذر مرا بپذیرید چون من هم دیر یا زود راهی این منزل هستم و به او خواهم پیوست.

هر که باشی و به هر جا بروی آخرین منزل هستی این است

برادر بزرگوار ما که بزرگتر از دیگر بازماندگان بود، دانشمند خودساخته و مصداق

فرمایش حضرت علی (ع) بود که می‌فرماید: **الناس معلّم و متعلّم و الباقي کالهمج.**

او همیشه معلّم و متعلّم بود. من در جوانی مدت‌ها افتخوار شاگردی او را داشتم و خوشه-چین محضر پرفیضش بودم. او مردی عاقل، متعادل، پاکدل و رحیم بود و در دوران عمر پرثمرش به مرچه‌ای هم آسیب نرسیده بود. در منزل پدری که بیشتر به یک پادگان نظامی شباهت داشت و هر کس به کوچکت از خود زور می‌گفت، ائ آیه رحمت بود و با کسی کاری نداشت. با آنکه در کودکی آنچنان محبتی ندیده بود ولی به همه مهر می‌ورزید. و در صورت نیاز کمک می‌کرد.

او نمونه کامل مردی و رادمردی بود و بیش از دیگر فرزندان شبیه پدر بود، گویی علی هیئت ثانی بود و بعد از پدر در جایگاه او قرار گرفته بود. او واقعاً لایق این جایگاه بود. دکتر ضیاءالدین مایه افتخار و سر بلندی خانواده هیئت بود. من شخصاً با داشتن چنین برادری فخر می‌کردم. اگرچه افکار اجتماعی ما متفاوت بود ولی طوری نبود که به رابطه برادری و همدلی تأثیری گذاشته باشد. دکتر ضیاءالدین در عین حال شوهری کم‌نظیر و پدری بی‌بدیل بود. علاقه و عاطفه او در مورد همسرش سبب شد که نه تنها در طول زندگی، بلکه حتی بعد از مرگ، زندگی جاودانی را هم در کنار همسرش باشد. او فرزندان برومند و دانشمند چون شما را تربیت کرد. که هر کدام مایه مباهات خود و فامیل هستید. خداوند هر دو را قرین رحمت فرماید و به شما و خانواده صبر جمیل عطا فرماید.

عموی داغدار شما: دوکتور جواد هیئت

وحدت وجود، پان تئیزم و فلسفہ ایلہ علاقہ سی

دوکتور جواد ہیئت

فلسفہ عقلین و تفکرون محصولودور و خالق، مخلوق، خلقت و کائنات و ادراکدان دانیشار، متد و منطقی و استدلال دیر. غایه سی حقیقتی آراماق و اؤنا یئتیشمک دیر. فیلسوف حقیقتی سئون دئمک دیر. فلسفہ ده ادبیات کیمی روحون / بئینین غذاسی دیر و انسانین ذهنینی انکشاف ائتدیریر و استدلال و محاکمه گؤجونو آرتیرار. فلسفہ و فلسفی فکرلر علم ایلہ دینین آراسیندا اولان فکر و عقیده لردیر. تصوف و وحدت وجود دا بیر نوع فلسفہ سایلابیلر. کندی، اسلامین بیرینجی فیلسوفو دین و فلسفہ نی حقیقتلرین ایکی چئشید افاده سی ساییردی. اما فارابی اؤنلاری بیر بیریندن آیریر. اؤنون فکرینه گؤره دینی حقیقتلر فلسفہ نین مثاللاری دیر و فلسفہ ایلہ دین بیر امر - شئی ین ایکی شکلی دیر. فلسفہ آرگومنتال قایدالار و احکامی احتوا ائدیر و دین اؤ احکام و قایدالارین خطا شکلی و افاده سی دیر. اؤ پیغمبری ده فیلسوف حساب ائدیر.

دکارت فلسفہ نی بیر آغا جا بنزدیر کی کؤکو يعدل الطبیه (الاهیات) و تنه سی (اؤزو-گؤوده سی) طبیعی و شاخه لری علم لردیر. (طب اخلاق و مکانیک).

فلسفہ تمامیلہ عقله و منطقه دایانیر و حالبوکی دین ده، عقل و نقل اساس دیر. قرآن کریم ده هر یئرده خلقه خطاباً سؤروشور. **أَفَلَا تَعْقِلُونَ**: عقلی نیزی ایشلتمه بیر سینیزمی؟ فلسفہ حقیقتی آختاریر. دین حقیقتی تاپیب و اؤنو ایضاح ائتمه یه و خلقه اینان دیر ماغا چالیشیر. اؤنا گؤره اسلام فلسفہ سی و یا علم کلام ظهور ائتمیشدیر. کلام علمی استدلال

(آرگومتال) یولو ایله دینی عقیده لری ثبوت ائتمگه چالیشیر. موضوعو دا تانری و اونون صیفتلری دیر. بوردان بو حکم توره میشدیر گلمیشدیر.

كَلَّمَا حَكَمَ بِهِ الْعَقْلِ حَكَمَ بِهِ الشَّرْعِ (هر شئی كه عقل حکم ائتدی شرع ده اونا حکم ائدر). بونون قارشی سیندا اشعری لر بو حکمی بیان ائتمیشلر.
كَلَّمَا حَكَمَ بِهِ الشَّرْعِ حَكَمَ بِهِ الْعَقْلِ.

تصوف ده بیر نوع فلسفه دیر. تصوفون غایه سی تانری نین تانیماق (معرفت) و اونا قووشماق دیر (فنا فی الله: تانری دا فنا اولماق).
صونی تانریا عشق و ریاضتله قووشور.
تصوفون مختلف طریقتلری واردیر لکن هامیسی وحدت وجود عقیده سینده بیرلشیرلر.

وحدت وجود تصوف و عرفانین سون مرحله سی دیر. (Mysticime) وحدت وجود عقیده سینده گوره عالمده بیر وجود واردیر او دا ذات مطلق یعنی تانری دیر.
بوتون کائنات و مخلوق لار (یارادیلیمیشلار) اونون تجلیسی و گورونوشودور. انسان دا حقیق مظهری و سرتی دیر.

بو عقیده نین کؤکو اولاراق قرآن کریمده بو آیه یه آرخالانیرلار:
إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ: بیز تانردانیق و یئنه اونا قاییداجاییق. ایکی جور وحدت وجود عقیده سی واردیر.

۱- بیرینجی ده بوتون کائنات او جمله دن انسان تانری نین خارجی تجلیسی و مظهری ساییلیر.

۲- ایکینجی ده یالنیز انسان تانری نین مظهری قبول ائدیلیر. چونکی تانری انسانی یاراداندان سونرا اوز روحوندان اونا پوفله دی.

تصوف و یا صوفی لیک بنی امیه یه قارشی (ظلم و طبقه لشمه، تجمل و فساد و دنیا یا آشیری باغلی لیق) یارانندی (۸- اینجی میلادی عصر).

نیکلسون Nikelsun (اسلام عارف لری) کتابیندا تصوفو الاهی حقیقتلرین درکی و صوفینی اهل حق دئییه تعریف ائدیر؛ اما بیر چوخلاری اهل حق آدلانیلان علوی گروهلارینی: حروفی لیک، اخی لیک، ملامیه و قلندریه طریقتلرینی دین خارجی (heterodox) حساب ائدیرلر و اونلاری میتیک جریان آدلاندیریرلار.

عارف یونانجا میسیتک (Mystic) دئمکدیر و صوفیا یونانجا حکمت و حقیقت دئمکدیر.

مسلمان عارفله صوفی دئییلر. صوفی سؤزونون کؤکو صوفدیر. صوف عربجه یؤن دئمکدیر. صوفی لر قابا (گوبور) یؤن پالتاری گئیدیکلری اؤچون اؤنلارا بو آد وئریلمیشدیر. صوفی نین بیر معناسی دا صاف، پاکدل دئمکدیر. صوفی لر دنیا مالینا و لذتترینه اعتناسیزدیرلار و ریاضتله یاشارلار.

آوروپالی لار نئوپلاتونیسمی عرفانین کؤکو کیمی گؤستریرلر بو جریان میلادی ۲-نجی یؤز ایلده اسکندریهده یاراندى و خریستیانلیغا کئچدی. اؤندان اول بودائیسیم ده داخی بونا اؤخشار جریان واریدی. اسلامدا ایلك صوفی مصرلی ذوالنون اولموشدور. ایلك صوفی لر داها چؤخ زاهدلر و عابدلر اولموشلار.

صوفی حق یؤلونون یؤلچوسودور (سالک) و بو یولدا اؤچ مرحله دن کئچمه لی و تانری یا قوووشمالی دیر. بونلار طریقت، معرفت و حقیقت مرحله لری دیر.

صوفی بو یولدا بیر پیره اؤنو هدایت و ارشاد ائدن بیر مرشده باغلانیر و ریاضت چکمه یه، ذکر دئمیه باشلار.

معرفت تانیماق و بیلیمک دئمکدیر. صوفی معرفتی اشراق و الهام (intuition) و جذبیه - خلسه ایله قازانیر.

حقیقت مرحله سینده آلاها قوووشماغا و اؤندا فنا اولماغا چالیشار. صوفی جذبیه و خلسه یولیه اؤزوندن کئچر و تانری دا فنا اولاندان سؤنرا ابدیتته قوووشار. صوفی بو یولو تانری عشقیله قطع ائدر و کئچر. عشق تصوف مکتبی نین اساس تملی دیر.

عارف فنا اولوب تانری ایله و معنا بیرلشدیکدن سؤنرا (بیرینجی سفر)، ایکینجی سفر فنا ایله باشلار و بقا ایله داوام ائدیر و عارف عشق ایله دولموش، گؤزل و پاک عمل لر ایله مخلوقاتا دؤغرو قایداری. بو زامان کثرتده (چوخلوق) وحدت (بیرلیک) تجلی ائدر و بو داخلی حیاتین زیره وسینی تشکیل ائدر.

تصوف اینانیشینا گؤره تانری عالمی عشق له یاراتمیشدیر. بو باره ده پیغمبردن حدیث قدسی یه آرخالانیرلار. کُنْتَ كَنْزاً مَخْفِياً فَاحْبَبْتَ أَنْ أَعْرِفَ وَ خَلَقْتَ الْخَلْقَ لِكِي أَعْرِفَ.

ترجمه: گیزلی بیر گنج - خزینه ایدیم. ایسته دیم (عشق) تانینام خلقی یاراتدیم. مولوی بو حادثه نی شعرله بئله بیان ائتمیشدیر.

گۆهری بودم نهان اندر صدف
موجی از عشق آمد از جایم بکند

اوفتاده قعر دریا بی هدف
گاه این سو، گاه آنسویم فکند

تصوفده تانرینی بیر دنیز و کائناتی اؤنون دالقالارینا اؤخشادیرلار. وحدت وجود مفکورهسی ۱۳- نجو عصرده انکشاف ائدهرک ایران و تۆرک ادبیاتیندا درین ایزلر بوراخمیشدیر، هم بؤیوک اثرلرله برابر اوستون بیر تصوف سیستمی یاراندى. بو ساحهده مولوی نی تصوفون ان بؤیوک شاعری سایماق اولار.

وحدت وجود بیر دنیا گؤروشودور و اؤندا ایده آلیزمله ماتریالیزم بیرلشیر وحدت وجود مفکورهسی اؤزلویونده بیر نوع فلسفه دیر چونکی تانری، عالم و خلقتدن بحث ائدیر و وارلیغین اساسینی معقول گؤرور و کائناتی اؤ معقول و مطلق وارلیغین (تانری) تجلیسی کیمی قبول ائدیر. تصوف و وحدت وجودون فلسفه دن فرقی یؤل فرقی دیر. فلسفه عقل، تفکر و استدلال یؤلله حقیقتی آختاریر.

تصوف و وحدت وجود دا عشق یؤلله حقیقت- حقه (آلاها) قووشماق ایسته ییر. مولوی بو باره ده بئله دئییر:

این جهان یک فکرت است از عقل کلّ عقل کلّ شاه است و دیگرها رُسل
ترجمه: بو دنیا عقل کلون (تانری) بیر فکری دیر عقل کلّ شاه دیر دیگرلری پیغمبرلر دیر.

هابئله دنیانین دیشگن اولماسینی بئله ایضاح ائدیر.

هر نفس نو می شود دنیا و ما
بی خبر از نو شدن اندر بقا

ترجمه: هر آن دنیا یئنی له شیر بو یئنی لشمکدن خبرسیز اولاراق یاشاماغا داوام ائدیریک.

فلسفه ساحه سینده صحبتی گئدن جبر و اختیار (فاتالیزم و سئچمک آزادلیغی) تصوف و وحدت وجود و تمثیل ائدن (نمایش ائتدیرن) مولوی ده بئله گئدیر:

اینکه گویی این کنم یا آن کنم
این دلیل اختیار است ای صنم

ترجمه: بونو مو ائله ییم و یا اونومو
بو اختیار علامتی- نشانه سی دیر ای صنم
وارلیغین ادراکیندا دین و فلسفه نین سینتزی کیمی وحدت وجود تظاهر ائدیر و بو دا تصوف فلسفه سی نین اساسینی تشکیل ائدیر.

فیلسوفلاردان پارمنیدس، اسپینوزا، هگل، شیرازلی ملاصدرا دا وحدت وجودا اینانیردییلار.

کائناتین یارادیلیشی اسکى یونان فیلسوفلاریندان پلاطون و ارسطویا گؤره ماده دن یارانیب و تانری اؤنا صورت (شکیل) وئریب، ائله ده تانری بیر معمار و صانع دیر، یارادیجی دئییلدیر. سنت آگوستین دؤردونجو عصرده (۳۵۸ م دغوم) دئدی کی تانری دنیانی هئچ-دن یارادیب. بو عقیده خریستیان دؤورونده اورتایا قۇیولدو و وحدت وجودا چاتدی. بیز مسلمانلارین عقیده سینه گؤره تانری عالمی هئچدن یاراتمیشدیر. من فلسفه تاریخی کتابی حاضرلامیشام یاخیندا اؤنون آذربایجان تۆرکجه سینه ترجمه سی باکی دا چاپ اولوناجاق من اؤرادا بو خصوصلاردا داها تفصیلاتلی معلومات وئرمیشم^۱.

باش ساغلیغی

حؤرمتملی عالیم، درگیمیز «وارلیق»-ین مسؤل مدیری و باش یازاری، آغ ساققالیمیز،

جناب پرفسور دوکتور جواد هیئت!

سیزین قارداشینیز، حؤرمتملی هیئت عائله و خاندانی نین دیرلی بؤیوگو، علم خادیمی جناب پرفسور دوکتور ضیاءالدین هیئت-ین جان سیخجی ابدی ایریلیغی، سیزی و هیئت آدینی داشییان سئویملی انسانلاری، آغلار گؤزله بوراخیب، آلاهیین تعین ائتدیگی قرار و چاغیریشینا لبتیک دئییب، دنیاسینی دیشمه سی مناسبتیله اولو تانریدان او مرحوما رحمت و مغفرت، سیزه بو ماتمه دؤزوم و صبر دیله بیریک.

«وارلیق» درگیسی نین یازارلار بیرلیگی.

^۱- بو مقاله باکی دا ۱۹ نوامبر ۲۰۱۰ ده فلسفه سمیناریندا دوکتور جواد هیئت طرفیندن کنفرانس شکلینده وئرلمیشدیر.

کۆراؤغلو نون پوئیکاسی

پروفیسور نظامی جعفروف

«کۆراؤغلو» داستانی عموماً مختلف تۆرک / و بیر سیرا غیر تۆرک / خلقلری آراسیندا بو و یا دیگر درجده یاییلسا دا، مکمل حماسی یارادیجیلیق آلتی اؤلماق اعتباریله تاریخاً آذربایجان خلقینه - آذربایجان تۆرکلرینه منسوب دور. آذربایجان «کۆراؤغلو» سو منسوب اۆلدوغو خلقلین شفاهی ادبیاتی نین (بوتؤولو کده مدنیتی نین) انتباهی دؤورونده^۱ بؤیوک ملی - اجتماعی تفکر انرژیسینی نین محصولو کیمی میدانا چیخمیش، همین خلقلین بیر نچه عصرلیک تاریخی ماراغینی، اجتماعی - سیاسی، ایدئولوژی و معنوی دنیا گؤروشونو، روحیه سینی ملی احتراصلارینی عکس ائتدیرمیشدیر.

«کۆراؤغلو» نو، آذربایجان اجتماعی - ایستتیک تفکر تاریخینده کی موقعینه گؤره، آنجاق «کتاب دده قورقود» لا مقایسه ائتمک ممکندیر. «کتاب دده قورقود» آذربایجان خلقی نین، «کۆراؤغلو» ایسه آذربایجان ملتی نین فورمالاشدیغی دؤورون اوقاتی نین، اجتماعی سیاسی ائتئوقرافیک گئدیشلری نین هر دؤورده کی اؤزونه مخصوص تظاهر و دؤورو هئچ ده تصادفی دئییل کی، «کۆراؤغلو ایله» کتاب دده قورقود آراسیندا قیریلماز سئمانتیک (معنایی) قورولوش علاقهاردیر کی، همین علاقهنی اعتراف ائتمه دن آذربایجان «کۆراؤغلو» سونون نه اینکی یارادیلیشینین هئچ تیپولوگیاسینی دا معین - لشدیرمک ممکن دئییل - «کتاب دده قورقود» دان «کۆراؤغلو» یا قدر خلق صنعتی، فؤلکلور بؤیوک تاریخی چئوریلیشه معروض قالیر: تۆرک - اؤغوز اوزانی آذربایجان عاشیغینا چئوریلیر.

«کۆراؤغلو» نون غرب و شرق واریانتلاری، تدقیقاتچی لارین قید ائتدیگی کیمی، هم مضمون هم ده فورماجا بیری دیگریندن کفایت قدر فرقله نیر - غرب واریانتلاری

^۱ - ۱۸ - ۱۷ جی عصرلر آذربایجان انتباهی و انون خاراكتیری - تیپولوگیاسی باره ده باخ: ن. جعفروف.

آذربایجان انتباهی: پروبلئلر، ملاحظه لر... - فضولی دن واقفه قدر، باکی - یازیچی نشریاتی ۱۹۹۱، ص ۷۱ - ۴۹.

آذربایجان تۆرک، ارمنی، گۆرجو، کۆرد، لزگی و س.، شرق واریانتلاری ایسه تۆرکمن (گۆراوغلو) اۆربک، قازاخ (هر ایکی سینده «قور اوغلو») تاجیک (قور اوغلی) - یا خود قور (قولی) واریانت و یا وئرسیالاریندان عبارت دیر. حماسه نین غرب واریانتلاری، دئمک اولار کی، بوتؤولوکلر رئال، تاریخی حادثه لردن، احوالاتدان بحث ائتدیگی حالدا شرق واریانتلاری افسانه وی، اسطوره وی سیمالار، سوژه لرله زنگین دیر، - غرب واریانتلاری اساساً نثرله، شرق واریانتلاری ایسه شعرلر دیر.

«کوراوغلو» نون مختلف واریانت یا خود وئرسیالاری اؤزینده کی مشاهده لر گۆستریر کی، همین واریانت، یا خود وئرسیالار، آرالاریندا کی مضمون فرقلرینین بؤیوکلو یوندن و یا کیچیک لیگیندن آسیلی اولمایاراق، بیر منبع دن - آذربایجان «کوراوغلو» سوندان توره میشلر: هر شئیدن اول اونا گوره که، تیپولوژی باخیمدان بو واریانت داها مکمل، داها تاریخی و داها رئال دیر، اونا گوره ده داها چوخ توره مه - آرتما، ایمپروویزاسیا پوتانسیالینا بداهت طرفیتینه مالک دیر، کوراوغلو شناس خ. کوراوغلونون بئله بیر فکری تاممیه دؤغرو دور کی، اوندان آرتیق مختلف ائتیک (قومی، منشالی خلقده کوراوغلو یازیلی شکیلده فیکساسیا اولونسا دا (تثبیت اولونسا دا) اساس سوژه، گورونور، آذربایجاندا معین لشمیش دیر.^۱

«کوراوغلو» نون غربدن شرقه دؤغرو یاییلدیغینی گمان ائتمک اوچون هر جور اساس واردیر. آذربایجان، آنادولونون شرقینی احاطه ائدن جلالی لر (۱۶- جی عصرین سوئو ۱۷- جی عصرین اوللری) حرکاتی «کوراوغلو» نون ایک سوژه لرینی یا خود حادثه لرینی محض بو اراضی ده (غربده) میدانا چیخارمالی، سوئرا همین سوژه و یا حادثه لر اوغوز- تۆرکمنلر واسطه سیله شرقه نقل اولونمالی ایدی. دیگر طرفدن ۱۷- جی عصردن تۆرک دنیاسی نین قومی- سیاسی باخیمدان ان گرگین نقطه سی قافقاز (آذربایجان) ایدی کی بورادا یالنیز تاریخ صحنه سینه چیخماغا حاضر لاشان بیر ملتین - آذربایجان ملتینین طالعی حل اولونموردو، دیگر اوغوز تۆرکلری نین (تۆرکیه تۆرکلری نین، تۆرکمن لرین) ملی اؤزونو تشکیلی جریانی دا از و یا چوخ درجه ده همین بؤلگه ایله باغلی ایدی.

^۱ - X.Q. Koroqli. Vzaimosvazi eposa narodov sredney Azii, Irana i Azrcbaygjan M., izd.

“Nauka”, ۱۹۸۲, str. ۱۶۹

لاکین شرق «کۆراؤغلو» سو آنجاق منشایی، بیر سیئرا اؤبراز (سیما)، حادثه سوژه و موتیو (اساس موضوع) لرینه گۆره غرب «کۆراؤغلو» سو ایله عینی دیر، عمومیتله ایسه اؤریژینال (اصیل) واریانت و یا وئرسیالاردان عبارت دیر. هر بیر تۆرک خلقی (تۆرکمن، اۆزبک، قازاخ و س . . .)، «کۆراؤغلو» یا اؤز تاریخی - قومی ماراغینی، معنوی - ائتئوقرافیک خاراكتیرینی، اجتماعی - سیاسی پروبلئمترینی گتیرمیش، اؤنو (کۆراؤغلونو) هانسی حماسی، بدیعی - ایستتیک سویتهیه قالدیریب - قالدیرماماسیندان آسیلی اؤلما یاراق اؤزونونکو ائتمیشدیر.^۱

آذربایجان «کۆراؤغلو» سو غرب واریانتلارینین، قید اؤلدوغو کیمی، اساسینی تشکیل ائدیر. «ایستر آیری - آیری حصه لری نین، قۇللاری نین ایلك یارانماسیندا، ایسترسه ده یاشادیغی عصر لر بۇیو داها دا زنگین لشمه سینده، جیلانماسیندا بیزه معلوم اؤلما یان ساییز - حسابسیز سۇز صنعتکارلاری نین اشتراک ائتمیش اؤلدوغو ان عظمتلی داستانلاریمیزدان بیری^۲ «کۆراؤغلو» ملی تشکل دؤورونده منسوب اؤلدوغو خلقین، ملتین هانسی یارادیجیلیق (و گئنیش معنادا اؤزونو تشکیل) امکانلارینا مالک اؤلدوغون گؤستریر. مکمل لیگینه، خلقین اجتماعی - سیاسی مسئله لرینی عکس ائتدیرمه امکانینا، ایسته تیک - پوئتیک (شاعرانه) سویه سینه گۆره نه تۆرکیه تۆرکلری نین «کۆراؤغلو» سو، نه ده ارمنی، گۆرجو، کۆرد، لزگی و س. «کۆراؤغلو» سو آذربایجان «کۆراؤغلو» سو ایله مقایسه اولونا بیلمز؛ عینی زاماندا قید ائدک کی، قافقازدا یاشایان غیر تۆرک منشالی خلقلرین «کۆراؤغلو» سو اساساً آذربایجان «کوراغلو» سونون آیری - آیری سوژه لری نین وئرسیاسی، بیر سیئرا حاللاردا ایسه بلاواسطه ترجمه سی دیر. هئچ ده تصادفی دئییل کی، واختیله غیر تۆرک منشالی بیر سیئرا قونشو خلقلرین ایفاچی - عاشیقلاری مختلف مجلسلرده «کۆراؤغلو» نون سوژه سینین آذربایجان تۆرکجه سیندن چئویره رک اؤز دیل لرینده (ارمنی جه، گۆرجو جه، لزگی جه و س.) دانیشمیش، داستانداکی قوشمالاری ایسه محض آذربایجان تۆرکجه سینده اؤخوموشلار (۱۷-۱۹ جو عصرلره عاید. بیر سیئرا

^۱ -B. A. Karriev. Epiçeskie skazanii o keroqli u Turkoya ziçnix Narodov. M., izd. "Nauka"

۱۹۶۳; X. Koroqli. Oquzskii qeroiçeskiy epos. M., İZD. "Nauka", ۱۹۷۶;

^۲ - م. ح. طهماسب، مقدمه - کۆراؤغلو، باکی، آذرب. س س ر ع. آ نشر، ۱۹۵۶ ص ۷-۶.

الیازمالاری دا بونو گؤستریر) یعنی قافقاز کیچیک آسیا بؤلگه سینده «کؤراؤغلو» نون آپاریجی دیلی آذربایجان تۆرکجه سی، تمثیل و تبلیغ ائتدییی فکر، ایستتیک مدنیت آذربایجان مدنیتی اولموشدور.

آذربایجان «کؤراؤغلو» سو فؤرمالاشدیغی دؤوردن هم یازیا آینماغا، هم ده یازیلی ادبیاتا تاثیر گؤسترمه یه باشلامیشدیر. البته، بونون سببی یالنیز «کؤراؤغلو» نون ۱۸-۱۷ جی عصرلر آذربایجان مدنیتینده کی بؤیوک تاریخی موقعه مالک اولماسی دئییل؛ همین دؤورده، گؤرونور اساساً انتباه دؤشونجه سی نین تاثیر ایله خلق ادبیاتی بؤیوک نفوذ قازانیر و کوتله وی شکیلده قارشییسی آینماز بیر سرعتله یازیا کؤچورولور. بونون مقیاسینی تصور ائتمک اوچون دئییک کی، ۱۸-۱۶ جی عصرلر عاشیق یارادیجیلیغی نمونه لری، بیر سئرا داستانلار یالنیز عرب (آذربایجان تۆرک) الفباسیندا دئییل، ارمنی و گۆرجو الفبالاریندا دا یازیا آینمیش، بونلارین اکثریتی ایتیپ باتمیش، چوخ آز بیر قسمی بو گۆنه قدر گلیب چیخمیشدیر. «کؤراؤغلو» نون الیازمالاری داها چوخ اولموشدور^۱. بونون بیر سببی، یوخاریدا قیدا ائتدییمیز کیمی داستانین قافقازدا گئنیش یایلماسی، ادبی- ایستتیک نفوذو ایدیسسه، باشقا بیر سببی اونون گؤرونمه میش بیر سرعتله تۆره ییب- آرتماسی، انکشاف ائتمه سی و غیر عادی پؤتانسیئله مالک اولوب گئت- گنده یئنی سوژه لر، موتیولر، فکرلر و س. له زنگین لشمه سی ایدی. «کؤراؤغلو» یارادیجی عاشیغا، ائل صنعتکارینا دؤورون، گۆنون اجتماعی مسئله لرینی عمومی- لشدیرمک، همین مسئله لره خلقین مناسبتینی بیلدیرمک یا آنالیتیک، یادا تحت الشعور بیر شکیلده تقدیر- تصدیق و یا انکار ائتمک اوچون غیر محدود امکان وئیردی. آذربایجان خلقی نین ملی انتباهی دؤورونده فؤلکلورون، داستان- ائپوس (حماسه) یارادیجیلیغی نین قازانیدیغی بو غیر محدود امکانی ایمپروویراسیا (بداهه لیینی) سرعتینی یازی عکس ائتدیره (احتوا ائده!) بیلمیردی.

^۱ - L.Q calidze.ob odnoy neizvestnoy rukopisi eposa "keroqli". Trudi tbilieskoqo Qu.

۱۹۶۷ t. ۲۱; X. Q. Koroqli. Bzaimosvyazi eposa narodov sredney Azii, irana I Azerbaydjana, M. Izd "Nauka", ۱۹۸۳, str, ۱۸۲-۲۴۷;

۱- عباسوف، ارمنی الفباسی ایله یازیا آینمیش- توپلانمیش / آذربایجان، داستانلاری و داستان شعرلری-

آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتینا دایر تدقیولر، یئدیجی کتاب، باکی، ۱۹۸۷، ص ۵۱-۳۹.

گۆرکملی کؤراؤغلو شناس م. ح. طهماسب، گۆرونور، داها چؤخ سوؤئت ایدئولوگیا-سینین تأثیرى آلتیندا بئله بیر فکر سؤیله میشدی کی، دقت ائدیلسه، «کؤراؤغلو» حماسه سینین ده آذربایجانین روسیه ایله بیرلشمه سیندن سوئراکی دؤورده داها دا بویومه، گئنیش لنمه معناسیندا انکشاف ائتمه دییی آیدین اولار. چؤنکی بو بیرلشمه ایله «کؤراؤغلو» حماسه سینین اساس مبارزه اوبیکتی اولان عثمانلی و ایران استیلاسی آرادان قالمیشدیر!!^۱ البته، بو نه اینکی کهنه لمیش حتی عینی زاماندا یانلیش فکردیر. هر شئیدن اول اونا گۆره کی، «کؤراؤغلو» داستانی آذربایجان ملتینین فؤرمالاشماسی دؤورونده ملی- ائتنوگرافیک مستقل لیگی ترنم ائدن بیر اثر (حماسه) اولدوغوندان او هر جور استیلانین، هر هانسی یاد ائلی دؤشمه بویون ایمه یین علییه نه دیر. و نئجه کی سوؤئت ایدئولوگیا سی آذربایجانلا ملی دئمؤکراتیکگ تفکورو اساساً ایفلیج ائتمه میشدی و او واختا قدر «کؤراؤغلو» نون تۆرمه، انکشاف ائدیپ زنگین لشمه پؤتانسییاسی قالیردی.

... «آذربایجان روسیه یه بیرلشدییی (استیلا اولوندوغو) زمان بورایا گلمیش ایلیک ژنرال یئرلی اهالی دن کؤراؤغلو حقینده سؤروشور... «کؤراؤغلو» نو گۆرمک ایسته ییر...

قۇجا، آغساقال بیر کیشی دئییر:

- سن امر ائله اوزون بوینوزلو بیر قۇچ گتیرسینلر...

... گتیریرلر. قۇجا یئر قازیب قۇچو بوینوزلارینا قدر تۇرپاغا باسدیریر. سوئرا آتینی مینیب جولانه گتیریر. چاپاراق گلیب کئچنده آییلیب تۇرپاغا باسدیریلیمیش قۇچون ایکی بوینوزوندان توتور، قالدیریب گۆیه توللاییر. آتی بیر قدر سوؤروب سوئرا دؤندریر، قئیلینجینی چکیر، چاپاراق گلیب قئیلینجی ایله قۇچو گۆیده ایکی شاققایا بؤلور. سوئرا بیر ترهزی گتیرتدیریر شاققالاری چکدیریر. هر ایکی شاققا مثقال- مثقالا برابر گلیر. قۇجا دئییر:

- من کؤراؤغلونون ان جوان دلیسی ائیوازام. کؤراؤغلو لازم اولمایان یئر گئتمز. اگر

لازم اولسا، چاغریلمامیش دا گلر.^۲

^۱ - م. ح. طهماسب. مقدمه. کؤراؤغلو، باکی، آذرب. سسر ع. آ. نشر، ۱۹۵۶ ص ۸

^۲ - ینه اورادا، ص ۸-۹

م. ح. طه مباسب يازير: «بو افسانه «كوراوغلو» حماسه سى نين اكر بئله دئمك ممكوندورسه» سون سوزودور. بونولا بو عظمتلى حماسه نين داها دا بويوك معناسيندا انكشافى داينير. ۱ گوركملى كوراوغلو شناسين بو ملاحظه سى ده، پرنسيپ اعتباريله، اوزونو دؤغرو لتمور - «افسانه ده «كوراوغلو» داستانى نين تمثيل ائتديكى حماسى عننه - مدنيتين هله چوخ گوجلو اولدوغونو كونكرت تاريخى حادثه يه - آذربايجانين روسيه طرفيندن اشغالينا معين مناسبت بيلديردييني گوروروك. «كوراوغلو» ۱۸-۱۷ - جى عصرلده اولدوغو كيمي ۱۹ - جو عصرده ۲۰ - جى عصرين اوللرينده ده اوز حماسى حياتيني توره مه - زنگين لشمه استقامتينده ياشاميش، بير سيرا قوللار محض بو زمان ميدانا گلמידير. ۲ لकिन، هئچ شهبه سيز، «كوراوغلو» حماسى سيستم - مدنيتى نين (گئنيش معنادا حماسه نين!) مكممل بير ياراديجيلىق آلتى كيمي تظاهرو ۱۷ - جى عصرده باش وئرميشدير. او خلقين باغريندان بير وولقان كيمي محض بو عصرده پؤسگورموش، سونراكى دؤرلرده ايسه فؤرمالاشما - انكشاف، توره مه - زنگين لشمه گئديشى كئچيرميشدير. و بو گئديش داستانين حماسى تيپولوگياسى نين معين لشمه - سينده هئچ ده ايلكين «پؤسگورمه» دؤغولوش دؤورونده كيندن آز رول اويناماميشدير - خصوصيله ۱۸ - جى عصر و ۱۹ - جو عصرين بيرينجى ياريسيندا حماسه - پوتانيسادان حماسه صنعته دؤغرو مكممل بير تكامل دؤورو كئچميش، آذربايجان انتباهى نين، دئمك اولار كى، بؤتون گؤجونو انعكاس ائتديرميشدير.

«كوراوغلو» نون تشكل - فؤرمالاشما تاريخى تخميناً اشاغيداكى كيمي دؤورلشديرمك اولار:

۱ - ۱۶ جى عصرين اوللريندن ۱۷ - جى عصرين اوللرينه قدر معنوى - كولتورولوژيك، ايستتتيك پوتانسيالين معين لشمه سى، ۱۶ - جى عصرين سونو ۱۷ - جى عصرين اوللرينده آذربايجانين اوز دولت مستقل لييىنى ايتيرمه سى ايله علاقه دار اولاراق مى

۱ - يئنه، اورادا، ص ۹.

۲ - ۱۹ - جو عصرين اورتالاريندا «كاوكاز» غزئتينده سؤيلنميش اشاغيداكى سؤزلر ده بونو ثبوت ائدير: «آسيادا و عموميتله شرقده ائله بير يئر تاپماق اولماز كى، بو آد / صحبت كوراوغلو دان گئديرن ج) اورادا مشهور اولماسين. سيز اونو حتى بئسارايادا، مولداويادا دا ائشيديرسينيز... / كاوكاز ۱۸۵۶ - نومره ۲۱

مستقللىك اوغروندا مبارزه نين گۆجلنمەسى نتيجه سينده حماسه نين ميدانا چيخماسى
اۆچون معنوى، پسيخولوژىك و ايدئولوژىك شرايطين يئتشمەسى.

۲-۱۷- جى عصرين اوللريندن اورتالارينا قدر حماسه نين فكر- ايستئتيك
اساسلارنى نين قورولوشونون، ايلك سوژه - حادثه لرى نين، اساس سيمالارنى نين
يارانماسى.

۱۷-۳- جى عصرين اورتالاريندان ۱۸- جى عصرين اوللرينه قدر- داستانين اساساً
فورمالاشماسى، دؤورون بؤيوك شفاهى سؤز صنعتكارلارى- عاشيقلارى طرفيندن فيكىر-
مضمون و شاعرانه قورولوش باخيميندان مكمل صنعت فاكينا چئوريلمەسى، عيني
زاماندا ايلكىن واريانت، يا خود وئرسيالارين تشكلو.

۴-۱۸- جى عصرين اوللريندن ۱۹- جو عصرين اورتالارينا قدر- داستانين حماسى
پوتانسيئلين تام گۆجوندە تظاهرو، ملى حماسه يه چئوريلمەسى، واريانتلاشمانين
گۆجلنمەسى، آيرى- آيرى قوللارين ياخود بوتؤولو كده داستانين يازيبا آينماسى،
آذربايجان عاشيقلارنى نين رئيئرتوآريندا اساس اثره چئوريلمەسى، عيني قوللارلا زنگين-
لشمەسى، گلە- گلە داها دا جيلالانيب مكمل لشمەسى.

۵-۱۹- جو عصرين اورتالاريندان ۲۰- جى عصرين ۳۰- جو ايللرينه قدر
صنعتكارلىق باخيميندان داها دا زنگين لشمەسى، خصوصيله ايفاجى عاشيقلار طرفيندن
مختلف مجلسلرده داها چوخ سؤيله نيب ياييلماسى، آذربايجان شرق بؤلگه لرينه ده بو و يا
ديگر درجەده ياييلماسى، آرديجيل شكيلده تۇپلانماسى، يازيبا ادبياتا، ملى اجتماعى
تفكره معين تاثير گؤسترمەسى... و ۲۰ جى عصرين ۳۰- جو ايللريندن سؤنرا عموميتله
عاشيق- داستان صنعتى نين سقوطو ايله باغلى اولاراق آرخائيك لشمەسى...

البتە، بو بؤلگودە معين شرطى ليين اولماسى طبيعى دير- شرطى اولمايان ايسه
اودوركى، «كؤراؤغلو» ۱۶- جى عصرين سؤنو ۱۸- جى عصرين اوللريندن ۱۹- جو
عصرين سؤنو ۲۰- جى عصرين اوللرينه قدر، يعنى تخميناً اؤچ عصر خلقين فؤلكلور
تفكرونده ياشاميش، اونون قهرمانلىق ايدئالى نين فاكىتى، حادثه كيمي موجود اولموشدور.
«كؤراؤغلو» منسوب اولدوغو خلقين اخلاقينا معنوياتينا، پسيخولوگياسينا مكمل بير
مكتب سويته سينده عصرلره تاثير گؤسترميش، ملتين حماسه دؤشونجه سى نين

مقیاسینی بۆتون گئیش لییی - چۆخ طرفلی لییی، زنگین لییی ایله احاطه ائتمیشدیر. ۱۱-
 ۹- جی عصرلردن سؤنرا آذربایجان داستان یارادیجیلیغی نین ملی حماسه تفکرونون
 پوتانیساسی مقیاسیندا تظاهرو محض ۱۹-۱۷ جو عصرلرده «کؤراؤغلو» نون شخصینده
 اۆلموشدور.

آذربایجان «کؤراؤغلو» سو (ائله جه ده اؤنون بلاواسطه تأثیری آلتیندا فؤرمالاشیب
 انکشاف ائتمیش غرب واریانت و وئرسیالاری)، اساساً رئال (کونکرت) تاریخی حادثه لرین
 انعکاسی دیر و «کؤراؤغلو» قهرمانلاری نین آدلارینا رئال تاریخی شخصیتلرین آدلاری
 کیمی تاریخی اثرلرده تصادف اۆلنور. بونولا بئله حماسه نین آلت قاتیندا (ایچ
 قورولوشوندا) زنگین میفیک (اسطوره وی) پوتنسیانین اۆلدوغونو گؤرمک اۆ قدر ده
 چتین دئییل و «کؤراؤغلو» دا همین میفولوژی قات، دئمک اۆلار کی، بۆتونلوکله اوست
 قاتین / دیش (خارج) قورولوشون!) گئیش معنادا رئالیزمین اختیاریندادیر، اونا تابع
 اۆلموش، حتی اؤنون / اوست قاتین) تضیقی ایله بیر سیوا حاللاردا دئفورماسیا
 اۆلنموشدور.

لاکین معین مقاملاردا آلت قاتین تاممیله اوست قاتا چئوریلدیینی گؤرمه مک،
 ساده جه اۆلاراق ممکون دئییل... گؤنلرین بیر گؤنو آلی کیشی روشنی یانینا چاغیریب
 دئدی:

- اوغول، بوراداکی داغلارین بیرینده بیر جوت بولاق وار، آدینا قوشا بولاق دئیرلر.
 یئددی ایلدن یئددی ایله جمعه آخشامی مشرق طرفدن بیر اۆلدوز، مغرب طرفدن ده بیر
 اۆلدوز دؤغار. بو اۆلدوزلار گلیب گؤیون اورتاسیندا توققوشارلار. اۆنلار توققوشاندا قوشا
 بولاغا نور تۆکرلر، کۆپوکله نیب داشار.

هر کیم قوشا بولاغین اۆ کۆپویونده چیمسه ائله قوتلی بیر ایگید اۆلار کی، دنیادا
 برابر ی تاپیلماز، هر کیم قوشا بولاغین سویوندان ایچسه عاشق اۆلار. اؤزونون ده سسی
 ائله گۆجلو اۆلار کی، نعره سیندن مئشه ده آسلانلار اۆرکر، قوشلار قاناد سالار، آتلار،
 قاتیرلار دیرناق تۆکر. چۆخ ایگیدلر، شاهزاده لر بو سو اۆچون گلیبلر، آنجاق هئچ بیرینین
 بختی یار اۆلمایب، ایندی یئددی ایل تمام اۆلها اۆلدور. وعده چاتیب، گئت اختار،
 قوشا بولاغی تاپ...».

روشن ھمین بولاغی تاپیر، بیر قاب دۆلدوروب باشینا تۆکور، بیر قاب ایچیر. بیر قاب دا دۆلدوروب آتاسینا گتیرمک ایسترکن گۆرورکی، کۆپوک داھا یۆخدور، بولاق دورولوب، کور- پئشمان گئری دۆنور... و کۆراؤغلو آتاسی آلی کیشینی قۇشا بولاغین یانیندا دفن ائدیر.

«کۆراؤغلو» داستانیندا میفولوژی سیمالارین بو جور فعال شکیلده میدانا چیخماسی خصوصیله باش قهرمانین فعالیتینین اوسطوره ایله باغلی حماسه نین میفولوژی سئمانتیکاسی نین زنگین لیینی، اؤنون قدیم معنوی- ایستتیک یادداشت اساسیندا یارادیلدیغینی، درین تاریخی، کۆکلره مالک اۆلدوغونو گۆستریر. آلی کیشی و کۆراؤغلو سیمالاری نین میفولوژی منشأییندن بحث ائدن م. سیدوف بو باخیمدان، ھئچ شېهه سیز، حقلی دیر.^۱

آلی کیشی داھا چۆخ "اییه" دیر، یا خود تانریچادیر، آخیردا چنلی بئلین میفیک حامی سینه چئوریلیر و کۆراؤغلونو محافظه ائدن، دئمک اۆلارکی، بۆتون فیزیکی، روحی قوه لری اؤنا (کۆراؤغلویا) محض آلی کیشی وئریر.

ایستر کۆراؤغلودا، ایسترسه ده «کۆراؤغلو» نون دیگر قهرمانلاریندان (اؤنلارین هر بیرینده) آز و یا چۆخ درجه ده ایلاھی گۆج وار. دوزدور، ھمین گۆج داستاندا ممکن قدر گیزله دیلیر، میفیک ایشیغی نه قدر امکان وارسا سۆندورولور، لاکین حرارتی قالیر و هر آن حس ائدیلیلر.

«کۆراؤغلو»- آذربایجان عاشیق ادبیاتی نین یۆکسه لیش دؤورونون محصولودور و قید ائتمک لازم دیر کی ھمین ادبیات فۆلکلورون کلاسیک ادبیاتا (نورماتیولییه) جان آتماسی جهدی نین نتیجه سی اۆلوب. اؤزونه مخصوص فلسفی- ایستتیک، پؤئتیک خصوصیتلره مالک دیر: اؤنلاردان باشلیجاسی اودور کی عاشیق قدیم تۆرک میفولوگیاسی ایله صوفی- لییی، صوفی لیکله حیاتی لییی (رنالیزمی) بیرلشدیرمه یه جهد ائدیر. عاشیق صنعتی نین اساس ایدئیا- ایستتیک پرنسیپلرینی، عموماً تیپولوگیاسینی معین ائتمه یه امکان وئرن اثرلردن بیر (داھا دؤغروسو، بیرینجیسی!) محض «کۆراؤغلو» دور. «کۆراؤغلو» نون مؤلفی کیمدیر؟ سوالینا دا، ائله بیلیریک کی ان دؤغرو جاواب بودور: عاشیق! مکمل عاشیق کتبی اؤلما سایدی؛ ھئچ شېهه سیز، «کۆراؤغلو» کیمی مکمل بیر داستان- حماسه

^۱ - م. سیدوف. آلی کیشی و کۆراؤغلو اؤبرازلاری نین پرتوتیپلری حقینده. «آذربایجان» ژورنالی ۱۹۷۳ سایى.

دە اۆلمازدى. عاشىق «كۆراۋغلو» نون ھەم مۇلفى، ھەم دە قەرمانى دىر و تصادفى دئىيل كى، فۇلكور شناسلىقىدا كۆراۋغلونون تارىخى شخصىت كىمى جلالى - قىامچى اۆلماسى بارە - دە كى ملاحظە ايلە ياناشى «شاعر - عاشىق اۆلماسى فرضىەسى» دە «عقلە باتان» سايبىلر.^۱ داستانىن قەرمانى اۆزونون عاشىق اۆلدوغونو بىر نئچە يئردە - يا جدى، يا دا ظارافاتلا دئىير، مثلاً:

سلام وئردىم، سلام آلام،

گۆروم كىسىن سلام سنى.

آخچاسىز، پولسوز عاشىغام

پولوم يۇخدور، آلام سنى.

كۆراۋغلو يالنىز فىزىكى گۆجو ايلە دئىيل، حق عاشىغى اۆلماسى ايلە دە، حقلى اۆلاراق، اۆيونور:

ميدانا گىرنده ميدان تانىيان،

حقين وئرگىسىنە من دە قانعام؛

بىر اىگىدم، اىگىدلرین خانىيام،

بو اطرافدا بۆتون ھريان منىم دىر!...

و بئەلىكلە، عاشىق «كۆراۋغلو» دا اۆزونون صنعت ايدئولوژىسى اۆچون واجب اۆلان اۆچ فلسفى - اىستىتىك كومپونىنتىن (اجزاسى نىن). اۆزونه مخصوص (تركىبىنى) تقدىم ائدىر:

مىفۇلۇژى - صوفى لىك - حىاتى لىك (رئاليزم).

۱۸ - ۱۷ - جى عصرلر (سون اورتا عصرلر) آذربايجان داستانلارى نىن ھامىسىندا

اۆلدوغو كىمى، «كۆراۋغلو» دا عاشىقلىق قەرمانلارین، دئمك اۆلار كى، ھامىسىنى

خاراكتىرىزە ائدىر - اۆنلارین ھامىسى بىرىنجى نوبەدە (طبیعتلرى اعتباریلە) عاشىق -

دىرلار. سۆزلرینى سازلا دئىيرلر... لاکىن عاشىقلىق آنجاق ساز گۆتوروب سۆز دئمکدن

عبارت دئىيل، معنوی - اخلاقى بىر كىفیت اۆلاراق، اۆنلارین داخلى عالمىنى معین

ائتمکدە دىر و خصوصیلە قید ائتمک لازم دىر كى، «كۆراۋغلو» دا بو عاشىغىن

اۆتوبیوقرافىك اۆبرازى دا موجوددور.

^۱ - و . ولىف، آذربايجان قهرمانلىق داستانلارى، ب، ر، آ. د. او، نشرىياتى، ۱۹۸۰ ص ۳۴.

«کوراوغلو» حماسه‌سی ۱۸-۱۷ جی عصرلر آذربایجان انتباهی نین اجتماعی-فلسفی ایستتیک-کولتورولوژیک فکرلری اساسیندا، اؤنلارین گؤجلو تزییقی ایله فورمالاشمیشدیر. همین انتباه آشاغیداکی علامتلرله تصدیق اولونور:

۱- قدیم تۆرک، تۆرک-اوغوز میفولوژلیسی دؤورون مدنیتی نین (ائله‌جده ادبیاتی-نین) کؤنکرئت اساسیندا دایانیر، یارادیجیلیغین ژنراتورو کیمی چیخیش ائدیر.

۲- ۱۸-۱۷ جی عصرلر مدنیتی ملی، اؤزونو درک فاکی اؤلاراق تظاهر ائدیر (همین علامت مدنیتین هم مضمونوندا، هم ده فورماسیندا اؤزونو گؤستریر).

۳- ۱۸-۱۷ جی عصرلر مدنیتی، نتیجه اعتباریله، رئالیست مدنیت دیر.

همین علامتلر دؤورون ان نهنگ آبیده‌سی اؤلان «کوراوغلو» حماسه‌سینی البته کی، بیرینجی نؤوبه ده خاراكتئریزه ائدیر.

۱۸-۱۷ جی عصرلرده عموم شرق مدنیتی نین داشیییجیسی اؤلان اورتا عصرلر شهری نین داغیلماسی^۱، بونون عوضینده آذربایجان کندی نین اجتماعی-مدنی موقعی-نین گؤجلنمه‌سی مشاهده ائدیلیر. کندلی شخصیتی ادبیاتدا (عموماً مدنیتده) گؤرونور گئت-گئده بو موقع داها دا گؤجلهنیر. عینی زاماندا اورتا عصرلر شهری نین یئرینده انتباه شهری میدانا چیخماغا باشلاییر کی، بو دا خصوصیه یئنی تیپلی تاجر زمره‌سی نین فورمالاشماسی، جمعیتده یۆکسک نفوذ قازانماسینا سبب اولور. تاجر تفکرو فولکلوردا خصوصیه عاشیق داستان یارادیجیلیغیندا اؤزونه مخصوص بیر فعاللیقلا اشتراک ائدیر: محبت داستانلاریندا تاجرلرین سیماسی یارادیلیر، تجارت اصطلاحلاری، ایفاده‌لری سرعتله متأفورلاشیر و س. (مجاز)/انتباه دؤورونده ملی اؤزونو درکین ترکیب حصه‌سی اؤلاراق انسانین-شخصیتین اؤزونو درکی ده گؤجلهنیر کی، بونون دا ادبیاتدا، خصوصیه فولکلوردا پارلاق ایفاده‌سینی گؤرمه‌مک ممکن دئییل-انتباه مدنیتی انسانی چؤلرله سألیمیر. مجنون ائله‌میر./بو معنادا مجنونلوق فلسفه‌سی-بوتؤولوکده فضولی انکار ائدیلیر.^۲

^۱ - Bax : A A X: Raxmani , Azərbaydjan V kontse XVI İ V xvii veke, Baku , izd . ' Elm' , ۱۹۸۱ STR . ۱۹۸, V. N . Leviatovş oçerki iz istori Azərbaycan V XVIII, veke , Baku, izd. AN Azerbş SSR. ۱۹۴۸, STR115, N. V. Piqulevskaya, A. Yakubovskii, İ . P . petroşevkii, L. V. Stroeve, A. M. Belenitskii. Istoriya irana S Drevneişix vremen Do kontsa XVIII veka , L ., İZD. Lou ۱۹۵۸, STR. ۳۰۰ ve s.

^۲ - م. فضولی نی م. ف. آخوندوف ۱۹- جو عصرده معین علمی- نظری موقعدن، انکار ائتمزدن اول، فولکلور

انسان ۱۸-۱۷ جی عصرلرده مجنون یوخ، دلی (کؤراؤغلو دلیسی) و کؤراؤغلو اولماق صلاحیتی قازانیر... محبت اؤنو (انسانی) جمعیتدن اوزاقلاشدیرمیر. عکسینه، اؤنا (جمعیتته) داها دا یاخینلاشدیریر. عاشیق لر «بوتا آلیرلار» اؤنلارین محبتی گؤناه یوخ، «تقدیر خدا» ساییلر.

انتباه ادبیاتی (اثری!) انسانین آزادلیغینی، اؤنون فیزیکی، معنوی گؤجونو، ایستتیکاسینی ترنم ائدیر- کؤراؤغلو (و دلی لری) هئچ کیمه بویون ایمیرلر، «بیر قاشیق قاندان» اؤترو دشمنه یالوارمیرلار، اؤز آزادلیقلارینی گذشته گئتمیرلر. «کؤراؤغلو» داکی حق، عدالت، هومانیزم قهرمانلارین داورانیشیندا، فعالیتینده نه اینکی اخلاقی- معنوی کیفیت، هم ده داستانین (و زمانین) طبیعتیندن ایرهلی گلن فلسفی پرنسیپ کیمی تظاهر ائدیر. قهرمانلیق اورتا عصرلره مخصوص خصوصیتلرینی اساساً قورورسا دا، بیر سیرا باخیملاردان حیاتی لشیر (رئاللاشیر)، آیدین مطلبلره، مقالهلره خدمت ائدیر، مجردلیکدن «اؤزونده شئی» اولماقدان چیخیب گله گله انسانین- شخصیتین علامتلیرىندن بیرینه چئوریلیمکله تدریجاً اورتا عصرلر اسخولاستیکاسینی ایتیریر.

آذربایجان «کؤراؤغلو» سو آذربایجانین اساساً غرب منطقه لرینده، معین درجه ده ایسه شرقی آنادولودا فورمالاشمیش، گئنیش یایلمیش، پروفیسیونال عاشیقلارین رئپرتواری- نین اساسینی تشکیل ائتمیشدیر/ ایستر ۲۰- جی عصرده، ایستر سه ده اؤندان داها اول مختلف تدقیقاتچی فولکلور شناسلار، فولکلور تۇپلایانلار «کؤراؤغلونو» اساساً، قاراخ، تۇووز، شمکیر، گنجه بؤلگه لریندن، گورجوستاندان تۇپلامیشلار! داستانین داها گئنیش یایلمدیغی بؤلگه لرده واختیله کؤچری تۆرکمنلر، یا خود تره کمه لر یاشامیشلار. تاریخی منبعلر اؤنلاری حاکمیتته تابع اولمایان آزادلیق سئور بیر خلق کیمی تقدیم ائدیر. تۆرکمنلر گؤجلو، جسور ایدیلر، اساساً، مالدارلیقلا مشغول اولور، تئز- تئز قونشو خلقلرین اؤز رینه چاپقینا گئدیردیله. قاچاقچیلیق، یاغمایا گئتمه تۆرکمنلرین حیات طرزینده، معیشتینه اؤنون عضوی ترکیب حصه سی کیمی داخل اولموشدور. ۱۸-۱۷ جی عصرلرده آذربایجان خلقی نین فورمالاشماسی دؤرونده اؤنلار (تۆرکمنلر) تدریجاً اؤز مستقل-

۱۸-۱۷ جی عصرلرده اؤزونه مخصوص استیخیایله «انکار ائتمیشدی».

۱- باخ: کؤراؤغلو، باکی، آذرب، س س ر ع. آ. نش. ۱۹۵۶، ص ۳۳۹-۳۴۲.

لىكلىرىنى ايتىرسەلر دە، فۇرمالاشماقدا اۇلان خلقىن (معنويات و روحیات) معین لشمە- سىندە بۇيوك رۇل اۇینادىلار.

«کتاب دده قورقود» لا «کۇراۋغلو» آراسىندا كى فکر- مضمون، قورولوش- فۇرما ياخىنلىغى نىن بىر سببى دە هر ايكى داستان- حماسه نىن عىنى بىر قومى- مدنى سىستىمىن محصولو اۇلماسى دىر. فرق ايسه همىن قومى- مدنى سىستىمىن كئچىردىيى تکاملله ياناشى دۇورون، زمانىن دېيشمه سىندە دىر كى، بونلارىن هر ايكىسى حماسه نىن داورانىشىنا، فونكسىونال امكانلارىنا اۇزونه مخصوص شكىلدە تاثير گۇستىرىر. «کتاب دده قورقود» دون، فۇرمالاشدىغى دۇورون تارىخى ايله باغلىلىغى نه قدر گۇجلودورسه، «کۇراۋغلو» نون اۇز دۇورو ايله باغلىلىغى دا اۇ قدر گۇجلودور.

«کۇراۋغلو» داستانى نىن فکر- مضمونو باره سىندە بحث ائدرکن آشاغىداكىلارى نظرده توتماق لازم دىر.

بىرىنجىسى، حماسه نىن قديم تۆرك ميفۇلوژىسى و اسكى تۆرك- اۇغوز حماسه عنعنەلريله باغلى اۇلماسى، ايكىنجىسى، كۇنكرئت تارىخى دۇورده كى حادثەلرى بو و يا ديگر شكىلدە عكس ائتدىرمەسى، اۇچونجوسو، ملى انتباه دۇشونجه سى نىن / و اصلينده، همىن دۇشونجه نىن يئتىشىد دىر دىگى عاشىق صنعتى نىن / محصولو اۇلماسى.

«کۇراۋغلو» دا انتباه تفكرو حماسى عنعنەلره / پۇتئىسىيالارا داياناراق دۇورون تارىخى منظره سىنى يارادىر، اۇناگۇره دە بورادا (کۇراۋغلو داستانىندا) هم كئچمىش، هم ايندى، هم دە گله جك بىر قهرمان كىمى اشتراك ائدىر.

عباسقلى آقا باكيخانلى قدسى

يازان - دوكتور عزيز محسنى

عباسقلى آقا قدسى ۱۲۰۸ باكى نين اميرجان شهر جيگينده حياتا گؤز آچيب، اؤز دوغما آنا ديلينه، هابئله عرب، فارس و روس ديل لرينه مسلط ايميش، بير چؤخ شهرلره، اؤلكه لره، ارمنستان، داغستان، گورجويستان، آنادولو و ايران آذربايجانينا سفر ائتميش دير.

۱۲۵۲ - جي ايلده توركيه يه و عربستانا سفر ائتميش و وادى فاطمه ده حياتا گؤز يوموب و اوردادا تورپاغا تاپيشيريلميش دير.

عباسقلى آقا قدسى، آذربايجان عالمى، معارف پرورى و شاعرى، مختلف موضوعلاردا، محتوالى و درين تاثيرلى اثرلر ياراتميش دير.

۱- **رياض قدسى**، قدسى نين ايلك اثرلريندن بيرى دير، بو اثر آذربايجان توركجه-سينده يازيلىب، بو اثر كربلا احوالاتى باره سينده قلمه آلييب و عيني زاماندا بو اثرين داخيلينده ليريك^۱ غزل لر گؤزه دبير. قدسى بو اثرى يازاركن كاشفى نين «روضه الشهداء» محمد فضولى نين «حديققه السعدا» اثرلريندن استفاده ائتميش دير.

۲- **قانون قدسى**، بو اثر فارس ديلينده يازيلىب دير. قدسى نين فارس ديلى نين صرف و نحوى باره ده يازديغى بو درسليك كتابى، فارسلا رين اؤزلريندن چؤخ قاباق يازيلميش و بو ديلين تعليمى اوچون ايلك كتاب ساييلا بيلر.

۳- **اسرار الملكوت**. بو كتابدا مؤلف نجوم علمينه داير، كائينات قورولوشونو و گؤنش عالمى نين او زمانكى نائلتلىرى اساسيندا ايضاح ائدير. بو كتاب استانبولدا تورك ديلينه ترجمه و شرح ائديلهرك، «املاك الجبروت فى اسرار الملكوت» آدى ايله ۱۸ - جي ميلادى ايلينده نشر ائديلىب دير.

^۱ - ليريك = مشخص حس و هيجان ايله دولو شعر، داخلى تاثير، داخلى هيجان.

گلستان ارم. قدسی بیر چوخ ایل لرین مطالعه سی نتیجه سینده آذربایجان، داغستان خلقی نین تاریخینه دایر بئش فصلدن عبارت فارسجا یازدیغی بیر اثر دیر. بو کتاب اؤزونون درین لیگی، درست لیگی، ترتیبی و تاریخ علمینه وئردییی تعریف اعتباری ایله، مؤلیفه دنیا شهرتی قازانمیشدیر.

قدسی نین یاراتدیغی اثر لرینده شرق شعر ی نین خصوصیه جلال الدین مولوی، بو بؤیوک و دنیا شمول شاعرین، هابئله مترقی روس ادبیاتی تأثیر ی گؤزه چار پییر.

مشکات الانوار (مشکوه الانوار) «نور منبعی» اؤز مضمونو اعتباری ایله «نظامی گنجوی» نین «مخزن الاسرار» (سرلر خزینه سی) آدلی اثرینه اؤریژینال^۱ بیر نظیره دیر. کتابین آدیندان بو بنزه ییش نظره چار پییر. بو منظوم داستانی سؤنوندا (عملین جزاسی) آدلی اؤلدوقجا ماراقلی هند افسانه سی ایله بو اثرین ایده مضمونونا بیر یئکون^۲ ووراراق، عدالتین ظلمه و ریایه غالب گلدییینی نمایش ائتدیریر.

قدسی نین الدهه اؤلان بعضی اثرلری گؤستریر، اؤ زمانیندان آجی - آجی شکایتلر ائتمیشدی، اؤ، مشکات الانواردا «بیان حال» سرلوحه سی ایله یازدیغی پارچادا دئییر:

«گونش شرقدن طلوع ائدیب چیخان زمان سحر

اؤرییمی مین عذابه دچار ائدیر غم، کدر»

«صبح کیمی کؤینه ییمی پارچا - پارچا ائدیب من

اودلو آه لار چکیرم هئی بو یانیقلی اؤرکدن»

قدسی، باشقا بیر شعرینده اؤز زمانه سینده اجتماعی عدالت سیزلییه قارشى چیخاراق، هر شئین اؤز یئرینده اولمادیغینی گؤز اؤنونده جانلان دیریر:

«بؤلبول ایله قارغانی گؤر سالیرلار بیر قفسه

فرق قؤیمورلار بو دنیا دا محبت له، هوسه»

«تأسف کی، بو عؤمور بوشا گئدیر، آن به آن

نه خیر ایشه صرف اولونور، نه سئوگییه، آه - آمان»

«زمانه مین بلا وئریر، اؤرییمی قانادیر

اوزومده کی آل لیق منیم اؤرییمین قانی دیر».

^۱ - اورژینال = اصل، اؤزونه مخصوص اؤلان.

^۲ - یئکون وورماق = نتیجه چیخارتماق.

قدسی بۆتون دردی، غمی داغیتماق اوچون صاف عشق و تمیز محبتی گؤزل واسطه-
لردن حساب ائدیر:

«بو دنیادا شادلیق آنجاق محبت ده گؤرونور

خوش او کسین حالینا کی، عشق آردینجا سؤرونور»

«عشق دیر بو الم لری، دردی، غمی داغیدان

آنجاق اوئون سایه سینده فرحله نیر هر انسان».

تهذیب الاخلاق - قدسی بو اثرده جمعیت حیاتینداکی فکرلرینی بیر سیستم
شکلینده شرح ائدیر. و گنج لر آراسیندا نجیب اخلاق، قایدا- قانونلارینی و اوئون جهت-
لرینی تبلیغ ائدیر. اثر مقدمه و خلاصه دن باشقا آشاغیدا اؤن ایکی فصلده یازیلان عنوان-
لاردان عبارت دیر.

۱- اعتدالی قوروماق ۲- خیر اهلین فضیلتی. ۳- ساغلاملیغی الده ائتمک. ۴- عاده
باغلیلیق. ۵- شهرتی بیان. ۶- عشقه مالک اولماق. ۷- امیرنین (قایدالاری). ۸- شادلانماق.
۹- تواضعکارلیق. ۱۰- قناعت. ۱۱- توکل قانونلاری. ۱۲- انصافین تعریفلری.

کشف الغرائب: قدسی آمریکانین کشفینه دایر اولان بو اثری میرزا تخلصو بیر
شاعر- عالیم ایله بیرلیکده یازمیشدیر. بو اثر فارس دیلینده دیر، اثرده آمریکانین اراضی-
سینده یاشایان قبیله لرین عنعنه و مراسم لریندن، اخلاق و روحیاتلاریندان، جغرافی و
اقلیم شرایطیندن گئنیش صورتده دانیشیلیر.

کتاب عسکریه: آذربایجان تۆرکجه سینده یازیلان بو اثر، آذربایجان ادبیاتی
تاریخینده ایلك رومان آدلانا بیلیر.

بورادا ایکی گنجین پاک و صمیمی عشقی ترنم ائدیلیلر. بو صاف محبتته مانع چیلیک
تۆره دن اجتماعی و بعضی کهنه لمیش قایدا و قانونلار قامچیلانیر. اثرده نظم و نثر ایشله-
نیلیر و دئمک اولار بو اثرده عباسقلی آقا قدسینی معاصر نثرین بانئسی آدلاندیرماق اولار.
قدسی گؤزل و قدرتلی شاعر اولماقلا برابر، بو اثرده اؤزونو قدرتلی بیر ناشر (یازیچی-
یازار) کیمی ده تانیتدیریر. اثرده عسکر اؤز سئوگیلیسینه خطاباً اۆرک سؤزلرینی بو طرز
ده بیان ائدیر.

«نئجه تاب ائتسین دل شوریده جاناندان جدا

بی سر و سامان قالیر هر ملک سلطانندان جدا

«عاشق بيچاره نين جسمينده جان جانان ايدى

نئجه شيون قيلماسين كيم جسم اولور جانان جدا»

قدسى، روس - ايران محاربه لرينده (۲۸-۱۸۲۶ ميلادى) حربى خدمتى مناسبتيله تبريزده و اورادا گوردويو جهالت و فاناتيژمين^۱، ظلم و سيخينتى لارين حددن آرتيق آغيرليغى اونو چوخ ناراحت ائدير و او، بو تاثير آلتيندا تبريزين اهلينه خطاب شعريني سؤيله ميشدى. بو شعر درين اجتماعى بير ساتيرا (طنز، ساتاشما) دير.

قدسى تبريزده اولدوغو زامان وليعهدين توتدوغو تعزیه مجلسينه گندهرك اورادا ديواردان آسيلميش بو سطرلرى اوخويور:

بو سرباز و اساس و شاهزاده اولايدى كاش بو دم كربلاده

شاعر بداهتا^۲ بو جوابى سؤيله يير:

بساط جنگ اولان ساعت قاچاردى قۇياردى سرور دينى آراده

قدسى نين ايندييه دك ۱۴۰- آ قدر فارسجا و آذربايجان تور كجه سينده غزلى الدهه دير. قدسى نين غزل لرى نين اكثرى تي خصوصيله غزل اساس اعتبار ايله آزاد عشق ترنم ائدير. لاکين شاعرين ائله غزل لرى ده وار كى، اولنار سياسى موضوعلارا حصر اولونموش، دؤورون اجتماعى وضعيتىنى و شاعرين اؤز زمانيندان شكايت سجيته لرى و اعتراضلارى ايفاده اولونور.

ايندى شهر يميز امن - امان دير هر كس اؤز ايشينده بير كامران دير

باشقا جور ظلم اولور، بورادا خلقه دادرس تاپيلمير بو ايش يامان دير

ياخود

جهان اهلى بو عجزيله اؤزونو ظن ائدير سلطان

سؤزو دوزلوك اولاركن اوغورلوق دور ايشى هر آن

سنه محتاج اولان دمده آير باش، قۇل اولار لاکن

اونا دؤشسه ايشين در حال وورار دم كتخداليقدان

قدسى اؤزو باكى خانلارى نين نسليندن دير، باباسى ايکينجى ميرزا محمد ۱۹- نجى

عصرين اوللرينده باكى ايالتينده و قوبادا خانلىق ائتميشدير. بونونلا بئله، او، ياراتديغى

اثرلرينده هميشه خانلارين عدالت سيزلييندن و ظلم و شقاوتلريندن سؤز آچير:

^۱ - فاناتيژم = موهماتچيلىق، فاناتيژم = موهماتچى.

^۲ - بداهتا = قاباقچادان - بو باره ده فكر ائتمه ميش سؤيله نيلن شعر.

دئدىلر كى، خاندان سوال ائىلەمە
كوفە اھلى بئە مثال دئيرلر
دئيرلر كى، خاندان اولماز عدالت
كى، اونونچون عزيز كيمدير، يا نەدير؟
بيلميرم بو دۇغرو يا افسانەدير
اۋ، نە بيلر ياخشى نە فنا نەدير؟

قدسى باشقا بىر شعريندە خان ايلە، اخوندنمالارى بۇيوك، بىر قدرتيلە افشا ائدير:

آخونديلە خانا هر طعنه ائىلەسن ياراشار بو مفتەخورلارين انديشەسى شرارتدير.

قدسى يازيب ياراتديغى رباعى لردە، حقيقت اوغروندا چالیشان مرد انسانلارى
القيشلايىر. قدسىيە گۆرە بو يۇلدا چارپیشان شرفلى انسانلار اۋز خلقى نين خىرى و نفعى
اوغروندا جانلاريندان كئچيرلر و بو فداكارلىقلار اونلارين وقار و هنرينى گۆز اونوندە
جانلانديرير. قدسى نين ياراتديغى، رباعى لردن آشاغيدا ايكي رباعيسىنى اۋرنك اولاراق
گۆستىرىم، قدسىيا گۆرە دنيا موزدا اولان پریشانچىلىق، بد بختلىك فلکين كلكى دير. اۋ،
حياتيموزدا اولان شادلىق و شنلىگى فتنە ايلە اليميزدن آلير و بونا گۆرە گرگ دنيايا بئل
باغلاماق، دنيايا اۋيانلار اودوزوبلار.

«بو فلک ايشلرى ائتدى پریشان
زمانە کلک دير، اۋرک، وئرمە، بيل
باشقا بىر رباعى دە:

طمعله سعادت بىرلشمز اينان
هئچ كسدن گۆتورمز آزاجيق منت
ايضا:
طمعكار حسرت دير شادليغا هر آن
بار چوخسا، تئز سئنا بوداق هر زمان

گول قۇنچە دە قالا بيلمز يئرتيب چىخار پالتارى

بودور اونون طبيعتدن اۋز هنرى - وقارى»

بئله جە دە حق يۇلوندا چارپیشان هر مرد انسان

يا خلقينه خير وئير، يا بو يۇلدا وئير جان

قدسى انسان شعورونون قدرتينە بۇيوك قيمت وئير. «حكمتين فضيلتى» آدلى
منظوم حكايە سيندە چۇخ مارقلى بىر لوحە يارادير. اۋ، دنيا دا آن خىرلى شئى هنر و
قابليت، آن ياخشى شئى خىر خواهلىق و آن لازيملى شئى حقيقت دير، - سؤيله يير. بو فكر
اونون «مشورتين شرطلرى» شعريندە اۋز عكسىنى تاپميشدير. بو شعر دە بىر عالم،
ظلمكار بىر اميرە مراجعت ائدەر ك اميرين دۆشونمە يە، قانماغا قادر اولما ديغىنى بيلديرير.

شرافتە چاتار انسان، آرتار سا اۋندا شعور

انسان ادراك سا يە سيندە گۆنش كيمى وئير نور.

قدسی نین شعرلریندن بیر نمونه:

عشق دیر جان جوهری، اول اودور، سؤنرا حیات
 عشق دیر اصل طبیعت، یۇخسا پوچدور کاینات»
 یاخشینی پیس دن آییرد ائت، ای عزیزیم هر زمان
 یاخشی یۇللا گئت همیشه پیس دن ائیله احتیاط
 سن کی، مغرورسان جلاله بیر گدا مثلینده سن
 دولتین اوغرار سقوطه، بئشجه گۆن ائتمز ثبات
 وئرمک اولماز دل جهاندا محوه محکوم شئی لره
 آرتیق اولسا ایش، چیخار یاددان ادا کن واجبات
 قدسییا، خوف و خطر دن دفع ائرلر سؤیله دیم
 عشق دیر جان جوهری، اول اودور سؤنرا حیات

قدسی بو شعرینده حیاتدا عشقی هر نه دن اوستون توتور، قدسی دئییر گرک حیاتدا
 یاخشینی پیس دن آییرماق، همیشه یاخشی یۇلدا گئتمک و پیس ایشلردن چکینمک.
 هئچ بیر انسان گرک اؤز جلال و شوکتینه مغرور اولماسین. بو دولت، جلال و عزت بیر
 نئچه گۆنون عرضینده آرادان گئده بیلر، بو محکوم و آرادان گئدن شئیلره گرک بئل
 باغلاماق. قدسی یازدیغی و یاراتدیغی غزللرینده، دنیامیزدا حکم سؤرن قانونلاری گؤز
 اونوندن کئچیریر و بئله بیر عقیده یه گلیر بو فانی دنیا، قان تۆکمک، استبداد، ظلم و
 زوراکیلیق بیر عادت کیمی اولما بیلمز. او انسان پرور ایده آلیست بیر شاعر دیر سؤیله دییی
 قطعهلرینده، یاراتدیغی اثرلرینده چؤخ آیدین و درین بیر ایمانلا دئییر، حق و حقیقت
 یولوندا مبارزه ائدن و چارپیشان انسان خلقی نین سعادتیی اوچون چالیشاجاق و بو یۇلدا
 جانیندان کئچمک دن باشقا هئچ بیر عمل اونو گؤزله میر. ۱۹۷۴- نجی ایله تبریزین
 ملی کتابخاناسیندا قدسی نین، تۆرکجه و فارسجا یازدیغی اثرلردن عبارت دیوانی، هابئله
 بیر نئچه شعر ی تاپیلیمیشدیر.

قایناقلار:

۱- عباسقلی آقا قدسی نین بدیی اثرلری- باکی ۱۹۷۳

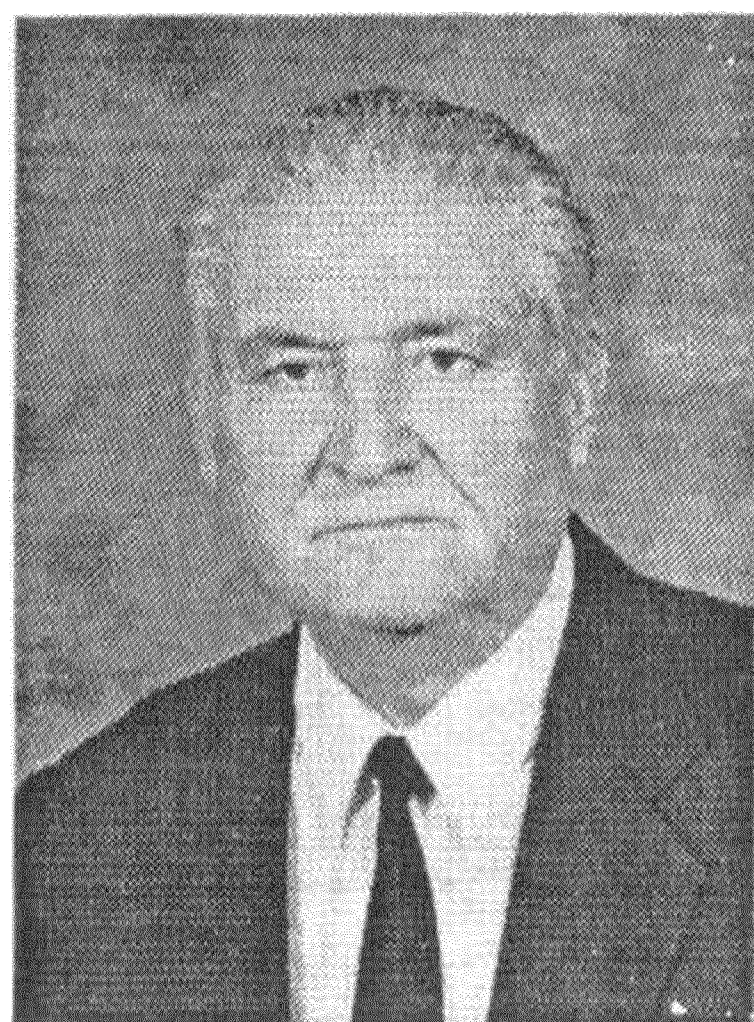
۲- آذربایجان سؤونت دایره المعارفی

۳- دانشمندان آذربایجان- تألیف محمدعلی تربیت

۴- ریاض العاشقین

کیممئرلر، ایسکیتلر، ساکالار

دوکتور میر ھدایت حصاری

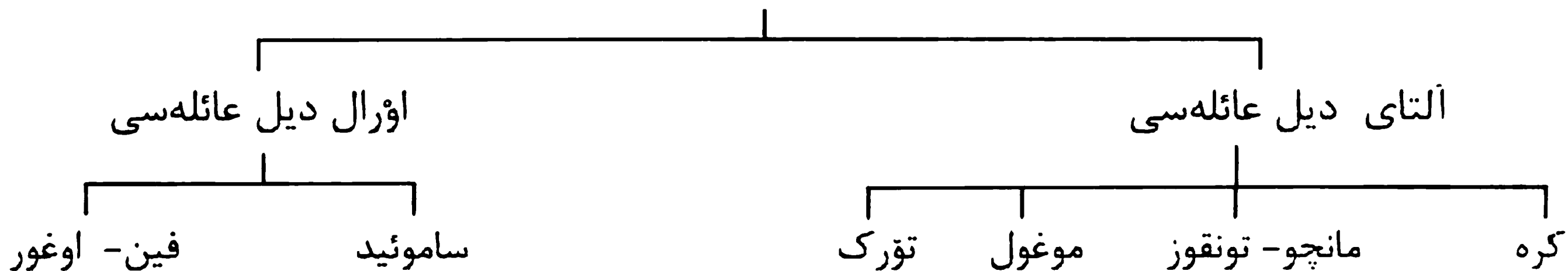
اسکی دؤورده یاخین شرقده و اؤن آسیا (آسیای مقدم)دا یاشایان آن قدیم خلقلرین (سومئرلر، ایلاملار، ماننلار، مادلار، کاسلار، ھابئله آذربایجان تۆرکلرینین تشکلونده درین تأثیر قویان قوتتیلر و لوللوبیلرین آلتای دیل عائله-سیندن اولوب و دیل لری نین التصاقی (بیتیشگن) اولدوغو نتیجهده تۆرک اولدوقلاری نین چوخ مُحتمل اولماسی باره ده کئچمیشده تۆرکجه مطبوعاتیمیزدا (خصوصی ایله محتشم وارلیق درگیسی و نوید آذربایجان روزنامه سینده و...

س) لازیمینجا بحثلر ائدیپ، دلیل لر گتیره رک اثبات ائتمیشیک!

بو گۆن ثابت اولموشدورکی دنیانین التصاقی دیللی خلقلری نین منشائی اورتا آسیا (اؤرال، آلتای داغلاری چئوره سی) اولوب و چوخالدیقجا اؤرادان زمان به زمان کؤچوب او گۆنکو دنیانین هر یئرینه خصوصی ایله یاخین شرقه و اؤن آسیایا یاییلیب و مختلف بؤلگه لرده ساکن اولوب، بشر تاریخی نین و مدنیتی نین بناسینی قویموشلار.

بو باره ده سؤزوموزو، آرتیق آیدینلاشدیرماق اوچون اؤرال، آلتای دیل لری باره ده آشاغیداکی «شما» نى رسم ائده رک اوستونده بحث ائدیپ بو سؤز و اثبات ائتمک ایسته-ییریک کی هر یئرده التصاقی دیل لی خلقلر یاشاییردیسا قطعیتله دئمک اولار کی، او خلقلر او جمله دن سومئرلر، ایلاملار و س. آلتای منشائی و چوخ احتمال کی تۆرک خلقلری ایدیلر.

اؤرال - آلتای دیل لری

^۱ - باخ وارلیق درگیسی، نومره ۱۰۹ دان ۱۳۴- جو نومره یه دک.

^۲ - شما- نقشه، طرح.

بو دىل لرين مشترک خصوصيت لريندن بىرى، ھامىسى نين التصاقى (بىتيشگن) اۆلماسى دىر. بو دىل لرين چوخوندا تۆرك دىلى نين تاثيرىنى و تۆرك كلمه لرينى از- چوخ گۆرمك اۆلار. لاکين بو اۆنلار لرين تۆرك لر ايله قوهوم اۆلوب و بىر كۆكدن آيرىلماسى معناسىنا دئىيل؛ چۆنكى ايكى دىل آراسىندا قوهوملوغون ايلک و آن مهم شرطى ساي (عدد) ادلارى نين عىنى يا اۆخشار اۆلماسى دىر. بىر حالداكى بو شرايط بورادا موجود دئىيل. بلکه بو تاثيرىن سببى اۆ دىل لرين اوزون زمان تۆرك لر ايله قونشو اۆلوب و سيخ رابطه ده اۆلدوقلارى نتيجه سينده اۆلابيلر.

بئله ليکله، دنيانين چوخ يئرلىنى قاپسايان اسكى قوم لار لرين انجاق تۆرك اۆلمالارى باره ده دئىيىمىز «شما» نى نظره آماقلا بئله دئىيه بىلرلىک:

۱- تاريخه گۆره اۆرال دىل عائله سى (ساموئيد و فين اوغور خلق لرى) هر زمان آسيانين شماليندا و اوروپانين شرقينده (فنلاند و مجارستان و ...) دا اۆلوب و هئچ وقت اورتا شرقده اۆلماميشلار. و اوردادا اۆنلاردان هئچ بىر نشان گۆرونمه ميشدير. بئله ليکله دئىيىمىز التصاقى دىل لر يالنىز آلتاي دىل عائله سيندن اۆلابيلر.

۲- ائله اۆ جوره ده: آلتاي دىل عائله سينه عاييد اۆلان (كرهلى- مانچو، تونقوز و موغول) خلق لرى ده هئچ زامان اسكى دنيايا (اورتا شرقه) كۆچوب گلمه ميشلر و اسكى قوملار لرين دىل لرينده و يوردلار لريندا، اۆنلاردان قالان تاريخى اثرلرده، دئىيىمىز خلق لردن هئچ بىر نشانه الدهه يۆخدور. آيرى سۆزله اۆنلار دا هئچ زامان اسكى دنياين بو بۆلگه- لرينده اۆلماميشلار. بئله ليکله دئىيىمىز التصاقى دىل لى اسكى قوم لار يالنىز تۆرك خلق لرى اۆلا بىلرلىر.

بو فاكتى اثبات ائدن سنديرىن سايبى حدسىز، حسابسىزدىر. هر يئرده، هر حالدا تۆرك دىل لى خلق لرين نشانه لرى و اثرلرى تمام يازىلاردا، قازىنتى لاردا و تحقيقا تارلاردا تاريخ بۆيونجا بوللوقلا گۆرونمكده دىر. اۆ جمله دن نئچه مين ايل اۆتوب- كئچندن سؤنرا سومئر دىلى ايله تۆرك دىلى آراسىندا يۆزلرجه اۆخشار سۆزلر گۆره بىليرلىك (باخ: وارلىق درگىسى نومره (۱۲۳- ۱۲۲- ۱۲۱) بودا ادعامىزى ثابت ائتمك اۆچون كفايت ائدر. چۆنكى بىر بئله (يوزلرجه) كلمه بىرلىگى قونشولوق نتيجه سينده يۆخ بلکه ايكى دىل لىن عىنى اۆلدوغونو اثبات ائدير.

تارىخده غربه سارى آخىب گلن تۆرك خلق لرى:

نئچه مین ایللر بوندان قاباق (تاریخدن اۇنجه) اورتا شرقده و غربی آسیادا یاشایان التصاقی دیللی اسکى قوملارین نه زامان اۇرایا کؤچوب گلدیکلری معلوم دئییل. لاکین اۇ قوملارین آلتای منشألی اۇلدوقلاری ثبوته یئتمیشدیر.

آرتیق دئییه بیلریک کی، دئدییمیز اسکى قوملارین ایلك آخیملاری، تاریخدن اۇنجه باش وئردییینه گؤره تاریخین صفحهلرینده ثبت اۇلمامیشدیر. لاکین گؤرونور کی، اورتا آسیادا باشلانان بو حادثه (آخیملار) تاریخده دفعه لرله تیکرار اۇلموشدور. آنجاق بو کوتلهوی، تۇپلوم آخیملاردان، میلاددان اۇنجه بیرینجی مین ایللیکده اۆز وئرن اۆچ بۇیوک آخیم تاریخده (اودا غالباً یونان تاریخچیلرینین طرفیندن) ثبت اۇلموشدور.

تاریخده ثبت اۇلان ایلك آخیم میلاددان اۇنجه ۸- یۆز ایللیکده اۆز وئرمیشدیر. بو آخیم یونانلی لار طرفیندن «کیممئرلر» آدینا تانیلمیشدیر.

ایکینجی آخیم بیر قرن سؤنرا (م. اؤ. ۷- جی عصرده) اۆز وئرمیش و اسکیتلر آدی ایله مشهور اۇلموشدور.

۳- جو آخیم ایسه «سک» یا «سکا» لاری آدی ایله تاریخده ثبت اۇلموشدور.

بو آخیملار باره سینده گلن سطیرلرده شرح وئره جه ییک. آنجاق بونو دئمه لییک کی بو آخیملار نهایتده شمالدان جنوبا ساری آسیا داخلینده باش وئرمیشدیر. آیری سؤزله بو اۆچ تۆرک طایفالاری معلوم اۇلمايان بیر زماندا اورتا آسیادان آسیانین شمال- غربینه گلیب- قارا دنیزین شمالیندا ساکین اۇلوب، سؤنرالار اۇرادان جنوبا ساری کؤچوب گلمیشلر. بو اۆچ آخیمین اۆچو ده تۆرک اۇلوب و اۆچو ده اۇغوز طایفالاریندان اۇلدوق- لاری باره ده گلن سطیرلرده شرح وئره جه ییک.

بو کؤچرلرین دیللی التصاقی اۇلدوقدان علاوه اۆز زمانلاریندا اسکى تاریخچیلر اۇنلارین تۆرک و حتی اۇغوز طایفاسیندان اۇلدوقلارینا اشاره ائتمیشلر. بو باره ده، آن معتبر قایناق تاریخین آتاسی آدی ایله مشهور اۇلان یونانلی هئروdotون «تاریخ» آدلی چۆخ معتبر اۇلان کیتابی دیر. بو کیتابین اوریژینال دیلده اۇلان نسخه سینده (آیری دیللرده کی ترجمه لرده انحرافلار گؤرونور) اسکیتلری «غوز» یا «اسکوز» کیمی آدلاندیرمیشدیر.

بیلیریک کی بو ایکی آد همان اۇغوز طایفاسی نین باشقا آدلاری دیر و اۇ ایسه تۆرک- لرین آن مشهور طایفاسی نین آدی دیر.

بئله ليكله اسكيتلرين تۆرك و اؤغوز طايفاسيندان اؤلدوقلاري آشكار اؤلور. هر چند كي بو تۆپلوم حالدان گلن آخيملارين تۆرك منشالي اؤلدوقلاري دنيا بويوجا ثابت اؤلموش و عالم لر طرفيندن قبول اؤلونان بير فاكت دير. بو آيدين مسألەنى اثبات ائتمك اؤچون دليل و برهان گتيرمه يه هئچ بير احتياج يۇخدور؛ هابئله عرب سياحي «ابن فضلان» ين اؤغوزلارين يوردوندا، گؤروب نقل ائتدييي عادتلرين اؤ جمله- دن اؤلور اؤچون توتولان مراسملر و مزارلارينا قۇيولان شئي لر و ساير عنعنەلر و ياشايش شرايطلري هر اؤچ آخيمدا اشتراك ائدن طايفالاردا عينا موجود اؤلدوغو، اؤنلارين اؤغوز طايفالاريندان اؤلدوغونو تاييد ائدير. «مزارين اوستونده كورقان دئيلن بير تپه جيک دوزلدرديلر، قبرين ايچينه اؤ دنيا دا فايدالانماق اؤچون يئمك، ايچمك و ياشايش وسائلی قۇيولاردی. اؤ شخصين اؤلدوردويو دشمنلري نين سايجا آغاجدان «بالبال» دئيلن آدم هئيكلي دوزلديب مزارا قۇيارديلار. اؤ هئيكل لر اؤنون اوشاقلاري سايبيلاردی و اؤنلارين صاحبلري اؤ دنيا دا اؤنا خدمت ائتمه لي ايديلر.»

ايندى ده بو اؤچ آخيملار «كيملر، اسكيتلر و سكالار» باره ده آيري- آيري شرحلر وئره جه ييك.

۱- كيممئرلر حاقيندا:

دئدييميز كيمي ميلاددان اؤنجه ۸- جي يۆز ايلده ايلك دفعه تاريخده ثبت اؤلان آخيمين آدي يونان تاريخچي لري طرفيندن «كيممئرلر» كيمي قيد اؤلموشدور. بو كوچرى لر اؤندان قاباق قارا دنيزين شمال (قوزئي) ساحلينده ساكين ايميشلر. لاکين اؤ بيرى تۆرك قبيله لري «ساكا» لار طرفيندن باسقى آلتيندا قرار توتدوقدا يوردلاريني ترك ائدهرك قارا دنيزين شرقى ساحليندن جنوبا ساري گليب جنوبى قافقاز (كور- آراز) واديسى نين غرب حيصه سينده آذربايجان- گؤرجوستان سرحدى منطقه سينه گل ميش، لاکين بورادا چؤخ دايانما يارق، اينديكى ائرمينستان اراضى سينه كئچميشلر.

او زمان اينديكى ائرمينستان اراضى سينده ائرمينى يۇخ ايدى. بلکه اؤرادا باشقا ديل لرده و اساساً تۆرك ديللى اهالى ياشاماقد ايدى. لاکين اؤ زمان بو اراضى «اورارتو» دولتى نين نظارتى آلتيندا ايدى. اساساً ائرمينى لر اؤزلرينه «هاى و ديل لرينه «هايرئن» و يوردلارينا «هاستان» دئيرديلر. اؤنلار «ارمن يا ارمنيه» بؤلگه سينه گليب اؤرادا ساكين اؤلدوقلارينا گؤره اؤنلارا «ائرمينى» دئيديلر. يعنى «ارمن» اهاليسى آيري سؤزله اؤنلار اينديكى

آدلارینی یئرلریندن آلیبلار (نه کی یئرلری اؤز آدینی اؤنلاردان آلمیش اؤلا) غ. غیباله- یف یازیرکی: کیممئرلر ائرمئنستاندا دا چؤخ قالمادیلار. چؤنکی اؤنلاری قارا دنیزین شمالیندان قووان «ساکا» لار اؤنلارین آردینجا جنوبی قافقازا گلیمیشدیلر. اودورکی کیممئرلر اؤرادان دا «کیچیک آسیا» یا حرکت ائدیپ اؤراداکی «فریقیا» حکومتینی ییخمیشدیلار. بو دولتین تابعینده اؤنلارین «هایاسا» آدلی ایالتده یاشادیقلاری اؤچون «های» آدلانیردیلار. اؤنلار کیممئرلردن قاجاراق بیر عدهسی ایندیکی ائرمئنستان (ارمن) تۇپراغیندا و دیگر حصهسی ایسه آراز اطرافیندا سپه لندیرلر.

کیممئرلرین بیر حصهسی ده کیچیک آسیادان ماننا (جنوبی آذربایجان) اراضی سینه کئچدیلر و سؤنراکی عصرلرده ایسه اؤنلار ماننلار و میدیالی لارلا قایناییب، قاریشدیلار. لاکین اؤنلاردان قالان یئر آدلاری- گمّر، گمّرلی، کوگمّر، ایس گمّر و قمری کیمی کندلرین اوستونده ایندی ده قالماقدادیر.

کیممئرلر ماننا اراضی سینده اؤلدوقلاری زمان ماننا دولتی ایله آشور حکومتی علییهنه متحد اؤلوب آشور شاهی «آرساخادونا» ماننایا هجوم گتیردیگده، ماننا دولتی ایله بیرلیگده اؤ هجومو شکسته اوغراتدیلار. نتیجه ده ماننا دولتی بیر چوخلو اراضی نی آشورلارین الیندن چیخارتدی.

او زمان تجاوزکار آشور حکومتی قۇنشو اؤلکه لرین بؤیوک دشمنی ایدی. وقت آشیری اؤنلارا قۇشون چکیب اراضی لرینی اشغال ائدیپ، اهالینی قئریب، چوخلو اسیر توتوب آپاراردی. اؤناگؤره بو دولت لر دائماً آشوری استیلاچی لرین علییهنه مبارزه ده اؤلاردیلار.

کیممئرلرین اصلی آدلاری گمّر یا قمریدی. ایلک دفعه اسکی یونان شاعری «هومر» اؤز اثرلرینده بو طایفانین «کیممئر» کیمی قید ائتمیش و اؤندان سؤنرا قدیم مؤلفلر همان آدی ایشلتمیشلر. گؤرجولر بو طایفایا «پهلوان» خطاب ائدردیلر.

دئمهلر بیک کی تاریخده چؤخ وقت بعضی دیل لرده (الفبالاردا) بعضی حرف لرین اؤلماماسی خاطرینه یا خود دقت سیزلیک نتیجه سینده بعضی قوم لارین آدلاری یا خاص اسم لر مختلف شکیلده یازیلیمیشدیر. اؤناگؤره تاریخده گؤرونن- گامیر، گومئر، گیمیری، گیمیرای کیمی آدلاردان مقصود «کیممئری» اؤلدوغونو گؤروروک تأسف کی کیممئرلر باره ده آنجاق اؤچ کلمه الدهه واردیر. اودور کی بعضی لر اؤنلارین ایران دیللی، بعضی لر ده قفقاز دیللی دئمیشدیلر. بیر حالدا کی کیممئرلر ایله ایسکیتلر سیخ رابطه ده اؤلوب

حتی «دیاکونف» دا نهایتده اؤنلارین اشکوز (ایسکیت) اؤلدوقلارینی ظن ائدیپ و بئله- لیکله اؤنلارین التصاقی دیلی «تۆرک طایفالاریندان اؤلدوغو دا معلوم اؤلور».

گرجی محققى «میلیکیش ویلی» یازیر کی: کیممئرلر بیر زمان آلبانیانین (شمالی آذربایجانین) غربینده ده یاشامیشلار. آراشدیرمالاریمیز نشان وئیریر کی «کممئیر» لرین بیر حصهسی آذربایجانین غرب بؤلگه سینده، گرجستاندا و ائرمستاندا همیشه لیک اؤلاراق مسکونلاشیپ قالمیشلار.

غیباله یف یازدیر کی: قازاق- بورچالی بؤلگه سینده بؤیوک و کیچیک کمرلی، کمر قایل، قمرلی کندلری نین آدلاری بو طایفایله باغلی دیر. ۱۹- جو عصرده قافقازدا کمرلی آدلی، یئددی کند واریمیش.

ایندیکی ائرمستاندا دا کمرلی، قومری، قمری (قمر کلمهسی نین ائرمنیجه تلفظو) آدلی آذربایجان کندلری واریدی.

ایراندا دا کمر یا قمر ترکیبلی چوخلو یئر آدلارینی گؤرمک اؤلار. تۆرکیه ده ده کمرلی آدلی کند واردیر.

قاشقایی ائلی نین بیر قولو قمر آدلانیر.

۲- ایسکیتلر:

ایسکیتلر باره ده الده اؤلان معلومات نسبتاً چوخ دور. (روسلار اؤنلارا اکسیف دئییرلر) دیل لری نین التصاقی اؤلدوغو، و اؤغوز طایفاسیندان اؤلدوقلارینی دا کئچن سطرلرده اثبات ائتمیشیک.

کیممئرلرین هجوموندا چوخ کئچمه میشدیکی، هرودوتون دئدیگنه گؤره ایسکیتلر «اؤن آسیا» یا وارد اؤلدولار. شرقی منبعلرده اؤنلاری غوز، اسکوز یا ایشکوزا کیمی آدلاندیریرلار.

هرودوت بونلاری حتی ساکالاری دا بعضاً اوست- اوسته ایسکیت آدلاندیرمیشدیر. بعضاً ده بئله دئییرلر کی: ایشکوزا سؤزو «کتاب دده قورقود»- دا ایچ اؤغوز آدیندا عسکینی تاپمیشدیر.

ایسکیتلر اؤلده شمالی قافقازدا یاشاییرمیشلار، سؤنرالار اؤرادان دربند یولو ایله جنوبی قافقازا نفوذ ائتمیشلر. سؤنرالار یونانلی لار شمال چؤلچولرین هامیسینی اؤ جمله- دن قارا دنیز ساحلینده ساکن اؤلان قبیله لری ده همان آد ایله «ایسکیت»

آدلانديرميشلار. سۆز يۇخ كى اۇنلارین دا اصلی منشألى اۇرتا آسیايمیش و اۇرادان قارا دنیزین شمالی ساحلیرینه گلمیشلر. (البته اۇنلار اۇزلیرىنى اسکیت آدلانديرمازدیلار. یونانلیلارین اۇنلارا وئردیکلری آدییر). هرودوتون یازدیغینا گۆره اسکیتلر شمالی آذربایجان اراضی سینده «ماد»لار ایله ووروشوب و اۇنلاری مغلوب ائتمیشدیلر. بئله لیکله آسیانین اۇ حصه سی اسکیتلرین ایله کئچیب و اۇرادا حکومت قورموشلار. لاکین نظره گلن اۇنلار موقتى اۇلاراق مانادا (ایندیکی جنوبی آذربایجاندا) بیر مدت ساکین اۇلوب سؤنرا کئچیب، گئتمیشلر.

آشور منبع لیرینده ایلك دفعه آشور شاهى (آسرحدون) دؤورونده اسکیتلردن آد پاریلیمیشدیر. هابئله (میلاددان اۇنجه ۷- جی- عصرین ۷۰- جی ایلیرینده اسکیتلر «اشپاکای»-ین رهبرلیگی ایله آشورلارین علیهینه ماننا دولتی ایله اتحاد باغلامیشدیلار. (اشپاکایین آدی آشور شاهى آسرحدونون سالنامه لیرینده گلمیشدیر).

اسکیتلرین شاهلیق یئرینی معین ائتمک اۆچون «استرابون»ون دئدیکلرینه دایانساق معلوم اۇلورکی، اۇنلارین قوردوقلاری ایلك دولتین یئری ایندیکی شمالی آذربایجانین اراضی سینده اۇلموشدور.

اما اسکیتلرین باره سینده تحقیقات و هابئله معلوماتین آزلیغی نین بیر نئچه سببی واردیر.

۱- بیر بو کی یونانلیلار اسکى دؤورده قارا دنیزین شمالیندا و اۇرتا آسیادا یاشایان قوملارین هامیسینا اسکیت دئمیشلر. نتیجه ده چوخلو طایفالارین آدلاری آیریجا چکیلمه دیینه گۆره تحقیق اۇلونمامیشلار.

۲- ایکینجی بو کی، ایرانشاسلار هئچ بیر دلیلی اۇلمادان شرقی اوروپادان، چین سرحدلرینه دک ساکین اۇلان قوملارین هامیسینی ایران دیللی آدلانديرمیشلار. نتیجه ده اۇنلارین اصلی و کؤکلرینی آراییب، تاپماغا موفق اۇلمامیشلار. بیر حالداکی ایندی بو قوملارین اکثریتی نین تۆرک منشألی اۇلدوغو معلوم اۇلموشدور. سۆز يۇخ كى اگر بو مسأله نی نظره آلسایدیلار، چوخلو چتین لیکلر و سهولر آرادان قالدی.

اسکیتلرین ، آنتیک مؤلفلر طرفیندن قید اۇلونان بعضی عادت و عنعنه لری اۇنلارین تۆرک اۇلدوغونو نشان وئریر. اۇ جمله دن دئدییمیز کیمی: آت بسلمک، مادیانلاری ساغیب سؤدونو ایچمک، مالدارلیق ایله مشغول اۇلماق، آتا مینیب، آتدان یۆک داشیماق

اۆچون استفاده ائتمک و آت آتی یئمک آنجاق تۆرک خلقینده و خصوصی ایله اؤغوز تۆرکلرینده مرسوم اییدی. ایران دیللی خلقلرده بو عادتلر اۆلمامیشدیر.

تۆرکلرین اۆلؤلر بارهده اۆلان رسم و عادتلری یالنیز اۆنلاردا مخصوصدور.

هرودوت یازیر کی: ایسکیتلر، شاهلاری اۆلندن سؤنرا دؤرت کونجولو (چهارگوش) بیر چالا قازیب میتی مومیایی ائدیپ سؤنرا دفن ائدرلر (اۆلو موملاماق عادتى مادلاردا دا واریمیش) اۆلونون شخصی وسیله لرینی و اؤ دنیا دا فایدالانماق اۆچون یاشاییش وسیله- لرینی اۆنونلا قویلارلار.

هرودوت یازیر کی: ایسکیتلر آتی حیوان قورساغینا دۆلدوروب پیشیرلر. هابئله فالچی لار قوواق (قلمه یا تبریزی) آغاجی ایله فال اچارلار یعنی قلمه شیولرینه باخیب فالی یۇرارلار.

ایسکیتلر مالدارلیق، آت بسلمه، آل- وئر (تجارت) و اکینچی لیک ایله مشغول اۆلدوقلاری حالدا ساواشدا، خصوصی ایله مخصوص کمانلاری (و پیکان لاری) ایله اوزاقدان جنگ ائتمکده ماهریدیلر. بوناگۆره ووروشاندا دشمنه غالب گلردیلر. اۆنلار حکومت قورماقدا دا استعدادلی و باجاریقلی ایدیلر.

هرودوتون ایسکیتلر بارهده یازدیقلاری، هامی قاینالاردان دقتلی و اؤنملی ایدی اۆنون ۹ جیلدی تاریخ آدلی اثرلری نین ۴ جلدی بۆتونلوکله ایسکیتلره عائددیر.

هرودوتون یازدیغینا گۆره مادلار اؤخ آتماغی اسکیتلردن اؤیرتدیلر. تاریخده ایلك دفعه ایتلری اهلی ائدنلر ایسکیتلریدی.

ایسکیتلر مختلف زمانلاردا، ایراندا، مقدونیهده شمالی قفقازدا و سایر یئرلرده حکومت ائدن دولت لرله اؤ جمله دن اورارتو دولتی ایله ساواشدا اۆلموشلار. مادلار ایله ساواشلاری کور چایی نین اؤرتالاریندا، گنجه شهریندن شمالدا اۆلموشدور. نهایتده میلاددان اۆنجه ۳- جو عصرین باشلاریندا «سارمات» لارین باسقی نلارینا دایانا بیلمه ییب و بو عصرین اؤرتالاریندا مقدونیه لی لر طرفیندن داغیدیلیمیشدیر.

۳- ساکالار:

سک، ساک، ساکا، سکه، ایسکیت، ماساگئت، ماساژئت، و سایر کیمی آدلار بو

قبیله یه مختلف یئرلرده وئرلین آدلاردیر.

ساكالار تارىخىدە ثبت اۋلان ۳- جو تۆرك آخىمى ايدى. بو آخىما مؤلفلىرىندىن بىرى دەشتلى يۇرۇش دئىمىشىدىر. اۋنلار ھمىشە ات اوستە اۋلاردىلار.

اۋنلار سفرە چىخاندا اهل- عيال لارىنى دا اۋزلىرى ايله آپاراردىلار. اۋنلار «آتلى چوبان» لارىدىلار. عىن حالدا عالى و اوستون بىر تمدۋنە مالكايدىلر.

ساكالارىن ان مھم نشانەلىرى اۋنلارىن اۋلولرى نىن مزارى اوستە كورقان دئىلىن تپەلر دوزلتمەلىرى دىر. اۋرتا آسيا و سىبرى استپلىرى (بىابانلارى) باشدان آياغا اۋ تپەلرلە دۋلودور و ان مھم تارىخ نشانەلىرى سايىلرلار.

سكالار قدىم زاماندىن اصلىندە اۋرتا آسىدان اوروپا يادك. دون چايىندان، دانوب چايىنادك سپەلەنىب، اۋ گۆنكو دىنانىن ھر يئرلىنى دۋلانىب اسكى تارىخىدە، اۋ گۆنكو وضعىتدە درىن تاثير قۇيوب و سىلىنمز ايز بوراخمىشىدىلار.

قفقاز بۇلگەسىندە و ايندىكى آذربايجان تۇپراغىندا و ايرانىن بعضى يئرلىرىندە دولت قوروب، حكومت ائتمىشلىر. بو گنىش ساحەدە اۋنلارىن آدلارى دا مختلف يئرلردە دىيشىلمىشىدى. بو قومون اۋرتا آسىدان ايرانا گلن بىر حصەسى تارىخچىلر طرفىندىن «سك» يا «ساک» و يا «ساس» آدلانىمىشلار. ھخامنشى شاھى داريوش ايسە اۋنلارى «سكە» آدلانىمىشىدىر. (باخ دەخدا لغت نامەسى- سكا مادەسى)- ھمان قايناقدا «سك» كلمەسى مقابلىندە «آنندراج و غياث لغت نامەلىرىندىن» نقل اندەرك يازىر: سك بىر بۇيوك تۆرك قومونون آدى دىر. تارىخە گۆرە ساكالار ايكى طرفدىن ايرانا گل مىشلىر. (گلن سطرلردە آرتىق توضىح وئره جەبىك).

بىر مسىر شىمالدىن جنوبايىدى مىلاددىن اۋنجه ۷- جى عصر دە ساكالارىن شىمالدا اۋلان حصەسى قفقاز داغلارىندىن كئچەرك آذربايجاندا و ايرانىن شىمالىندا چال- چاپ ائتمەيە باشلادىلار. ماد پادشاھى «ھوخشترە» اۋنلار ايله مقابله ائتمك اۋچون «اورمىه درياچەسى»- نىن ياخىنلىغىندا اۋنلار ايله اۋز بە اۋز اۋلوب محاربەيە گىردىلر. مادلار شىكست يئدىلر و شاھ ساكالارىن آغىر شرطلىرىنى قبول ائتمەيە مجبور اۋلدو.

بئەلىكلە ساكالار بىلدىلر كى، داھا اۋنلارىن قاباغىنى كىمسە آباىلمز. چۈنكى آشورلار دا مادلار ايله محاربە نتيجەسىندە ضعيفلشمىشىدى. بئەلىكلە ھر ايكى دولت ساكالارا مغلوب اۋلموشدولار. سۇنرا ساكالار «وان» و «كاپادوكىه» يە اۋز دۇندردىلر. اۋلكە-

لرى. دال با دال آلىب، چال - چاپ ائدىب قاباغا گئدىب، مغرب درياسى نىن (مدىترانه نىن) ساحلىنه چاتدىلار. هر يئرى چالىب، چاپىب، ويران ائتىلر.

مصر پادشاهى «پسامتىك» كى فاتحانه، شام بۇلگه سىنه وارد اولموشدو، ساكالارىن ياخىنلاشدىغىنى ائشىتتىكدە، تله سىك دالى قايدىب ساكالارىن سردارىنا تۇحفه لر گۇندره رك اوللارى مصره گىرمكدن واز كئچىرتدى. ساكالارىن قورخوسو هر يئرى آلمىشدى. بو وضعيت ۲۸- ايل دوام ائتىدى. بو مدتدە ساكالار اولكه لرده باج آلماقدايدىلار. نهايتدە هوخستره بىر گۆن اوللارىن سردارلارىنى هامىلىقجا قۇناق چاغىردى. قۇناقلارىن هامىسىنى قىردى. سۇنرا هوخستره اوللار ايله محاربه يه قالدى. نتيجه ده سردارسىز قالان ساكالار شكست تاپىب ماد اولكه سىندن چىخدىلار. هخامنشى شاهى كوروش دا بابلى تسخير ائندىن سۇنرا ساكالارى اطاعتينه گتىرمك قصدينه دؤشدو. بعضى لرىنى مطيع ائتىسه لاكىن اؤز جانىنى دا بو محاربه لرده الدن وئردى.

اسكندر سىحون چايىنا چاتدىقدا بىر قدر جنگ ائتىكدە ساكالار يۇرولوب دالى قايتدىلار مقدونى لر اوللارىن دالىنجا گئتىلر لاكىن يۇرولوب، نتيجه آلمادان قايتماغا مجبور اولدولار بو محاربه دن سۇنرا اسكندر بىلدى كى اورتا آسيانىن بو گئنىش بىابان- لارىندا بونلار ايله محاربه ائتمك فايداسىزدىر؛ اونا گؤره ساكالار ايله بارىشدى و هندوستانىن يۇلونو توتوب گئتىدى.

سكستان (سىستان)

ساكالارىن، بىر حصه سى، ختن (خوتن) چئوره سىندە «اىلى» وادىسىندە اولان زمان «يوئەچى» قومونون باسقىسى نتيجه سىندە اورادان چىخىب، اولجه ۱۳۵- جى ايل ميلاددان اۇنجه باكتريايا (بلخه) كئچىب اورادان دا ايندىكى سىستان آدلانان بۇلگه يه گئدىب اورادا ساكن الدولار. اونا گؤره اوللارىن «سك» آدىنا گؤره بو بۇلگه «سكستان» آدى ايله مشهور اولوب و سۇنرالار تحريف اولراق «سىستان» شكلينه گلدى. ايندى ده سىستان آدى بلوچستان آدى ايله بىرلىكدە ايرانىن بىر استانىنى تشكيل وئىر. بو «سك» آدى ايله مشهور اولان سكا قومو دا يئرلى خلق ايله قارىشىب تحليل اولدولار.

فردوسى شاهنامه سىندە سك (سكا) بحثى:

فردوسى شاهنامه سىندە «رستم اسفنديار» داستانىندا دا سكلر (سكا) باره سىندە معلوماتلار اله گلير. شاهنامه دن بئله معلوم اولور كى سىستان (يا زابلستان) رستمىن

وطنی، ایراندان آیری بیر اؤلکه ایدی. نئجه کی فردوسی دئییر: رستم ایله اسفندیار
ایکیسی تکلیکده قوشوندان اوزاقلاشیب (تن به تن) ساواشیرلار. وقت کئچیب گئج
اۆلدوقدا رستمین قارداشی زواره بیر عده اتلی گۆتوروب رستمین دالیسیجا گئدیر. ایران
قوشونونا یئتیشدیکده اؤنلاردان بئله سؤروشدو.

زواره بیآورد زانسو سپاه

یکی لشکری داغ دل، کینه خواه

به ایرانیان گفت رستم کجاست

برین روز بیهوده خاموش چراست؟

سؤنرا زواره قوشونونو ایران قوشونونا ووراراق ایرانلی لاردان بیر چوخونو قئلیج دان
کئچیریر.

زواره بیامد به پیش سپاه

دها ده بر آمد ز آوردگاه

بکشتند ز ایرانیان بی شمار

چو نوش آذر آن دید بر ساخت کار

بئله لیکله ایرانلی لاری زابلستان لی لاردان آیری ساییر. بو حادثه ده اسفندیارین اوغلو
نوش آذر ده زابللولارین الینده اؤلور. شاهنامه دن بئله معلوم اؤلور کی، اؤ زمان زابلستان
(سیستان) اهالیسی نین اکثریتنی ساکا یا سک دئییلن تۆرکلر تشکیل ائدیرمیش، اؤنا
گۆره ده اؤرایا سکتان دئییلیردی. ایرانلی لار ایسه اؤنلارا تحقیر اؤچون سک یئرینه
«سگ» یعنی (ایت دئییرمیشلر. نئجه کی ایران اتلی لاری زابل لار ایله محاربه ائتمه یهرک
دئییرلر اسفندیار بیزه سگلر (سکلر) ایله ساواشماغا امر ائتمه میشدیر.

نفرمود مارا یل اسفندیار

چنین با «سگان» ساختن کارزار

سگان یعنی سگلر (ایتلر) کی مقصود (سکلر) دئمک دیر.

بعضاً ده شاهنامه ده «سگزی» دئییرلر کی اؤ دا «سک» لره اشاره دیر.

اسفندیارین مهنوش ادلی بیر اوغلو دا قارداشی نوش آذرین اؤلدویونو گۆردوکده اؤ
دا میدانا گلیر و رستمین اوغلو فرامرزین الینده اؤلور. اسفندیارین بؤیوک اوغلو بهمن ده
بو حادثه دن خبردار اؤلدوقدا اتاسی اسفندیارین یانینا قاچاراق ایکی قارداشی نین «سگ-
زی» لر الینده اؤلدوکلرینی اتاسینا خبر وئیریر.

چو بهمن برادرش را کشته دید

زمین زیر او چون گل آغشته دید

بیامد دوان نزد اسفندیار

بجائی که بود آتش کارزار

بدو گفت کای نره شیر ژیان

سپاهی به جنگ آمد از «سگزیان»

دو پور تو نوش آذر و مهنوش

به خواری به «سگزی» سپردند هوش

اسفندیار بو خبردن آجیقلائیب رستمه خطاب ائدهرک دئدی: سن دئمیشدین قوشون میدانا گتیرمه یه جکسن. بس بو نه دی منیم ایکی اوغلو «سگزی» لرین الینده اؤلوموشدور؟

دو سگزی دو پور مرا کشته/اند بر آن خیرگی باز برگشته/اند.

بوردان معلوم اولور کی رستمین قوشونو «سگزی» لردن یعنی «سگ» تۆرکلریندن- دیر. لاکین رستمین اؤزونون باره سینده بیر سؤز دئیلمه میشدیر. لاکین رستمین قارداشی زواره یه ده اسفندیارین اوغلو نوش آذر «سگزی» خطاب ائتمیشدیر.

بر آشفت با «سگزی» آن نامدار زبان را به دشنام بگشاد خوار.

قایناق لار و کتابنامه:

- ۱- تاریخده تۆرکلوک، پروفیسور رازونی Razonyi، آنکارا ۱۹۹۳.
- ۲- آذربایجان تۆرکلری نین تشکلو تاریخیندن، غیباله یف، باکی ۱۹۹۴
- ۳- تاریخ ماد، دیاکونف، ترجمه ک. کشاورز، تهران.
- ۴- شخصی یادداشت لاریمدان.
- ۵- مروج الذهب، علی بن حسن محمودی.
- ۶- شاهنامه فردوسی، داستان رستم و اسفندیار.

باش ساغلیغی

بیر آذربایجان عشقی ایله یاشایان، خیر انسان، جناب ائلدار اشرفی وند، اولو تانری نین رحمتینه قووشدو. بیز بو اؤزونتولو، ابدی آیریلیغی اؤنون حرمتلی عائله سی، عؤمور یۆلداشی و قارداشلارینا صبر، دؤزوم و او مرحوما آلاهدان رحمت دیله ییریک.

«وارلیق» درگیسی نین یازار لار بیرلیگی.

آران ولایتی است از آذربایجان

به قلم زنده یاد عادل ارشادی فرد - قسمت دوم

دو سه سالی است که موضوع عدم تعلق آران به آذربایجان تاریخی در برخی از نشریات و مراکز انتشاراتی دوباره رونق گرفته و بازار ورشکسته‌ای که چند دهه پیش به وسیله سید احمد کسروی باز شده و با رویداد انقلاب اسلامی از رونق افتاده بود، می‌خواهد سرمایه‌ی از دست رفته خود را باز یابد.

صفحه‌ی ایرانشاسی روزنامه‌ی اطلاعات، مرکز اسناد و خدمات پژوهشی، فصلنامه‌ی هستی و... فعال شده و می‌خواهند تز منسوخ کسروی را که آران ولایتی غیر از آذربایجان است. احیاء کرده و وانمود کنند که بخشی از گستره‌ی ارضی آذربایجان به نام آران تعلق به این خطه نداشته و سرزمین علیحده‌ای بوده است؛ اخیراً مطلبی از فصلنامه‌ی هستی تحت عنوان «آذربایجان و آران؛ برادران دروغین» در نشریه‌ی هفتگی آوای مردم چاپ اردبیل درج شده است که نویسنده‌ی آن معتقد است: "دو منطقه‌ی آذربایجان و آران دو بخش جغرافیایی کاملاً متفاوت از مجموعه‌ی ایران فرهنگی هستند که به لحاظ زبان، فرهنگ و موقعیت جغرافیایی کاملاً از هم جدا نبوده (دقت روی جدا نبوده) به هیچ وجه، اشتراکات قومی ویژه‌ای با یکدیگر نداشته‌اند" (دقت روی اشتراکات قومی)! قطع نظر از پارادوکسی که در عبارات فوق دیده می‌شود و قطع نظر از این موضوع که اصولاً تعریف قوم و اشتراکات قومی بدون لحاظ کردن زبان، فرهنگ و موقعیت جغرافیایی ممکن نیست و دقیقاً همین عوامل معرف قوم و اشتراکات قومی هستند، عنوان مقاله‌ی ما که از منبع معتبری به نام «برهان قاطع» تالیف شده به سال ۱۰۶۲ هجری برداشته شده، قویاً این ادعا را که آران سرزمینی جدای از آذربایجان بوده رد می‌کند. اینکه چرا عنایت‌الله رضا در کتاب قطوری به نام "آران از دوران باستان تا آغاز عهد مغول" (سال انتشار ۸۲) و "آذربایجان و آران" (سال انتشار ۱۳۶۰) این عبارت روشن و صریح برهان قاطع را که "آران نام ولایتی از آذربایجان است" سانسور می‌کند و توضیحی درباره آن نمی‌دهد روشن است و نیازی به توضیح ندارد. اما چرا دیگران به دام

عنایت‌الله رضا می‌افتند جای شگفتی و تاسف است. در اینکه بخشی از اراضی آذربایجان در دوره ساسانی و همچنین دوره اسلامی و تحقیقاً تا قرن هفتم هجری به نام آران و بعد از آن به نام "قره‌باغ" خوانده شده شکی نیست و انکار نمی‌شود، ولی این نامگذاری به معنی جدایی آران و قره‌باغ از آذربایجان نیست. کما اینکه موغان و شیروان که مانند آران به بخش‌های وسیعی از گستره‌ی اراضی آذربایجان تاریخی اطلاق شده، مشمول این جدایی نمی‌شوند. آنچه از بررسی‌های اسناد تاریخی و جغرافیایی مآخذ یونانی، رومی، ارمنی، سریانی و اسلامی حاصل می‌شود این است که چه در دولت آتروپاتن و چه در دوره‌های بعدی، تمام و یا بخش‌هایی از ماوراء ارس و شهرهای نهاده در آن همواره در حوزه‌ی قلمرو آذربایجان قرار داشته است. ما در این مقاله گزیده‌ای از اسناد مذکور را ارائه می‌کنیم و به آنهایی که ادعا می‌کنند نام آذربایجان را روس‌ها (و گاه هم می‌گویند عثمانی‌ها) به آنسوی ارس داده‌اند نشان می‌دهیم که یا راه تحقیق را نمی‌دانند و یا مغرضند به آنچه که می‌گویند.

الف- منابع پیش از اسلام:

ماورای ارس در قالب ماد آتروپاتن

۱- هرودوت می‌گوید: "فاصله بین کَلخید (گرجستان شرقی) و ماد زیاد نیست و بین این دو مملکت فقط مردم "ساسپیر" سکنی دارند." (پیرنیا، تاریخ ایران باستان، ۱۸۴). این گفته‌ی هرودوت بیانگر این موضوع است که اراضی واقع در شمال رود ارس «ماد» (آذربایجان بعدی) نامیده شده است.

۲- هرودوت می‌گوید: «اسکیت‌ها (سکاها) به اسپارتیان پیشنهاد می‌کردند که در امتداد رود فازیس (ریون کنونی) وارد ماد شوند.» (تاریخ ماد، ۵۷۷) یعنی اراضی ماد (و بعدها آتروپاتن) در شمال تا رود ریون در گرجستان غربی امتداد داشته و بخش‌های وسیعی از ماوراء ارس را در بر می‌گرفته است.

۳- م.م. دیاکونوف می‌گوید: "پیش از دولت آتروپاتیان و همچنین بعد از آن هر دو منطقه‌ی مذکور (آتروپانن و آلبانی= آران) معمولاً تحت حکومت دولت‌های واحد به سر برده‌اند." (ایران باستان، جلد دوم، ۱۳۷).

۴- پلینوس مورخ رومی که در اواسط سده‌ی نخستین میلادی می‌زیسته به جهت مشابهت زندگی مردمان شمال و جنوب ارس و یا وحدت سیاسی این دو سرزمین اشاره-

ای به مرز آتروپتنه و آلبانی نکرده است. (منیژه تراب زاده، ماهیت تحولات در آسیای مرکزی، ۳۸).

۵- ای. م. دیاکونوف مولف تاریخ ماد می‌گوید: " قفقاز شرقی (آلبانی) از زمان کهن علی الظاهر نصیب ماد شده بود و به این سبب آتروپات (پادشاه آتروپاتن = آذربایجان) آسانتر می‌توانست کادوسیان و آلبانیان و سکاسنیان را مطیع خویش سازد. » (تاریخ ماد، ۴۱۲).

عبارت فوق بدین معنی است که مرزهای ماد آتروپاتن در سده‌های چهارم و سوم قبل از میلاد تا دامنه‌های جنوبی رشته کوه‌های قفقاز می‌رسیده است).

۶- "آریان" مورخ یونانی اهل آسیای صغیر در سده‌ی دوم میلادی صراحتاً می‌گوید: "ساکنان آن ناحیه قفقاز (قفقاز شرقی) یعنی کادوسیان و آلبانیان و سکاسنیان همچون متحدان مادی‌ها، در جنگ گائوگامل شرکت جستند." ای. م. دیاکونوف هم از این گفته آریان نتیجه‌گیری می‌کند. "البته این اتحاد نیز مانند دیگر «اتحادهای نظیر آن که در دوران باستان وجود داشته نوعی از تابعیت بوده است (تاریخ ماد، ۴۱۰. اما سوای برداشت دیاکونوف، عبارت آریان فراتر از تابعیت، پیوستگی قومی و فرهنگی ساکنان جنوب و شمال ارس را تصدیق می‌کند زیرا که کادوسیان و سکاها در هر دو سوی شمالی و جنوبی رود ارس سکنی داشتند.

۷- ابراهیم پورداود ظاهراً به نقل از "م.م. دیاکونوف، ایران باستان جلد دو، ۱۴۲. می‌نویسد: "در روزگاران شهریاران آتورپاتکان گاهی فرمانروایی آنان از مرز گذشته و به خاک‌های همسایه کشیده می‌شد، بخشی از قفقاز کنونی که در پارینه‌اران (آلبانی) خوانده می‌شد و پایگاه آن پرتو (بردع) بوده است، از همان خاک‌هایی است که گاهی شهریاران آتورپاتکان در آنجا هم فرمانگذار بودند" (یسنا، جلد دوم، ۱۴۲).

۸- استرابن شمال سرزمین ماد آتروپاتن را سرزمینی کوهستانی، سرد و سخت‌گذر می‌نامد. بسیار روشن است که این عبارت شامل ماورای ارس می‌شود و نظر به مناطق کوهستانی قره‌باغ و داغستان دارد. زیرا شمال آذربایجان فعلی ایران به منطقه پست و گرم دره رود ارس و جلگه میل-موغان منتهی می‌شود.

۹- مارکوارت تصدیق می‌کند که "آلبانیای واقعی (اران) یعنی سرزمین بین رود کر و قفقاز" (ایران‌شهر، ۲۲۳). عبارت مارکوارت این معنی را تصدیق می‌کند که حدّ فاصل رود

ارس تا رود کر جز قلمرو آتروپاتن (آذربایجان) بوده و این ادعا که ارس مرز سیاسی و طبیعی اران (آلبانی) و آتروپاتن (آذربایجان) بوده است. خود به خود نقض می‌شود.

۱۰- مارکوارت صراحتاً تصدیق می‌کند که مرزهای آتروپاتن (آذربایجان) کراراً در گذشته زمان تغییر یافته است. آتروپاتن در زمان حکومت "آرتابازن" در حدود ۲۲۰ قرن قبل از میلاد به بزرگترین حدود اراضی خود رسیده بود، به طوری که بر همه نواحی دریای پونت (سیاه) در حدود فازیر (فازیس) تا کولخیز (کلخید، گلشید- گرجستان شرقی) استیلا یافت" (ایران‌شهر، ۲۰۷).

۱۱- آمیانوس مارسلینوس (۳۹۰-۳۳۰ میلادی) می‌نویسد: در این سرزمین (آتروپاتن= آذربایجان) شهر بسیار است. در سر آنها میتوان از زومبیس (Zombis) ، پاتیقران (patekran) (بیلقان دوره اسلامی) نام برد. (یسنا، جلد دوم، ۱۳۵).

«زومبیس» ایمانوس مارسلینوس به احتمال قوی همان شهر "سیمباسه" یا سیمباکای استرابون می‌باشد که به نوشته‌ی وی آتروپاتنی‌ها (آذربایجان‌ها) آن را که به قهر از جانب ارامنه تصرف شده بود از اشغال آنها خارج کردند. شهر پاتیقران یا «پیتکران» (پاتیکاران) یا بیلقان ادوار بعد که جزو شهرهای آتروپاتن بوده نامی آشناست. این شهر در ساحل جنوبی رود کر قرار داشت و در دوره‌ی اسلامی نیز از شهرهای مهم آذربایجان به شمار می‌رفت (البلدان، ابن واضح یعقوبی، ۳۸). پاتیکران یا پاتباکاران علاوه بر نام شهر بر ایالتی اطلاق می‌شد که منطبق با "کاسپیانه"ی باستان است. این ایالت که قسمت اعظم دشت "میل- مغان" در جمهوری آذربایجان امروزی را در بر می‌گرفت جزو ایالت‌های مهم آتروپاتکان به شمار می‌رفت که توسط "آرتاکسیاس" و در زمان تئوفانس (۱۰۶-۴۸ قبل از میلاد) از آتروپاتن جدا شده و به آلبانی تعلق گرفت. (محمد جواد مشکور، نظری به تاریخ آذربایجان، ۱۷). مارکوارت در ایران‌شهر (۲۲۴) پاتیکران را مطابق با ایالت "کامپیجان" (به عربی القمبیزان) ما بین رود کر و رود آلازان دانسته است. اگرچه انطباق پاتیکران با کامپیجان صحیح نمی‌نماید. ولی عبارت مارکوارت گواه این موضوع است که بخشی از سرزمین‌های ماوراء ارس در حد فاصل رود کر و آلازان در قلمرو ماد آتروپاتن بوده است.

۱۲- در یک کتیبه‌ی پهلوی که در شهر "دربند" به سال ۱۹۲۹ میلادی کشف و خوانده شد "بازیروس" نامی که در زمان انوشیروان تحصیل‌دار مالیاتی دولت ایران و ناظر

ساختمان دژهای دربند بوده است، خود را بازرس امور مالیاتی آذربایجان معرفی کرده است. (رحیم رئیس‌نیا، آذربایجان در سیر تاریخ ایران، ۶۷).

۱۳- استرابن در معرفی اقوامی که در محدوده‌ی آلبانیای باستان زندگی می‌کرده‌اند از کاسپی‌ها (کاستی‌ها) نام برده و سکونتگاه آنها را در نواحی شرقی قفقاز و در حدود در بند خزر دانسته است (عنایت‌الله رضا، آران از دوران باستان تا آغاز عهد مغول، ۱۳۶). استرابن می‌گوید: کوس سایوی‌ها (kossaioi) یا همان کاستی‌های زاگرس (ماد) مهاجرینی هستند که از طرف دریای کاسپی (خزر) (و به تحقیق از نواحی شرقی قفقاز و حدود دربند خزر- داغستان) به این ناحیه آمده‌اند (کتاب ۹، فصل ۱۳).

استرابن همچنین حوالی پاراخواتر (یا منطقه تالش) (کتاب ۱۱، فصل ۷، بند ۲) و جنوب رود ارس را (کتاب ۱۲، فصل ۱۳، بند ۳) نشیمنگاه کاستی‌ها معرفی کرده است. (پیرنیا، تاریخ ایران باستان، ص ۱۹۰۸). بنابر این قوم واحدی که در یک جغرافیای وسیع از دربند خزران در رشته‌کوه‌های قفقاز تا کوه‌های زاگرس در حدود لرستان در سده‌های پیش از میلاد پراکنده بوده‌اند، در همین گستره‌ی وسیع واحد فرهنگی متشکلی را به وجود آورده بودند که عناصر آن به واسطه یک زبان واحد می‌توانسته‌اند با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. استرابن در جای دیگر ضمن استناد به "اراتستن" (جغرافی نویس یونانی) می‌نویسد کاسپین را "kavkaz" (قفقاز) نیز نامیده‌اند (عنایت‌الله رضا، فوق، ۱۳۹).

۱۴- هرودوت از وجود اقوامی چون موخوی (mukhoi) (میکها)، کاسپین و اوتیان در سده‌های ششم و پنجم قبل از میلاد خبر داده است که در شرق قفقاز می‌زیستند. این سه قوم هسته اصلی ساکنان منطقه‌ای را تشکیل می‌دادند که بعدها آلبانی‌ها نامیده شد (عنایت‌الله رضا، همان ماخذ، ۱۳۷-۱۳۶). پیش از هرودوت "هکاته میلیتی" در سده‌ی ششم ق.م از وجود قومی به نام میک یاد کرده است که در محدوده‌ی ارس می‌زیستند. گروهی بر آنند که موخوی مندرج در کتاب هرودوت و منبع وی هکاته میلیتی با نام موغان در ارتباط است. در کتیبه بیستون نام میک به صورت "ماکا" (Maka) آمده و آخرین سرزمین از مجموع ۲۳ کشوری است که داریوش اول از فرمانروایی خود بر آنها یاد کرده است. (عنایت‌الله رضا، همان ماخذ، ۱۴۲-۱۴۳). آیا وجود قوم موخوی در هر دو سوی شمالی و جنوبی ارس گواه پیوستگی فرهنگی و قومی این دو سوی نیست؟

۱۵- استرابن جغرافی نویسنده یونانی و موسی خورنی مورخ و جغرافی دان ارمنی هر دو از گرگرها (GarGars) نام برده‌اند که از شناخته‌ترین اقوام ساکن در البانیای قفقازند. گرگرها از سده سوم میلادی در دشتهای قره‌باغ استقرار یافته بودند و بخش عمده‌ای از این قوم نیز در جنوب رود ارس و در منطقه‌ای که هم اینک نیز به نام آنها "علمدار-گرگر" خوانده می‌شود سکونت داشته‌اند. آیا وجود قوم گرگر در هر دو سوی ارس گواه پیوستگی قومی و فرهنگی هر دو سوی ارس نیست؟ علاوه بر گرگرها، استرابن و پلوتارک از قوم "گل" (گیل-گیلک) و همچنین از کادوسی‌ها (تالش‌ها؟) نام برده‌اند که در هر دو سوی شمالی و جنوبی ارس زندگی می‌کرده‌اند. آیا با وجود استانی به نام گیلان و منطقه‌ای به نام تالش در این سوی ارس و تالش در آن سوی ارس گواه پیوستگی هر دو سوی شمالی و جنوبی نیست؟

(ب) منبع دوره‌ی اسلامی:

پس از فروپاشی دولت ساسانی و تصرف آذربایجان و ناحیه‌ی قفقاز به دست مسلمانان، اعراب برای اداره‌ی امور این سرزمین پهناور والیانی برگزیدند که بعضاً عنوان «والی آذربایجان» و در بعضی مواقع دیگر عنوان «والی آذربایجان و ارمینیه» را داشتند. آنچه مشخص است این است که بخش‌هایی از اراضی آذربایجان که در دوره‌ی ساسانی جزو شهرهای آتورپاتکان بود از لحاظ اداری و به خاطر تعیین حوزه‌های مالیاتی کوچکتر به مرور از خاک آذربایجان منتزع و به ایالت تازه تاسیس "ارمینیه" که شامل گرجستان شرقی، بخشی از ارمنستان و بخش‌هایی از آران بود الحاق گردید. به عنوان نمونه می‌توان از شهرهای پیتکران (یا بیلقان) و پرتوه (بردعه) مرکز آران جزو شهرهای الحاقی یاد کرد. اما این انتزاع، همیشگی و پایدار نبوده و در سالهای بعد شهرهای بیلقان و بردعه دوباره در قلمرو حوزه‌های مالیاتی آذربایجان قرار گرفتند. اغتشاشی که در گزارش‌های جغرافی‌دانان مسلمان درباره‌ی حدود آذربایجان در دوره اسلامی دیده می‌شود ناشی از همین امر است و تناقضاتی که در برخی متون به چشم می‌خورد زائیده‌ی تغییراتی است که در حوزه‌های مالیاتی روی داده است. والیانی که از سوی خلافت اسلامی به آذربایجان و ارمینیه اعزام می‌شدند اگر در حکم انتصابشان مسئولیت هر دو سرزمین به آنها محول می‌شد، غالباً در مرکز آذربایجان و در شهر اردبیل مستقر می‌شدند و از سوی

خود حاکمانی را به مراکز اداری ارمینیه که ابتدا در دوین (دبیل) و سپس در بردع (مرکز اران) بود گسیل می‌داشتند. در بعضی مواقع هم سرزمین آذربایجان (حوزه‌ی مالیاتی آذربایجان) والی مستقلی داشت و برای ارمینیه نیز والی جداگانه‌ای فرستاده می‌شد. به خاطر تعیین حوزه‌های مالیاتی جدید است که ملاحظه می‌کنیم در برخی از متون معتبر جغرافیایی منجمله حدود العالم (ص ۱۶۱)، شهرهای شناخته شده آذربایجان از جمله اهر، ارومیه، سلماس، خوی، نخجوان، مرند در ترکیب شهرهای ارمینیه قرار گرفته در حالی که همه می‌دانند و تصدیق می‌کنند که شهرهای مذکور به هیچ وجه شهرهای ارمنی و یا ارمنی‌نشین نبوده‌اند و مولف ناشناخته حدود العالم نیز وقتی از شهرهای ارمینیه صحبت می‌کند منظورش حوزه‌ی مالیاتی ارمینیه است و نه اینکه انکار کند این شهرها به "آذرباذگان" تعلق ندارد. به عنوان شاهد، همین مولف در ذکر دریای خزر می‌گوید: "و ناحیت مغرب از او به شهرهای خزران و آذرباذگان پیوسته است و ناحیت جنوب از وی به شهرهای گیلان و دیلمان و طبرستان و گرگان پیوسته است" (حدود العالم، ۱۳). از این عبارت نتیجه‌ی زیر استخراج می‌شود.

"غرب دریای خزر به شهرهای خزران (شمال داغستان) و آذربایجان پیوسته است و شرق قفقاز (اران، شروان) مستملکه‌ی آذربایجان می‌باشند".

با این مقدمه به سراغ متون تاریخی و جغرافیایی دوره اسلامی می‌رویم که ماوراء ارس همواره جزو قلمرو آذربایجان بوده و این قسمت از اراضی آذربایجان در متون مذکور با نام آذربایجان شناخته شده است:

۱- قندامه بن جعفر (۲۲۶ هجری) که صورت خراج سرزمینهای اسلامی را استخراج کرده، شهر "بردعه" (بردعه پرتوه) را مرکز آذربایجان خوانده است. (الخراج، ص ۱۴۳).

۲- محمد بن جریر طبری (۲۲۴-۳۱۰ هجری) که در تالیف کتاب بسیار مهم خود "تاریخ طبری" از منبع بسیار مهمی چون واقدی (متوفی ۲۰۷ هجری) بهره‌مند شده است، در تعیین حدود تاریخی آذربایجان می‌نویسد: "و اول حدّ از همدان در گیرند تا به ابهر و زنگان (زنجان) بیرون شوند و آخرش به در بند خزران، و بدین میانه هر چه شهرها است همه را آذربایگان خوانند و به تازی "باب" گویند و آن همه راهها را "ابواب" گویند. و راهها است به آخر آذربایگان که از آنجا به بلاد خزران شوند" (تاریخنامه طبری، ترجمه‌ی بلعمی، ۵۲۹).

۳- احمد بن ابی یعقوب (ابن واضح یعقوبی) در کتاب جغرافیای خود "البلدان"، شهر "بردعه" مرکز اران را جزو شهرهای آذربایجان می‌شمارد. او می‌نویسد: "و استانهای آذربایجان عبارت است: از اردبیل، برزند، ورثان، بردعه، شیز، سراه (سراب)، مرند، تبریز، میانه، ارومیه، خوی، سلماس و ... (البلدان، ۳۸)."

۴- مسعودی که کتاب تاریخ خود "مروج الذهب" را در سال ۳۳۲ هـ. ق نوشته، "آران" را از مضافات آذربایجان خوانده است. او می‌نویسد: "و چون جد کیخسرو که افراسیاب پسر پشنگ پسر تبت (نبط؟) پسر نشمر پسر ترک بود در دیار سرو و اران آذربایجان (اران من بلاد آذربایجان) کشته شد. (جلد اول، ص ۲۲۷)."

۵- ابن مسکویه در تجارب الامم که تالیف آن را در سال ۳۶۹ هـ. ق به پایان رسانیده، در ذکر حوادث ۳۳۲ هجری قمری می‌نویسد: "در این سال خبر رسید که طایفه‌ای که روس خوانده می‌شدند و در آن سوی خزر (کشور خزران) نشیمن دارند به آذربایگان تاخته بردعه را تصرف نموده‌اند" (کسروی، شهریاران گمنام، ۷۵).

۶- ابن مسکویه در جایی دیگر از تجارب الامم سرچشمه‌ی رود "گر" را از کوههای نواحی آذربایجان و ارمنستان دانسته است و بدین ترتیب آران را تحت نام آذربایجان و پاره‌ای از این سرزمین می‌شناسد. او می‌نویسد: "رود گر از کوههای آذربایجان و ارمنستان برخاسته و به دریای خزر می‌ریزد" (کسروی، شهریاران گمنام، ۶۹).

بقیه در شماره آینده

باش ساغلیغی

حرمتلی قارداشیمیز آذربایجان موسیقی صنعتچی لر اوجاغی نین مدیری

جناب عبدالله اسداللهی!

آنانیزین واختسیز وفاتی، اؤزونتولو، سونسوز آیریلیغی مناسبتیله آلاه تعالی دان او مرحومه‌یه رحمت و سیزه جان ساغلیغی، دؤزوم دیله بیریک.

«وارلیق» درگیسی نین یازیچی لار بیرلیگی.

ادبیات ترکمن در قرن بیستم

پرفسور دوکتور محمت قارا با همکاری کاکاجان دوردی یف

ترجمه: شهروز آق آتابای

پروفیسور محمت قارا

پروفیسور دوکتور محمد قارا (متولد ۱۹۶۰ در مرسین) از جمله محققان برجسته زبان و ادبیات ترکی است. وی در سال ۱۹۸۶ در رشته زبان و ادبیات ترکی از دانشگاه حاجت تپه آنکار فارغ التحصیل شده و در سال ۱۹۸۸ مقطع کارشناسی ارشد را به پایان رساند.

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، راه استاد خود پروفیسور دوکتور احمد بیجان ارجیلاسون را ادامه داده و به موضوع لهجه‌های

ترکی علاقه‌مند شد. با راهنمایی همین استادش، در سال ۱۹۹۶ رساله دوکتورای خود را با موضوع سبک‌شناسی اشعار شاعر ترکمن آتاجان آتاجانوف (با استفاده از رایانه) به انجام رسانید.

وی به جمهوری ترکمنستان رفته و تحقیقات مربوط به رشته خود را پیگیری کرده و با زبان ترکمنی از نزدیک آشنایی یافت. محمت قارا در حال حاضر در گروه زبان و لهجه‌های ترکی دانشگاه فاتح استانبول مشغول تدریس می‌باشد.

کتابها و مقالات مختلفی در خصوص زبان و لهجه‌های ترکی و بویژه ترکمنی از این محقق پرکار ترک به چاپ رسیده که از آن جمله می‌توان به کتابهای: "فرهنگ اصطلاحات ترکمنی به ترکی"، "دستور زبان ترکمنی"، "ترکی ترکمنی و پژوهش‌هایی

درباره آن"، "اشعار آتا آتاجانوف"، "زبان ترکمنی (در آمد، دستور، متون و لغت نامه)"، "قوتادغو بیلک از زاویه‌ای دیگر" و ... اشاره کرد.

آخرین اثر وی مجموعه مقالاتی است که تحت عنوان «تورکجه‌نین ایزینده» (در پی زبان ترکی) به چاپ رسیده است (اکتبر ۲۰۰۹). این کتاب ۷۱۲ صفحه‌ای شامل ۴۷ مقاله است که ۱۴ عنوان آن به تحقیق در موضوع زبان و ادبیات ترکمنی اختصاص دارد. مقاله حاضر از این مجموعه انتخاب و ترجمه شده است.

ادبیات ترکمن در آغاز سده بیستم:

سده بیستم قرن تحولات بزرگ است. پیشرفت‌های حاصله در این مقطع به صورتی متفاوت و غیر قابل قیاس با قرنهای گذشته جریان یافت. در ربع آخر قرن ۱۹ م. روسیه با استفاده از نیروی نظامی سرزمین ترکمنستان را اشغال و به خود ملحق کرد. این مساله تأثیر خود را در عرصه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی نمایان ساخت. در اشعار ملامورت که در آن دوره سروده شده، برخی شخصیت‌های مرتبط با مقاطع مشخص تاریخی و اندیشه‌های آنان مورد انتقاد قرار می‌گیرد. در اشعار اولیه دوردی قیلچ نیز می‌توان چنین جریانی را مشاهده کرد. ملامورت علاوه بر این، داستانی با عنوان «امیر و زرلی» می‌نویسد. امیر که یکی از قهرمانان اصلی این داستان است با سر و وضع ناهنجار و رفتار و روحیه نامناسب خود شخصیتی نامحبوب است. شاعر هنگام به تصویر کشیدن وی از جامعه‌ای انتقاد می‌کند که در برخورد با مفسد اخلاقی بی‌تفاوت است.

حرکت ادبی، حیات خود را در اوایل قرن بیستم با روزنامه «ماورای بحر خزر» آغاز می‌کند. این جریده اولین روزنامه ترکمنی است. در این روزنامه که انتشار آن در فوریه ۱۹۱۵ م. آغاز شده و تا انقلاب فوریه ۱۹۱۷ دوام یافته، اشعاری در مدح مرتبط با نبرد خونین گوک تپه، که در سالهای ۱۸۸۱-۱۸۷۹ علیه روسها صورت گرفت. نمونه‌هایی نیز از میراث ادبی ترکمنها به چاپ می‌رسد و به موضوعات مرتبط با تعلیم و تربیت و مباحث فرهنگی پرداخته می‌شود و مساله تحقیر زنان مورد سرزنش قرار می‌گیرد. از این نقطه نظر، مقالات محمدقلی آتابایف در این روزنامه جالب توجه است. در روزنامه مذکور سروده‌های شاعر طنزپرداز کور ملا نیز گنجانیده می‌شود. شاعر با بیان این نکته که حکومت روس تزاری بر پایه رشوه بنا شده و اساس آن پوسیده است، علیه آن اعلام

جنگ می‌نماید. برخی از شاعران دیگر نیز اسلوب مشابهی را دنبال می‌کنند. شاعری از سرخس با نام قربان در سال ۱۹۱۶ شعری نوشته که در آن موضوع سربازگیری فریبکارانه به بهانه ضرورت تامین کارگر در پشت جبهه قشون متشکل از ملل غیر روس بیان می‌شود. در این شعر، تلاش در راستای جذب نیرو از اقوام منطقه جهت اعزام به جنگ جهانی اول به تصویر کشیده می‌شود و نارضایتی در قبال سیاست نادرستی که سلطنت تزاری روس در پیش گرفته، مطرح می‌شود. بدین ترتیب، تحولات و پیشرفت‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی که در اجتماع روی می‌نماید، بتدریج در عرصه ادبیات نیز انعکاس یافت.

۱- ادبیات دوره شوروی

۱-۲) ادبیات دهه ۱۹۲۰

اخبار مربوط به انقلابهای فئوریه و اکتبر که در روسیه مرکزی به وقوع پیوست، ترکمنستان را در نوردید. توفان جنگ میان بلشویک‌ها که حاکمیت را به سرعت قبضه کرده بودند و سفیدها دوباره وزیدن گرفت. جنگ داخلی آغاز شد. سلطه‌گری‌ها توسعه یافت و افراد بی‌شماری هلاک شدند. در نهایت، در ترکمنستان و سرزمین‌های دیگری که تحت تأثیر روسیه بودند، شوروی به قدرت رسید و ادبیات به سیاست آلوده شد.

در ادبیات دهه ۱۹۲۰ موضوع اصلاحات ارضی و آزادی زنان با شدت و حدت دنبال می‌شود و به موازات آن، غنی و فقیر به عنوان دشمنان ازلی یکدیگر نشان داده می‌شوند. خصوصیات اخلاقی ویژه هر فرد، به عنوان نتیجه‌ای که از تفاوت طبقاتی ناشی شده است، ارزش گذاری می‌شود و اهل ادبیات به چندین گروه فکری تقسیم شده، در مظان اتهام قرار می‌گیرند. علیرغم فشارها و مناقشات گوناگون، تلاشهایی در جهت منعکس کردن واقع گرایانه زندگی مردم در آثار ادبی صورت می‌پذیرد. در ادبیات دهه ۱۹۲۰، خصوصا در عرصه تئاتر، گرایش به درونمایه تاریخی قوت می‌گیرد. در آثار نمایشی آن دوره، تاریخ به صورت یک طرح ساده، کار شده و صرف نظر از ویژگی‌های شخصیتی قهرمانان، بیشتر به وقایع داستان اهمیت داده شده است. سبک نثری پیشرفت کرده، خصوصا نوع داستانی، جایگاه اول را به خود اختصاص داده است. با این حال، در این دوره، شعر پیشاهنگ دیگر انواع ادبی است.

۲-۲) ادبیات سالهای جنگ جهانی دوم در دهه ۱۹۳۰

در سال ۱۹۳۱ عبدالحکیم گل محمدوف و اوراز وفایف و همچنین در سال ۱۹۳۷ م. اوراز تاج نظروف و خوجهنفس چاریاوف، ابتدا از لحاظ سیاسی محکوم شناخته شده، زندانی و سپس تیرباران می‌شوند. بردی کربابایف، قاراجا بورونوف، شالی ککیلوف، روحی علی‌یف و خدر دریایف بازداشت می‌شوند. این وقایع خواه ناخواه به‌رشد ادبیات تأثیر منفی می‌گذارند. تمامی نویسندگان بازداشت شده، به استثنای خدر دریایف در سال ۱۹۴۰ آزاد می‌شوند. دریایف در سال ۱۹۵۶ از بند رهایی می‌یابد.

علیرغم این شرایط دشوار، ادبیات همچنان رشد می‌یابد. در ادبیات دهه ۱۹۳۰ نیز شعر، برتری خود را ادامه می‌دهد. داستان کوتاه متولد می‌شود و به دنبال آن داستان بلند نیز به تدریج شکل می‌گیرد. رمانهایی که نگارش آنها در دهه ۱۹۲۰ آغاز شده بود. در این دوره کامل می‌شوند. در ادبیات این دوره، موضوع زندگی در روستا و کلخوز جایگاه عمده‌ای می‌یابد. در داستان‌های کوتاه و بلند آغاخان دوردی‌یف و داستانهای سلسله‌وار نورمراد ساری‌خانوف کار، هیجان و مناسبات خانوادگی انسانهای ساده روستایی دقیقاً به تصویر کشیده می‌شود. تألیف آثار قوی نمایشنامه‌ای در این دوره آغاز می‌شود. تاوشان اسنوف با نمایشنامه «شمشاد» سهم عمده‌ای را در توسعه تئاتر ترکمن به خود اختصاص می‌دهد. در این اثر نمایشی، زندگی نسل جوان کلخوز و روابط عاشقانه‌ای که به تازگی مجال یافته، به تصویر کشیده می‌شود.

نمایشنامه «کیمیر کور» در اواخر دهه ۱۹۳۰ توسط قاراجا بورونوف و بازار امانوف به نگارش در آمده و بعدها چندین بار بازنگاری شده است. در این اثر، مبارزات آزادی خواهانه ترکمنها در قرن ۱۸ توصیف می‌شود. در داستان بلند نورمراد ساری‌خانوف تحت عنوان «شکر باغشی» درونمایه تاریخی به صورتی کامل جلوه‌گر می‌شود.

در این اثر، واقعه‌ای که در قرن ۲۰ م. اتفاق افتاده به عنوان نمونه آورده می‌شود و امکان حل و فصل مشاجرات میان انسانها کشورها بدون توسل به سلاح مطرح می‌شود. نویسنده، معتقد است که هنر می‌تواند در این راستا تأثیرگذار باشد. داستان «شوکور باغشی» در سالهایی نوشته شده که توفان جنگ جهانی دوم شروع به وزیدن کرده است. پس از اندک زمانی، جنگ شروع می‌شود. نورمراد ساری‌خانوف در این جنگ کشته می‌شود. امان دوردی آلامیشوف، احمد آخوندوف‌گرگانلی، شالی ککیلوف و آتا نیازوف از جمله دیگر شعرا و نویسندگانی هستند که در میدان جنگ جان خود را از دست می‌-

دهند. از اصحاب قلم اشخاصی چون چاری عاشیروف، روحی علی‌یف، چاری قربان قیلیچوف، کمال ایشانوف، دوردی حال دوردی و حاجی اسماعیلوف نیز سالم به خانه و وطن خود باز می‌گردند. در آثار این افراد، به صورتی ژرف، به موضوع جنگ پرداخته می‌شود. از هنرمندان دیگر بردی کربابایف، آتا صالح، آتا قاوشیتوف، بکی سیتاکوف، رحمت سیدوف و قارا سیدلی‌یف با آنکه در جنگ شرکت نداشته‌اند، در تألیفات خود موضوع جنگ را مورد توجه قرار می‌دهند.

۲-۳) ادبیات مابین سالهای ۱۹۴۵-۱۹۶۰

در این دوره، غالباً به موضوعاتی از قبیل توسعه اقتصادی و استحکام صلح پرداخته می‌شود. رمان «در دامنه کوه کوپت» از آتا قاوشیتوف، داستان بلند «آی سلطان» از بردی کربابایف و نمایشنامه «خانواده آلان آقا» آثار عمده‌ای هستند که امکان پیگیری پیشرفت ادبیات ترکمن را در دوره پس از جنگ جهانی فراهم می‌کنند. با این حال، در آثار این دوره به علت تحمیل بار تبلیغات در راستای صلح، حالتی خشک و تصنعی را می‌توان مشاهده کرد. این وضعیت، در برخی از آثار پر حجم منشور بسیار آشکار است. تمایل به مدح افراطی و بی‌عیب و نقص نشان دادن هر چیز، به صورتی گسترده در شعر این دوره رواج می‌یابد. علیرغم تمامی این نقاط منفی، در اواسط دهه ۱۹۵۰ شاعران و نویسندگان، برخورد جسورانه با رویدادها را آغاز می‌نمایند. متهم سازی بی‌دلیل هنرمندان مورد انتقاد قرار می‌گیرد و خطوط سیاسی واضح‌تر می‌شوند.

۲-۴) ادبیات مابین سالهای ۱۹۶۰-۱۹۹۰

مسایل مهم دهه‌های ۶۰، ۷۰ و ۸۰ تا حد زیادی شالوده آثار ادبی را تشکیل می‌دهد. در رمانهای «نفت داغ» از بردی کربابایف و «باد چله‌کن» از بگگه پورلی‌یف به پیشرفتهای حاصله در عرصه تولید صنعتی و موضوعات اخلاقی، بصورتی توأمان پرداخته می‌شود. در رمانهای «قطره آب، تکه طلا» از بردی کربابایف، «ترانه آب روان» از بردی نظر خدای نظروف، «پیوند یافته» از تیرکش جوماگلدی‌یف، «تویلی مرگن» از قربان دوردی قربان صحتوف، «آشناهای من» و نیز «یاران، در چه حالی؟» از آتا آتاجانوف، «راه‌های صحرا» از نوری بایراموف، «چنار قد می‌کشد» از یازمرد ماممدی‌یف، «مرا ببخش عزیزم!» از ناز قیلیچ خوجه گلدی‌یف، «وقتی مه از میان می‌رود» از اوراز

یاغمیروف به موضوع روستای امروزی، زندگی شهری، طرز زندگی روشنفکران، صحرا و دگرگونی آن در میان ترکمنها به صورتی گسترده پرداخته می‌شود. موضوعات مشابهی، درونمایه داستانهای عرب قربانوف، تاشلی قربانوف، آتاجان تاغان، خوجه نفس مله‌یف، کاکاجان دوردی‌یف و آغاگلدی الله‌نظرف را تشکیل می‌دهند. در داستانهای و رمانهای قاوشیت شامی‌یف مسایل اخلاقی و شیوه زندگی افراد درستکار و متقلب جامعه مورد توجه قرار گرفته و به تصویر کشیده می‌شود.

در این دوره، موضوعات تاریخی به صورتی گسترده کار می‌شوند. در رمانهایی چون «برادران و بدرکنت» بکی سیتاکوف، «سومبار جاری است» از بردی سلطان نیازوف، «جیحون و ولایت» از نریمان جومایف، «قاتاقار» از نوربردی پومما، «سرزمین مادری» از یازمرد ماممدی‌یف، «چاخماق» از آتا آتاجانف، «خوشه‌های تیر خورده» از نارقیلیچ خوجه گلدی‌یف و «بهت زده» از تیرکش جوما گلدی‌یف، موضوع انقلاب و وقایع مرتبط با نهاد کلخوز دستمایه اثر را تشکیل می‌دهند.

درونمایه اصلی تمامی آثار قییلیچ قولی‌یف موضوعات تاریخی است. نویسندگان در رمانها و داستانهای بلند خود، حرکت‌های ملی و استقلال طلبانه ملل شرقی را با زبان روزنامه‌نگاری سیاسی به تحریر در می‌آورد؛ این حرکتها پس از رهایی از یوغ استعمار آغاز شده‌اند. وقایع، در آثار وی صبغه سیاسی ندارند و حرکت استقلال طلبانه ملی تماماً از زاویه انسانی آن به تصویر کشیده می‌شود. در رمانهای «مختومقلی» و «گل جمال خان» از این نویسندگان، تاریخ ملی ترکمنها بصورتی گسترده بازتاب می‌یابد. در آثار پرحجمی چون «فرمان» از آتا قاوشیتوف، «دعوت» و «چهل تنگه» از قربان دوردی قربان صحتوف، «در جستجوی گوراوغلی» از صفر گلدی آناصحتوف، «شفق» از یازمرد ماممدی‌یف. «قلعه سرخس» از آتاجان تاغان، «صاعقه سیاه» از تیرکش جوماگلدی‌یف، «فراغی» از عوض دوردی نفسوف، «چووال باغشی» از خدای بردی دیوان قلی‌یف و نیز آثار نمایشنامه‌ای همچون «نقش‌های جادویی» از بازار امانوف، «قربانی عقل» از نظر قولایف تاریخ ملی، زیربنای آثار را تشکیل می‌دهد. از جمله موضوعاتی که در برخی از این آثار به صورت مستمر کار شده، جنگ جهانی دوم است. در آثار نوشته شده در سالهای جنگ، بویژه در شعرها، وعظ و خطبه تفوق داشت. در آثاری که با همان موضوع، لیکن در سالهای آخر نوشته شده، به حالات روحی قهرمانان بیشتر اهمیت داده می‌شود.

در داستانهای آتاجان تاغان، آنا پایتیک، عرب قربانوف، تیرکش جوماگلدی یف، اوغول تاج اوز بردی یوا، کاکاجان دوردی یف و رجب مراد دوردی یف و رمانهای «صحرایان» از بردی نظر خدای نظروف و «سالهای دور و دراز» از عوض بردی نفسوف تلاشهای صادقانه کسانی که در پشت جبهه جانفشانی کرده‌اند، رخدادهای فاجعه‌باری که تجربه شده و سختی‌های پس از جنگ با صبغه‌ای ملی به نمایش در آمده‌اند. وقایع جبهه آتشین، در داستانها و رمانهای سیدنظر آتایف، آتا دوردی یف، عاشیر نظروف، نریمان جومایف و نظر گلدی یف به صورتی گسترده مجال بیان یافته است. آثار نمایشی با استفاده از تحلیل روانشناختی قهرمان قوت می‌یابد. این وضعیت، به صورتی آشکارا در نمایشنامه‌های حسین مختاروف، بگکه پورلی یف و قربان دوردی قربان صحتوف احساس می‌شود.

در دهه ۱۹۶۰ نوع ادبی طنز حیات خود را آغاز می‌نماید. در این عرصه، خصوصا اشخاصی چون بردی قولوف، تاج محمد جور دکوف و قربان قلیچ خیدیرف خدمات شایان توجهی را ارائه می‌دهند. داستان بلند رجب مراد دوردی یف با عنوان «بازی موسم برداشت» با بیانی طنز آلود شخصیت تازه به دوران رسیده‌ها را به تصویر می‌کشد و از این جهت حایز اهمیت است. از اواسط دهه ۱۹۶۰ کلی گویی‌های رایج در شعرها، جای خود را به وضوح و تفصل‌گرایی می‌دهند. اشعار غنایی بیشتر می‌شوند. شاعرانی چون دوردی حال دوردی، قارا سیدلی یف، آتا آتاجانف، ماممت سیدوف، کریم قربان نفسوف، بردی نظر خدای نظروف و الله‌بردی هاییتوف دورنمایه شعر ترکمنی را غنا داده و سطح هنر را تعالی می‌بخشند. پس از آنها شاعرانی چون نوری بایراموف، ییلغای دوردی یف، آنا قورت گلدی یف، آنابردی آغابایف، ایت‌آلماز نوری یف، خلیل قولی یف، قربان نظر عزیزوف، قاوشیت شامی یف، کاکابای الیاسوف و کمی بعدتر، بایرام جوتدی یف، آتامراد آتابایف، نوبت قلی رجبوف، احمد قربان نفسوف، آتاجان آنابردی یف، کاکابای قربان مرادوف، یازجوما آغاگلدی یف، دولت قارقین، باشیم اودکوف، توروم یایلانوف، گوزل شاقولی‌اوا و بیبی اوزاز دوردی‌یوا هر کدام به فراخور حال خود در پیشرفت هنر شعر ایفای نقش می‌نمایند. در نیمه دوم دهه ۱۹۸۰ در دوره نوسازی، نوشته‌های سیاسی-اجتماعی-ای که دارای ارزش ادبی‌اند، به صورت متمایز از تمامی دوره‌های (گذشته) در جایگاه اول قرار می‌گیرند. در این دوره، حرکت‌های استقلال خواهانه سرعت می‌یابند.

در ۲۷ اکتبر ۱۹۹۱ ترکمنستان استقلال خود را اعلام می‌کند و بدین ترتیب دوره جدیدی از ادبیات آغاز می‌گردد. این ادبیات، با عنوان «ادبیات استقلال و بیداری ملی» نامگذاری می‌شود. در اشعار این دوره، استقلال و غرور ملی مجال بروز می‌یابند. در آثاری که در قالب نثرند، به مسایل اخلاقی، فارغ از تنگناهای مکتبی (ایدئولوژیک) پرداخته می‌شود. رمانهای «زیارت» و «تا قیامت» از عوض دوردی نفسوف نتیجه ملموس این گرایش است. در رمانهای مذکور به صورتی گسترده به مسایل اخلاقی ارزش داده می‌شود. در این دوره، گرایش به سمت تاریخ ملی قوت می‌گیرد. نمایشنامه‌های کاکاجان عاشیروف تحت عنوان «دومرول دیوانه‌سر» «بازی اوغوز» و «اوغوز خان» قبلا ذکر گردید، شخصیت‌های چون محمدنور قربان قیلیچوف، اوراز آق ماممتوف، عاشیر مامیلی-یف، بگی سوخانوف، آنابردی آغابایف، احمد قربان نفسوف، بردی باشیموف و چاری قوللایف نیز ظهور می‌کنند.

ادبیات کودکان نیز رشد خود را ادامه می‌دهد. شخصیت‌های چون قیوم تانگری قولی-یف، نوری بایراموف، آری بای‌مرادوف، رجب مراد دوردی‌یف، آغا گلدی الله‌نظروف، قاسم نوردبادف و همرا شیرف با آثار خود که از روحیه کودکان الهام گرفته شده، شهرت می‌یابند.

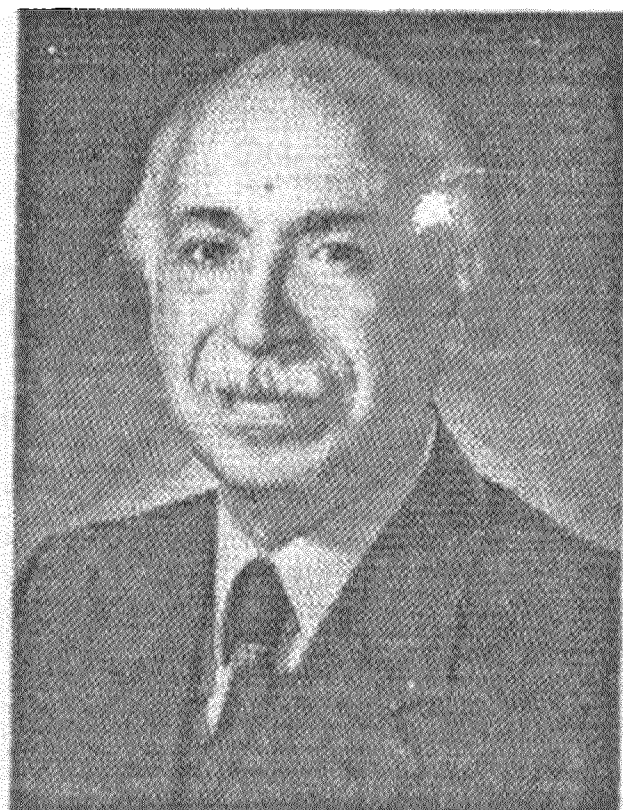
ماحصل سخن آنکه، ادبیات ترکمن در سده بیستم با اثرپذیری از رخدادهای این قرن توسعه و غنا یافته است.

باش ساغلیغی

سایین عالیم، «وارلیق» مکتبیمیزین مسئول مدیری، باش یازاری، حرمتلی آغ-ساققالیمیز، پرفسور دوکتور جواد هیئت حضرتلری!
عالیم قارداشینیز پرفسور دوکتور ضیاءالدین هیئتین دنیاسینی دیشمه‌سی بیزی ده کدرلندیردی؛ ائله بو سببه سیزه،- باشینیز ساغ اولسون دئییر، اولو تانریدان او رحمتلیگه رحمت، سیزه داها اوزون و برکتلی یاشاییش آرزولاییریق.

گوئی مدنیّت اوجاغی- یاشار چاپ ایشلری قورومو

حسینہ کیم محبت ائیلر، آغلار

ح. م. ساوالان

حسینہ کیم محبت ائیلر، آغلار
 کؤنوللر آغلایار، گؤز، پیکر آغلار
 امامین کیم سئور حق سؤیلر آغلار
 حسینہ یئرلر آغلار، گؤیلر آغلار
 بتول و مرتضی پیغمبر آغلار

حسینده شوقه باخ وقت آزاندا
 شیمیر باشین کسیب عؤمرون پوزاندا
 شعفدن سایماییر بیر زاد او آندا
 حسینین نوحه سین یانیب یازاندا
 مسلمان سهلدير کی، کافر آغلار

قالیرکن دین او گؤن ادنا الینده
 شهیدین، دین اولور احیا الینده
 او، پوزقون حاله باخ دنیا الینده
 حسینین کؤینه یی زهرا الینده
 چکر قئیه قیامت محشر آغلار

شهادت میدانی قانلی ولاده
 ربابین قلبی مین حؤل و بلاده
 نئچه شهزاده نین باشی جداده
 آتاندا حرمله اوخ کربلاده
 گؤره دیدین دشمن آغلار، لشگر آغلار

گؤرور بو ظولمو یئر، گؤی، هامی دنیا
 جدا باشلار بدنن آل طاها
 نه شیون آه و واویلا نه غوغا
 قوجاغیندا گؤره ییدین ام لایلا
 آلیب نعش علی اکبر آغلار

ايلاھى نور شھيدلر جان وئرنده- نه پارلاق بىر ايشيق نەشە سرنده
 فلک مين نقشيله غملىر هورنده رباب نيسگيل دوشونده سؤدگورنده
 على اصغرى ياد ائيلر آغلار

حسينين سايا هنج گلمز ياراسى اولوب قارداشلارى، قارداش بالاسى
 داليجا عترت طاها دوعاسى باشنيىدا كاكل اكبر هاواسى
 يئل آغلار، سونبول آغلار، عنبر آغلار

اوخونسون قوئى بو سوزلر بو فقيردن اجازە الميشام اوستاد و پيردن
 بو بيته باخ او پير بى نظيردن «يازاندا آل طاها نوحه سين من»
 «قلم گوردوم سئز ييلدار، دفتر آغلار»

حسين دوز يول سئچيب گئتدى، على جان بو يول سندندى، هم رهبردى قرآن
 پيامبر جدينه وارسن تك ايمان على شق القمر، محراب تيليت قان
 قولاق وئر، مسجد اوخشار، منبر آغلار

ساوالان، اولدو غم تکرار دوباره اورکن آغلا سن يوخدورسا چاره
 قارا گون ائليرين، اينينده قاره على دن شهريار سن بير اشاره
 قوجاقلار قبرى، مالک اشتر آغلار

کتاب تانیتمی

۱- آینا کیمی

عمران صلاحی ایرانین چاغداش قدرتلی طنز شاعری ۱۳۴۵ - جی ایلدن تهراندا فارس دیلینده چیخان توفیق و باشقا درگی و غزیتلرده طنز (ساتیریک- ساتاشما) شعرلر یازماغا باشلادی.

عمران صلاحی نین آتا و آناسی آذربایجانلی اولوب و اردبیلین «شام اسبی» کندینده یاشاییب و سؤنرا تهرانا کؤچوبلر. عمران صلاحی اؤز دؤغما آنا دیلینده درین معنالی شعرلر یارادیب، اؤنون «آینا کیمی» اثری ۱۳۸۰- جی ایلده آذربایجان تۆرکجه سینده نشر ائدیلب دیر. بو کتاب ۱۳۲ صحیفه دن عبارت دیر، بو کتابی شاعر اؤزو فارسجایا ترجمه ائدیبدیر. دئمک بو کتاب یکی دیلده آذربایجان تۆرکجه سینده و فارسجا نشر اولونوبدور. شاعرین یازدیغینا گۆره، اؤنون بو کتابدا درج ائدیلن شعرلردن باشقا، آذربایجان تۆرکجه سینده بؤیوک بیر سایدا باشقا شعرلری واردیر کی، هله گۆن اؤزو گۆرمه ییب دیر. بیز بورادا بو شعرلردن بیر نئچه سینی نمونه اولاراق آشاغیندا درج ائدیریک، منجه بو شعرلر هر بیر نظرден، دیل، گۆزل لیک، مضمون، درین معنا باخیمیندان چؤخ گۆزل، دیرلی و اؤنودولمازدیرلار.

آینا کیمی

پارچالان دیق، سینمادیق!

داش آتان لار بیلمه دیلر، پارچالانمیش آینادا،

بیر آیدان، مین آیدان، مین آیدان. بیر گۆنشدن، مین گۆنش

بیر اولدوزدان مین اولدوز.

پارچالان دیق آینا کیمی.

چوخالاریق، چوخالداریق ایشیغی.

آچىق دىر پنجرە

پردەلر اۋىنار، اسىر يىتلر، آچىقدىر پنجرە
 پردە كىپرىك لىرىندە ترپەنير مین منظرە
 آغلاماقلاردان، ياغىش لاردان چىخىب گۆى قورشاغى
 كۆرپو اوستوندىن باخاق باھم اوزاق رۇيالرە
 شىشە اوستوندىە يازىر غربت سۇزون تىك بىر بوداق
 پنجرە آخشام چاغى اۋخشار آچىق بىر دفترە
 قول- بوداق سالىدى گىجە، سىردى يىثرە يارپاقلارین
 گۆزلىرىم اىستىر سىنە گۆىدن بىر آز اۋلدوز درە

ھارا

يووالار، سۇلور، تۇكولور
 قوشلار عطىر كىمى ايتىر يىتلردە
 گۆروش لىر، قوپ- قورو، باخىشلار آخمايىر
 سۇزلىر، سىكوتون تىلىنە، گول تاخمايىر
 بو دىاردان، اۋ دىارا، ائلە بىلىرسىن نە وار؟
 دووار دالىندا، دووار.
 گۆىلرىن سىنەسىندە، گۆنش بىر يىكە يارا
 سىن دونيانىن باشىنا سىخمايان بىر دردىسن
 ھارا گىتمەلىسن بوردان ھارا؟

تەلس

غىچە، معطل قالىب دىر باھار يىلى اۋنا دىيىر:
 گىچ اۋلار، بىر آز تەلس ھاوا ائلە آغىردىركى،
 قوشلار اۋچماق اىستەمىر آچىق قالىسادا قفسىن

بو درىن دوپغولو، قدرتلى و احساسلى شاعر ۱۳۸۵- جى ایلدە، اوزاق بىر سفردىن
 قايداندان سۇنرا ابدى اۋلاراق حىياتە گۆز يومدو.

۲- بیزیم کندین کئچن گۆنلری:

شاعر: هادی قربانی "تقدیر"

آدینی یوخاریدا چگدییم کتاب درین و دۆلغون احساس ایله یازیلیمیش بیر کتابین آدی دیر. دوکتور حسین صدیق بو کتابین مقدمه سینده یازیر: «گنج شاعر هادی قربانی بو منظومه ده سۆزونو بیر یاخشی مقدمه ایله باشلاپیر، کندینی تانیتمیرماغی و کند احوال-روحیه سینی دیله گتیریر و گۆزل بویالار ایله کند محیطینی تصویره چکیر. «شاعر تام دانشیق دیلینده کند محیطینه او یغون، صمیمی و ساده بیر دیله مالیک دیر. همین ساده دیل ایله بعضا معنالی سۆزلری ده دیله گتیریر.»

شاعر قربانی ۲۱۲ بند سؤیله دگی بو اؤریه یاتان شعرلرینده، دنیا شهرتی قازانان بؤیوک قدرتلی شاعریمیز اوستاد شهریارین «حیدر بابایا سلام» بو اؤلمز منظومه سیندن الهام آلیر، اؤز دؤغما کندینده، خلقین حیاتیندان، دب- توره لرینده ائل ماهنی و شعرلریندن، اکینچی کندلی لرین زحمت و تلاشلاریندان گۆزل بیر طرزده سۆز آچیر. اردبیلده گول- چیکلر کانیندا «کیوی» شهری کندلرینین یانیندا بیر گۆزل کند وار «هریس» آدیندا او کند بیزیم ائلی میزین کندی دیر صفا کاخی، اؤرکلرین بندی دیر

آذربایجان کؤنلوموزون قانی دیر اردبیل ده آذربایجان جانی دیر
زنجانیمیز آذربایجان شانی دیر
تورپاغیمیز مرد ایگیدلر اؤلکه سی ایستی قانی، ان رشیدلر اؤلکه سی

قانادلانیب باش اوجاتسین ائلی میز چپکلنسین دؤغما آنا دلی میز

همیشه لیک گولسون ظفر گولوموز

اصلی میزین جوهرینی تانییاق ائل لر ایچره جلالته بار ییاق.

کتاب ۹۷ صحیفه ده آغ کاغذ اؤزه رینده چوخ گۆزل بیر شکیلده چاپ اؤلوب. شاعر، کتابین بۆتون صحیفه لرینده «اؤز خلقینه، ائلی نه، تورپاغینا درین و جوشغون احساسینی گؤستریر. بیز بو جوان شاعره یئنی- یئنی نائلیتلر آرزولاییریق.»

يئتيشمز

حسن مجيدزاده (ساوالان)

چوخذاندى، كۆنول نالهسى جانانه يئتيشمز
 اۇل قاشى كامان، گۆزلىرى جئيرانه يئتيشمز
 عۆمروم بۇيو ائل وورغونو، يئرلرده سۆروندوم
 يانديم دا سۆروندوم حسابا، سانه يئتيشمز

منجه بئلهدير ائل سيخيلاركن سيخيلار جان
 كۆنلوم سيخيلير دينجليگه، سامانه يئتيشمز
 معشوقه گرک عاشيقىنين دردينى بيلسين
 بو درد ائله بير درددى كى، بيگانه يئتيشمز

آغلارسام ائله، ياننام، او گۆزدن تۆكولن ياش -
 دامديقجا يانار گۆيده بو دامانه يئتيشمز
 مردانه واران عشقيده مين دفعه يانارسام
 نامرد اوڭلا كيم، دهريده بير يانه يئتيشمز

آرزوم ائليمين ديرچهليشى، وه نه سعادت
 يئتسه بو سعادت منه آيا نه يئتيشمز؟!
 قئل - قئل "ساوالان" دۇغما ديله جانينى قوربان!
 هر هديه اوڭورسا بو شيرين جانه يئتيشمز

خاقانی شیروانی نین آذربایجان تۆرکجه سینده رباعی لریندن

بیر نئچه قطعه

ترجمه ائدن: محمد آقا سلطانزاده

ایسته مه فلکدن اؤز روزینی سن
اؤزو روزی گؤزلر زحمت چکندن

غم یئمه دنیا دان آلمادینسا کام
ظن ائت گلمه میسن دنیا یه تمام

اؤلما زسان منصبه، قیزیلا نوکر
یؤلونو دؤز گئدن مرد پیاده لر

عشق دیر دنیا دا هر دیلی بیلن
غمدن قورتارارسان آنجاق عشقین

گون لریم بیلیرسن، نه غمده کئچدی
عؤمروم مرثیه ده، ماتمه کئچدی

سئوسم ده بو گؤزل شهرینیزی من
کافر دؤندرسم اؤز بو کعبه دن

خاقانی سنده بو همت وار ایکن
اؤ سنه روزی نی نئجه وئررکی

خاقانی خوشلوقلا حیات سؤر مدام
غملی اولاندا دا خوش اول همیشه

خاقانی همتله یاشاسان اگر
یؤلوی ایری گئدن وزیردن باش دیر

عشق دیر کؤنولدن هر دردی سیلن
عشق دیر ائله یین وارلیغی یوخلوق

گنجلییم غصه ده المده کئچدی
دؤستلارین اولومو بئلیمی بو کدو

اؤلسام دا عزیزیم لایق لی بنده ن
شیروانی اؤزومه کعبه سانیرام

كۆلگە دەكى سس كىتابىندان

داياق

نىگار خىياوى

يۇللار كۆلگە، يۇللار دۇنگە
 منىم گۆنشىلى يۇلوم ھارداندى؟
 ھەر يىر كۆلگە، ھەر يىر كۆلك
 من بونجا دورو، بونجا كىچىك-
 بونجا تىترەك، ھاردا دايانىم؟!
 يىرىن ھانسى چىگىنى-
 منە داياق اولمالى دىر؟
 دالغالار قانادىندا من كۆلكلرە
 دايانىم مى؟ قۇنوم مو؟

گۆنش بايراغى

نىگار خىياوى

اسكى سىنىرلار،
 چۆرۈك كۆرپۈلرى كىمى
 پنجرەسىز پاسلى دۆشۈنچەلر-
 سۇن نىسلىرىنى، گۆشەيىر- خىمىر- خىمىر
 قاپازلانمىش انسان ائلى،
 ياشىل اللرىن اينامىنا
 آلاچىق قورور، اۇچاق- اۇچاق
 گۆنش بايراغى، دۆشۈنچەلر، ذىروەسىندە
 دالغالانىر، ايشىق- ايشىق

اۆرگ چيرپىنتىسى كىتابىندىن

م- م ناظر شرفخانى

ئىلرم باغچانى؛ ئىلرم باغى
بۆلبولو اۆلماسا، گۆلو اۆلماسا.
ئىلرم بدنه قۇندارمىش باشى
آغيزدا دانىشان دىلى اۆلماسا.

دىل ائدر هر كسىن وارليغىن اثبات.
دىلى يۇخ انسانىن دىرلىگى يۇخ.
ائلى نىن دىلىنى آتىب دانانىن
دىيادا هئچ زادا اىلىشىگى يۇخ

كۆرپهلىك چاغىمدا سۆد وئره- وئره
منه اۆز دىلىنى اۆيرتدى انام
حرام دىر، حرام دىر اۆ سۆدلر منه
انامىن مقدس دىلىنى دانام.

اوجادان دئىرم ائشىدىن، بىلىن
وارليغىم، حياتىم، دىلىم دىر، دىلىم
ائلىمى، دىلىمى دانا بىلمرم
بو يۇلدا اۆلسام دا، من دىلىم، دىلىم.

گئندىن سۇنرا

سیدرضا سیدزاده نیر "ناطق" ناطیق

گئندىن سۇنرا گلدى يارين يئرى
 گلر قيش گۆنوندە بهارين يئرى
 يامان يانديرير، قيمتين بيلمه ديك
 بيزى مهربان روزگارين يئرى
 گئديم هاردا بلکه اووونسون اوڭ
 دياريمدا گلسه ديارين يئرى
 يۇخا چيخدى بىردن بيره وارليغيم
 قالان بير منم بير ده وارين يئرى
 بئله گۆينهدير اغرىسى باغرىمى
 ائله گۆينمز گۆزده خارين يئرى
 يانيب سؤيلهدى "ناطق" هيجران گۆنو
 گئندىن سورا گلدى، يارين يئرى

گۆزوم سنده قالیب

روزبه صمدی "نیر اوغلو"

قایتار ای گول جانیمین پاچارسینی سنده قالیب
 یاریسی سنده قالارکن یاریسی منده قالیب
 گل محبتله قوشاق پارچالاری بیر بیرینه
 هله بیر پارچاسی دا بوخچادا خرمنده قالیب
 گل گئدگ ناکام اولن سئوگیلینی سئلدن آلاق
 ائلرین کروانی داغلاردا یاتان چنده قالیب
 باده وئر مست اولاییم بوغدو منی، بوغدو بو غم
 بۆلبولم دارد، اورک وارسا دا گولشنده قالیب
 بی هنرلر نه بیلیرلر هنر اسبابی ندیر
 هنرین جسمینه باخ بیر دری بیر دنده قالیب
 قوجالیق قامتیمی بوکدو "نیر اوغلو" ندان ایراق
 گلگینن، گل گۆزلیم، گل کی گۆزوم سنده قالیب

دائم محبت جوشور قىلبرىمىزده

ف - م

سینیق كۆنلونه لای- لای دئیهنده
 منی خاطرلا قیسا گئجه لرده
 سیندیراندا هر بیر اۆزیی اما
 منی اؤنوت دوداغینا گولوش گلنده
 محبتین آنلامی نه دیر سنین كۆنلونجه
 حیوانلار باغچاسیندا آغاج اکیلنده
 اینان، مگر بیز انسان دئییلیک
 بیر اوووج محبت وار اۆزیمیزده

سینیق كۆنلونه، لای- لای دئیهنده
 منی خاطرلا قیسا گئجه لرده
 بیز نه بیر حیوانیق، نه ده بیر ماشین
 دائم محبت جوشور قىلبرىمىزده.

میرزا محمد آخوندزاده و اثر "مجلس یاراشیغی" (زیور مجلس) او

• جومشید مراداف، خاورشناس

• شهلا عبدالله یوا، کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

میرزا محمد آخوندزاده متخلص به هاتف درام نویس، شاعر، روزنامه نگار و آموزگار معروف آذربایجانی در اواخر قرن نوزدهم - اوایل قرن بیستم بوده است. متأسفانه درباره زندگی و آثار این ادیب برجسته که در تاریخ آذربایجان خدماتی بسزا داشته، به جز چند یادداشت کوتاه و تعداد اندکی مقاله چیز دیگری نوشته نشده است.

میرزا محمد آخوندزاده به سال ۱۸۷۵ در گنجه در خانواده‌ای روحانی به دنیا آمد. پدرش میرزا کریم از روحانیون بانفوذ گنجه بود و تلاش خاصی جهت تحصیل و آموزش فرزندش بعمل می‌آورد. او فرزندش را به گنجه به مکتب میرزا خلیل، مدرس معروف فرستاد. میرزا محمد در آنجا به تحصیل مشغول شد و در همان مکتب زبان عربی و فارسی را به طور کامل آموخت. سپس جهت افزایش دانش و معلومات خود به دبیرستان گنجه رفت و تحصیل خود را در آنجا ادامه داد. وی در طول سالهای تحصیل خود در دبیرستان به آموختن زبان روسی پرداخت و با فرهنگ و ادبیات روسی و نیز ادبیات غرب آشنایی یافت. کتاب "تئاتر نه دیر؟" (تئاتر چیست؟) تألیف میرزا محمد آخوندزاده که به سال ۱۹۰۹ نوشته شد، ماحصل همان آشنایی است (۱، ص ۴). وی در این کتاب می‌نویسد: "در میان اروپائیان افرادی همچون مولیرها، شکسپیرها، شیلرها، اوستروفسکی‌ها، ماکسیم گورکی‌ها، چیریکف‌ها و چخوف‌ها ظهور کرده‌اند. این اشخاص محترم زحمات و مشقات بسیاری متحمل شدند. فریادها کشیدند، قیامت‌ها بپا ساختند و در این کار نه فقط به ملت خود بلکه به همه بشریت و انسانیت خدمت بسیار بزرگی نمودند و بدین رو از خود نامی نیک باقی نهادند که شایسته است نامشان در روشن‌ترین صفحات تاریخ با طلا نوشته شود."

از اواخر قرن ۱۹ جریانات سیاسی اجتماعی در آذربایجان نیز همچون روسیه قشر روشنفکر جامعه را تحت تأثیر خود قرار داد. انقلاب سال ۱۹۰۵ زندگی اجتماعی را به حرکت درآورد و تغییراتی را در افکار و عقاید جامعه برانگیخت و به تبع آن روح زندگی

در کالبد بخش ادبی نیز دمیده شد. فضای جدید موجب بوجود آمدن خلاقیت و شکوفا شدن روشنفکرانی از جمله ن. وزیراف، ع. حقوردی‌اف، ج. محمد قلو‌زاده، م. ع. صابر، ع. نظمی و نیز م. م. آخوندزاده گردید.

آخوندزاده خود نیز در بطن حوادث مهم اجتماعی سیاسی قرار داشت و با تیزبینی و بصیرت جریان‌ات را تعقیب می‌کرد و نظرات خود پیرامون حوادث ماقوع را در آثارش اعلام می‌داشت. او مجله ملانصرالدین را دائماً مطالعه می‌کرد و بعدها نیز مقالات و اشعار خود را در همین مجله با اسامی مستعاری همچون هاتف، ملاپرست، حاجی کندلی، گنجه شاعری (شاعر گنجه)، غیبی و .. به چاپ رساند (۲، ص ۱۳۰ - ۱۲۶) چاپ آثار وی در مجله ملانصرالدین به پیدایش دوستان و دشمنان تازه‌ی منجر گشت.

علی نظمی دارای تفکراتی همچون آخوندزاده بود و از دوستان نزدیک وی به شمار می‌آمد. نظمی، آخوندزاده را "معلم و شاعر ما" می‌نامید و به وی ارج بسیار می‌نهاد تا آنجا که حتی سروده‌ای تحت عنوان "اولوم" (مرگ) در سوگ میرزا محمد آخوندزاده به وی تقدیم داشت (۳، ۲۴۱ - ۲۴۰).

میرزا محمد آخوندزاده در آثار درامی همچون "محبت سیزلیگین نتیجه‌سی، یاخود آتا و آنانین تقصیری" (نتیجه بی‌مهری و یا گناه پدر و مادر)، "آنالیق" (مادرخوانده)، "سونراکی پشمانچیلیق فایدا وثرمز" (پشیمانی دیگر فایده‌ای ندارد)، "هرنه اکرسن، اونو بیچرسن" (هر چه بکاری، همان بدروی)، "آلدانمیش جوان" (جوان فریب خورده) و در لیبرتوی خود به بخشهای مختلف زندگی اجتماعی اشاره می‌کند و جهالت و عوامی جامعه را مورد انتقاد قرار می‌دهد. میرزا محمد آخوندزاده "ازدواج" گوگول و "وطن" نامیک کمال نویسنده معروف ترکیه را به زبان مادری ترجمه کرد (۴، ۵۸۸). او در سال ۱۹۰۸ بوسیله سرودن شعری با مطلع "اول کی قضا امرینی فرمانه یازیبلار" (امر قضا و قدر را به فرمان نوشتند) نظرات خود را در قبال انقلاب مشروطه ایران و نابرابری‌های اجتماعی آن دوره اعلام داشت و در آن به فتنه و فساد بعضی از خادمان دین (روحانی نمایان) و نیز برخی مشکلات اجتماعی از قبیل جهالت، ناآگاهی و عوام بودن جامعه پرداخت. به دو بیت از این شعر در زیر اشاره می‌کنیم:

بیر صنفی پیامبرلر، بیر قسمی سلاطین،

بو قسمتی اول وقت حکیمانہ یازیبلار.

علم اهلی اولوب رتبه‌ده انسان مکمل،

بی علملییی غیر مسلمانہ یازیبلار. (۵)

ترجمه:

دسته‌ای پیامبر و گروهی سلطان (گشتند) / عده‌ای نیز در آن هنگام (آثار حکیمانه) می‌نوشتند / اهل علم در جایگاه انسان کامل قرار گرفتند / بی‌سوادی را مختص غیر مسلمان دانستند

مضمون شعر به فضای اجتماعی آن دوره می‌پردازد و در آن حجاج، چنگیز و دیگر خونخواران تاریخ را با حاکمان ستمگر معاصر مقایسه می‌نماید. شاعر در این شعر به مشروح حوادث و رخداد‌های مهم آن دوره از جمله انقلاب مشروطه اشاره نموده، بر خون‌های به‌ناحق ریخته شده در تبریز افسوس خورده و خشم و انزجار خود را نسبت به مخالفان مشروطه ابراز داشته است. آخوندزاده علاوه بر اشعار خود، لطایفی بسیار در خور توجه دارد.

میرزا محمد آخوندزاده از روشنفکران آگاه و آشنا به فرهنگ غرب بود. وی در کتاب "شیخ نظامی" می‌نویسد که جهت جاودانه ساختن نام این شاعر و شعرایی که به خلق خویش خدمت نموده‌اند، می‌بایست خانه، اثاثیه و لوازم بجا مانده از آنها را به یادگار حفظ نمود، بر مزار آنان مقبره‌هایی ساخت و نزد نسل جوان به امانت نهاد. وی رفتار اروپائیان با ادیبان و شاعران خویش را به عنوان نمونه ذکر می‌کند:

"اروپائیان در ارج نهادن به دانشمندان، شاعر و ادیب تعصب خاصی ندارند؛ از هر تیره و طایفه‌ای که باشد، احترامش را نگاه می‌دارند و آثار زیبایش را به زبان مادری ترجمه می‌نمایند" (۶، ص ۳).

وی نحوه برخورد و رفتار صورت گرفته با هنرمندان در غرب و شرق را متفاوت می‌داند:

"در غرب به پاس خدمات یک ادیب و یا یک شاعر، ساختمان یا خیابانی را به نام او نامگذاری می‌کنند اما در شرق وضعیت متفاوت است یعنی علیرغم آنکه ملل پیشرفته و مترقی و کشورهای متمدن و صاحب فرهنگ، یاد و خاطره والامقامان و ادبای خویش را گرامی می‌دارند، در شرق آثار هزاران ادیب و شاعری که به ملت خویش خدمت کرده‌اند، از بین می‌رود و خود نیز از خاطر فراموش می‌شوند و حتی برای آنها که نامی از آنها در خاطرها مانده، حرمت و احترامی قائل نیستند؛ آثار آنها چاپ نمی‌شود و آثار افرادی که تنها دست نوشته‌ای از آنها بر جای مانده، در کنجی پنهان می‌گردد و از دسترس استفاده عموم خارج می‌شود.

میرزا محمد آخوندزاده با اندوه بسیار از نابودی، عدم مرمت و ساخته نشدن مقبره شاعران بزرگ مشرق زمین، سعدی‌ها، حافظ‌ها، خاقانی‌ها و فضولی‌ها می‌نویسد و تأکید ویژه می‌نماید که نظامی خود نیز از جمله شاعران از یاد رفته است. در پایان کتاب میرزا محمد آخوندزاده بیتی از نظامی را یادآور می‌شود:

پس از صد سال اگر گویی کجا او

زهر بیتی ندا خیزد که ها او

سپس شعری را که به نظامی تقدیم نموده است، می‌آورد و در آن از تخریب گنبد مقبره نظامی و بی‌مبالاتی‌های صورت گرفته در نگهداری آن سخن می‌راند:

یؤل کناریندا بیر مزار سی فقیر	داغیلیب گنبدی اولوب ویران.
اؤنا مخلوقدان اولوب تحقیر،	باغلانیب گنبدینه هر حیوان.
منظری آدمه اثر تأثیر،	آخیدیر قلبه هر دقیقه ده قان...
او یاتان گنجه‌لی نظامی دیر،	شعره قسمتی اعظمی دیر

ترجمه:

در کنار راه مزاری فقیر (وجود دارد) / که فرو ریخته و گنبدش ویران گشته است / خلق نسبت به آن بی‌احترامی روا می‌دارد / هر گونه حیوانی به آن بسته شده است / این منظره بر انسان تأثیر (بدی) می‌گذارد / (تا آن اندازه) که از سینه خون می‌گریذ / آنکه در آنجا آرمیده نظامی گنجوی است / که بخش اعظمی از (دنیای) شعر است.

کتاب "مجلس یاراشیقی" یکی از آثار ارزشمند میرزا محمد آخوندزاده می‌باشد. لطایف گردآورده شده در این کتاب جایگاه خاصی در ادبیات فولکلور ما دارد. این کتاب که مشتمل بر ۳۰۱ لطیفه می‌باشد، نخستین بار در سال ۱۹۱۷ در شهر باکو توسط چاپخانه ابوذر عروج‌اف انتشار یافت.^۱ از آنجا که لطیفه از ژانرهای معروف ادبیات عامیانه می‌باشد، برخی از لطیفه‌های موجود در این کتاب همچون خبر بد (شماره ۱۰۸) و طبیب و بیمار (شماره ۱۷۹) با اندکی تغییر و در حجمی وسیعتر در "کتاب النصایح"

۱- این کتاب در سال ۲۰۱۰ بوسیله آقای جمشید مراداف به الفبای لاتینی بازنویسی و از سوی

پروفسور دوکتور محسن نقی صویلو و شهلا عبدالله‌یوا ویرایش و تصحیح گردید.

میرزا نصرالله دیده آمده است. لطایف موجود در این کتاب علاوه بر اهمیت بسیار از جنبه اخلاقی تربیتی آن، به دلیل رعایت ایجاز و اختصار، برخورداری از ملاحظت و سادگی زبان توجهات عموم را به خود جلب می‌نماید. اکثر لطایف به دلیل بهره‌گیری نویسنده از شیوه نگارش دیالوگ زنده جذابیت خاصی داشته و این امر بر تأثیرات هنری زیباشناسی آن می‌افزاید.

ترجمه برخی لطایف کتاب "مجلس یاراشیقی" (۷) به عنوان حسن ختام در پی آورده می‌شود که ذکر آنها خالی از لطف نخواهد بود:

شخصی وسیله‌ای را دزدید و به فرزندش داد تا بفروشد. از قضا آن وسیله را از پسر نیز دزدیدند و او دست خالی به خانه بازگشت. پدر از او پرسید: چند فروختی؟
- به همان قیمت که خریده بودیم.

منجمی را به پای چوبه دار بردند. از او پرسیدند: آیا این اتفاق را در طالع خود دیده بودی؟ جواب داد: در طالع خود مکانی رفیع دیده بودم اما گمان نمی‌کردم چوبه دار باشد.

حاکمی به مردم فخر می‌فروخت و می‌گفت: شاد باشید زیرا از روزی که من حاکم اینجا شده‌ام، طاعون و وبا از اینجا دور شده است. جواب دادند: خداوند تعالی عادل است؛ با وجود شما دیگر آن بلا را بر ما نازل نمی‌کند!!!

از طبیبی پرسیدند طعام را چه وقت خوردن باید؟
پاسخ داد: دارا را وقت گرسنگی و ندار را وقت یافتن نان.

مردی عرب با سلطان بر سر سفره‌ای نشسته بود و غذا می‌خورد. عرب با حرص و عجولانه غذا می‌خورد. سلطان به مرد عرب رو کرد و گفت: چنان با حرص غذا می‌خوری که گویی پدر گوسفندی که گوشتش را می‌خوری، به تو شاخ زده است.
عرب در جواب گفت: شما هم با چنان آرامش و مهربانی غذا میل می‌کنید، که گویی مادرش به شما شیر داده است.

یکی را دیدند بر الاغش نشسته و در حال رفتن است.

پرسیدند: به کجا می روی؟

- نماز جمعه

- امروز که سه شنبه است.

- اینگونه که الاغم خرامان خرامان می رود، جمعه می رسیم.

زنی، مردی زشت و بدترکیب را به نزد زرگر آورد و گفت: شبیه این باشد. مرد پس از

رفتن زن دلیل این حرکت را از زرگر جویا شد: مشکل چیست؟ چه اتفاقی افتاده است؟

زرگر گفت: این زن از من خواست برایش چیزی شبیه شیطان بسازم. برای آنکه

نمی دانستم شیطان چه شکلی است، از وی خواستم تا به من نشان دهد. او تو را نزد من

آورد و نشان داد.

از کسی پرسیدند دوست واقعی کیست؟ پاسخ داد: کسی که اسمش هست اما

خودش نیست.

زنی حامله به همسر زشت خود گفت: وای بر تو اگر بچه ام شبیه تو باشد. مرد در

پاسخ گفت: وای بر تو اگر بچه ام شبیه من نباشد!!!

مردی به پادشاه گفت: موسای پیغمبر منم. پادشاه گفت: اگر تو موسی هستی، پس

معجزه موسی را به من نشان بده. مرد در جواب گفت: اول تو فرعون بودن خود را قبول

کن، بعد به روی چشم.

حاکمی به نوکرانش گفت: سگ باید گرسنه نگاه داشته شود تا مطیع صاحب خود

باشد. یکی از نوکران پاسخ داد: در این صورت احتمال دارد، غریبه ای تکه نانی اندازد و

سگ نیز به دنبال او رود.

پادشاهی به هنگام عزیمت به کارزار جنگ مشاهده نمود که یکی از لشکریان وی

کمان به همراه دارد اما تیری در ترکش نیست.

از او پرسید: چرا تیری در ترکش نداری؟
 - تیرهایی را که از جانب دشمن می‌آید، می‌گیرم و به سوی آنها پرتاب می‌کنم.
 - اگر تیری پرتاب نکنند، چه می‌کنی؟
 - آن موقع دیگر نیازی به جنگ نداریم.

شاعری به شاعر دیگر گفت: دیشب خضر(ع) به خوابم آمد. از آب دهان خود به دهان من انداخت. آن دگر پاسخ داد: می‌خواست که به ریش تو تف بیندازد، اشتباهاً بر دهان تو افتاد.

یکی به دیگری گفت: دعوا و مرافعه را به من بیاموز. آن دگر گفت: آنچه نزد تست، انکار کن؛ آنچه مال تو نیست، ادعا کن؛ مردگان را به شهادت بگیر و سوگند را به تأخیر بینداز.

پادشاهی به وزیر خود دستور داد که نام همه گدایان شهر را بنویسد. وزیر اطاعت نمود و نام پادشاه را در رأس این فهرست نوشت.
 پادشاه پرسید: چرا نام مرا نیز در زمره گدایان آورده‌ای؟
 وزیر پاسخ داد: تفاوت آنها با شما تنها در آن است که آنها به منت از مردم گدایی می‌کنند و شما به زور.

یکی به دیگری گفت: از تو توقع کوچکی دارم.
 - بگذار تا بزرگ شود.

روزی هارون از بهلول پرسید: می‌خواهی که خلیفه شوی؟
 - نخیر، نمی‌خواهم.
 - چرا؟

- زیرا من در طول عمر کوتاه خود مرگ سه خلیفه را به چشم دیده‌ام اما شما هنوز مرگ دو بهلول را ندیده‌اید.

مردی از گرسنگی در گوشه‌ای نشسته بود و می‌گریست. عابری نان به دست از کنار وی گذر نمود. او را که دید، کنارش نشست و مانند او گریه آغاز کرد. عابر دیگری که از

آنجا می‌گذشت، دلیل گریه را از آنها جویا شد. عابر نان به دست پاسخ داد: او از گرسنگی می‌گرید و من نیز به حال او می‌گیرم.

- چرا از نانی که در دست داری به او نمی‌دهی تا نه او گریه کند و نه تو.
- چون نان را به پول می‌دهند اما گریه مفت است.

مردی زنی زشت و نازیبا اختیار کرد. روزی زنش به او گفت: تو اقوام و خویشان بسیاری داری. من از که روی بپوشانم؟ مرد پاسخ داد: به غیر از من که شوهر توام، می‌توانی خود را به همه نشان دهی.

پادشاهی به همسر خود گفت: پادشاهی خوب است به شرط آنکه دائمی باشد. زن گفت: اگر دائمی باشد، خوب نیست.

مردی زشت به همسر زیبای خود گفت: حتماً هر دوی ما به بهشت می‌رویم.
- چرا اینگونه فکر می‌کنی؟

- چون تو به چهره من می‌نگری و صبوری پیشه می‌کنی. من نیز به چهره تو می‌نگرم و خدا را شکر می‌کنم. آنها که صبوری پیشه می‌کنند و خدا را شکر می‌کنند، به بهشت می‌روند.

یکی می‌گفت: خوابی دیدم که نیمی از آن حقیقت دارد و نیم دیگر دروغ است.
پرسیدند: چطور ممکن است؟

- چون در خواب دیدم که کیسه‌ای از پول پیدا کرده‌ام، به پشت خویش انداخته و می‌برم و از سنگینی کیسه پشتم درد گرفته است. از خواب که برخاستم، دیدم از کیسه خبری نیست اما پشتم هنوز درد می‌کند.

مردی به اتفاق همسرش در حال خوردن ماهی بود. در همین حین پسرشان از مدرسه به خانه آمد. آنها با دیدن او دو ماهی بزرگ را در داخل کمد پنهان کردند. پسرک آنها را دید اما چیزی نگفت و در کنارشان نشست و شروع به خوردن ماهی کرد.
پدر از پسر پرسید: ماجرای حضرت یونس (ع) را می‌دانی؟

- من نمی‌دانم اما از این ماهی می‌پرسم.

پسرک در حالیکه گوش خود را به دهان ماهی نزدیک می‌کرد کمی دهان ماهی را تکان داد و گفت: این ماهی می‌گوید من کوچکم و نمی‌دانم. دو ماهی بزرگ در داخل کمد هست، از آنها بپرس تا به تو بگویند.

پادشاهی در راه شکار به پیرمرد خارکشی برخورد. دلش به حال او سوخت و گفت: ای پیرمرد! کدام را می‌خواهی؟ صد سکه طلا؟ یک اسب؟ بیست گوسفند؟ یا یک باغ؟ بگو تا یکی از آنها را به تو ببخشم که از این مشکلات نجات یابی. پیرمرد پاسخ داد: اگر طلاها را در جیب بگذارم، سوار بر اسب شوم و گوسفندان را در جلوی خویش به حرکت درآورم و به سوی باغ خود روم، بسیار خوب خواهد بود. پادشاه خندید و هر آنچه که پیرمرد خواسته بود، به او هدیه نمود.

پادشاهی به وزیر خود دستور داد تا نام همه ابلهان را بر کاغذی بنویسد. وزیر امر پادشاه را اطاعت نمود و در بالای کاغذ نام پادشاه را نوشت. پادشاه به نام‌ها نگاهی انداخت و گفت: از کجا فهمیدی که من ابله هستم؟ وزیر پاسخ داد: اگر نبودید، به یک برده ده هزار سکه طلا نمی‌دادید تا برای خرید فلفل به ولایت خویش برود. به نظر شما آیا او برخواهد گشت؟ - اگر برگشت، آن وقت چه خواهی گفت؟ - آن وقت نام شما را خط می‌زنم و نام او را می‌نویسم.

منابع:

۱. میرزا محمد آخوندزاده. تئاتر چیست؟ گنج، ۱۹۰۹ (به ترکی آذربایجانی).
۲. ر.ک: آثار بنیاد نسخ خطی جمهوری آذربایجان. جلد دوم. باکو، ۱۹۶۳ (به ترکی آذربایجانی).
۳. نظمی علی. سیزیم قلی نامه. باکو، ۱۹۲۷ (به ترکی آذربایجانی).
۴. ر.ک: م. قاسم اف. مجله طنز مبارز انقلابی "ملا نصرالدین" و مسیر اجتماعی - سیاسی آن (۱۹۳۱ - ۱۹۰۶). تز دوکتورا. باکو، ۱۹۶۴ (به ترکی آذربایجانی).
۵. مجله "ملا نصرالدین"، ۱۹۰۸، شماره ۳۷.
۶. میرزا محمد آخوندزاده. شیخ نظامی، ۱۹۰۹ (به ترکی آذربایجانی).
۷. میرزا محمد آخوندزاده. زیور مجلس. مقدمه، بازنویسی و شروح: جمشید مراداف. باکو، انتشارات ضیاء - نورلان، ۲۰۱۰ (به ترکی آذربایجانی).

جنوبی آذربایجان ادبیاتیندا محبتین ترنمی

باہار ممدووا بردهلی

محبت - حیات نامینه، گؤزلیک اوغروندا دؤیوشنلرین طبیعی حسلری دیر. بورادا گؤزلیک سؤزو ان چؤخ معنویاتا عاید دیر. هر کس اؤز سئوگیسینی یاشاییر، هر شاعر ده اؤز سئوگیسینی ترنم ائدیر. جنوبی آذربایجان ادبیاتیندا محبتین وصفینه حصر اولونموش اولارجا پوئما، یؤزلرجه شعر نمونه لری واردیر. بو اثرلرده بیر چؤخ خلقین یاراتدیغی محبت داستانلاری نین، بؤیوک نظامی نین، سعدی نین، حافظین، فضولی نین، واقفین ایدئا داوامینی گؤروروک. محبت آنجاق ایکی نفرین بیر- بیرینه اولان سئوگیسی دئمک دئییلدیر. سئوگی انسانین حیاتا، طبیعته، بؤتون انسانلارا اولان اینامی ائسته تیک ذوقو، ساغلام عائله نین تملی دیر. بو محبت تمناسیزدیر. گؤنشین ایشیغی، ایستیسی، آیین گؤزلییی، کایناتین سؤنسوزلوغو، داغلارین، دره لرین، چای و مئشه لرین گؤزلییی کیمی.

بالاش آذر اوغلونون لیریک قهرمانی بئله دئییر:

من بیر لپه ایم

نغمه سنین حسرتین

پیچیلتم قلبیمین سسی دیر

او سس ووصال گؤنلرینه دک اؤته سی دیر (۵، ۶۶)

اؤز سئوگیسینی داغالی دریادا بیر کیچیک لپه حساب ائدن لیریک قهرمان، بو لپه- نین دائمی اولاجاغینی، ووصال گؤنلرینه دک نغمه دئیجه یینی سئوگیلیسینه پیچیلتمی- ایله سؤیله ییر.

آذراوغلونون سئوگی شعرلری نین چوخو "عومرون باهاری گؤنلر" باشلیغی آلتیندا تۆپلانیب و دؤغرودان دا شاعر عومرونون باهار گؤنلرینده قلمه آلینیب. کؤنول دنیاسینا حاکم کسین محبت، زنگین معنویت، ظریف، حساس و باکر دویغولار نئچه- نئچه بنزرسیز صنعت اثرلری یازدی ریب: "هجران عومرو"، "قورخورام"، "کؤنولدن کؤنوله"، "محبتله قاییت گل"، "آدسیز شعرلر، قوشمالار و س .

"قورخورام" شعرى چۇخ صىمى، شاعر قلىبى نىن ساكت پىچىلتىسى ايله گتىردىيى سئوگى اعترافى دىر. آذراوغلونون لىرىك قهرمانى دنيادا هئچ نهدن قورخمور. نه اودلو آتشدن، چۆنكى آتش اؤنو ياندىرماز. نه شمالدا بوزلو اوكيانا دۆشسه بئله، سويوقدان. چۆنكى بوزلار اؤنو دوندورماز. اكاتوردا گۆنش آلتىندا يۆز ايل سئوگىلىسىنىن يۇلونو گۆزلەير، يۇرولماز. آنجاق بيرجه قۇرخوسو وار- تك، تنها قالماقدان. سئوگىلىسى اؤنو آتیب اؤنوتسا، اؤندا نه ياشايا بيلر، نه ده اؤله بيلر...

عۇمور- گۆن يۇلداشى مدینه خانيم گۆلگونه حصر ائتدىيى "اعتراف" شعرى ده چۇخ ماراقلى دىر. شاعر اعتراف ائدير كى، سئوگىلىسى يانيندا اۇلندا هر شئى اۇنا عادى گۇرونور. ائله بيل دنيا ائله بئله يارانيب، هر يئر سليقهلى، اۇتاق ايستى، سو سرين دىر، تمىزدىر. تاواندا چىراق يانير، يئردە سۇبادا اوجاق! آنجاق بيرجه گۆن سئوگىلىسى يانيندا اۇلماياندا، بو كيچىك دنيا لارى ظولمتە دۇنورا!

مدینه خانيم گۆلگونون لىرىك قهرمانى ايسه بئله دئير:

من چىچك اۇلا يدىم، عطيرلى چىچك
عطيرمله مست ائديب اۇخشاردىم سنى
من اۇلدوز اۇلا يدىم شعله چكەرک
گۆيلره يازارديم محبتىنى (۸،۵۵)

اؤز سئوگىلىسى اۆچون عطيرلى چىچهيه، شعله چكن اۇلدوزا چئوريلمك ايستهين عاشيق، محبتىنىن اظهارى اۆچون هر شئيه حاضيردىر. لاکين او هر شئيدن اول انساندىر. و اؤنون يالنىز سئوگى دۆلو اۆرىي وار. يالنىز بو اۆرىي تردود ائتمەدن سئوگىلىسىنه باغىشلايabilير.

"حقيقتاً تئز- تئز لىرىك اسلوبا مراجعت ائدن گۆلگون، پونزيانى هم قديم، هم ده طراوتلى موضوع سايلان محبتىن، حيات سئوگىسىنى و گنجلىك عشقىنى يئنى بيچيمده، تزه جيزگى لر و پوئتيك ايفاده واسيطه لريله اۇخوجولارينا چاتديرير". (۱،۸۸)

حۆكومه بىللورى نىن ده سئوگىسى اؤزو كىمى حزين، كؤورک، تىترک دىر. شاعير

اۆچون سئوگى حياتىن اؤزودور، دوستلوق، ايگيدلىكدىر؛ متانت، وفا، صداقتدىر.

من سنى سئويرم، چۆنكى سئوگىلىم-

سن وطن ائولادى سن ائل اوغلو سان

من سنى سئویرم، چۆنكى مسلكين،

عقيدن، دۆشونجهن عزیزدير منه (۲،۸۵)

عاشيق حسين جوان ين ليريك قهرمانى آتىنى بۆتون گۆزل مكانلاردا، يئرلرده، بير

سۆزله كايناتدا دۇرد نالا چاپير.

اۆزىمى سئوگىلىمه وئرمىشم

جان ساراين محبتدن هۇرموشم

گۆزلىمىلە نىچە دفة گۇرموشم

قىش مباح گلندە ياز گۆزل اۇلار (۳،۵۳)

عاشيق سادە، آچيق شكلدە ائله عاشيق ساياغى سؤيلەيىر: "اۆزىمى سئوگىلىمه

وئرمىشم". باشقا جور دە اۇلابىلمز. سئون سئونە بيرىنجى اۆزىنى، قلبىنى باغىشلايىر.

عاشيغىن اۇزو دە محبتدن يۇغرولوب، محبتدن هۇرولوب. جسمأ دە معناً دە محبتدیر.

قىش نە قدر سرت گلسه، آغير كئچسه، ياز او قدر گۆزل اۇلار، فسونكار اۇلار. يعنى،

هجران، آيرىلىقدان دۇغان محنت نە قدر سرت، چۇخ اۇلسا بئله يارين وصلينه، ووصالىنا

يئتشمك بير او قدر شيرىندير، گۆزلىدیر، عزیزدير.

۶۰-۴۰- جى ايلردە عاشيق حسين گۆزلىرىن وصفينه اۇنلارجا قۇشما، گرايلى،

ديوانى، مخمس لر حصر ائديب. اۇنون "باخماسين"، "سيرداش اۇلدوم"، "بخته ور"، "گۆزل"،

"خوش گلدين" كىمى قۇشمالارى، "كىمدن اۇيرندين"، "بويلانا- بويلانا"، "ديلبير" كىمى

گرايلىلارى ايندى دە عاشيقلارين، خوانندهلرين سئوه- سئوه اۇخودوقلارى نغمه لره

چئوريليپ.

آزاد بير قىز گىريب باغا

گزير بۇيلانا- بۇيلانا

خومار گۆزون سۇلا- ساغا

سۆزور بۇيلانا بۇيلانا (۴،۵۷)

و يا:

سئوگىلىم، سن مارال كىمى

گزمه يى كىمدن اۇيرندين؟

آی قاباغا جیغا تئلی

دوزمەیی کیمدن اۇیرندین؟

-کیمی نغەلری ھەم عاشیقلار، ھەم دە مغنی لر اۇخویورلار. عاشیق بو ایللردە ھەمچنین دئییشمەلر، اوستادنامە و تجنیسلر دە یازمیشدیر. اۇنون "چوبانلا دئییشمەسی"، "عاشیق جئیرانلا دئییشمەسی"، "عاشیق سئوینجلە دئییشمەسی"، "حسرتلە دئییشمەسی"، ۵۰-جی ایللر یارادیجیلیغیندا اۇنملى یئر توتور. آن چۇخ محبته كۇكلەنن بو اثرلر، عاشیق حسینین ھەم عاشیق، ھەم دە بیر شاعیر کیمی تانیماسیندا، سئویلەسیندە مەھم رۇل اۇیناییب.

عاشیغین اوشاقلیقدان وورولدوغو حسرت ادلی قیتزلا دئییشمەسی بو محبتین بارز نمونەسی دیر.

عاشیق اۇلان بیلیر ھامی

سنسن کۇنلومون الھامی

عشقیمیزین شیرین جامی

دۇلدور بیر پیالا آی قیتز!

اسماعیل جعفرپورون سئوگیلی سیندن آیری دۆشن لیریک "من"ی شیمشەیه دۇنوب ھجرانین ائوینی یاخماق، ییخماق ایستەیی.

دۇلوب بولود کیمی یاغماق ایستەیی

بعضاً شیمشک کیمی چاخماق ایستەیی

ھجرانین باغیرینی یاخماق ایستەیی

اۇالا گۇزلردن آرالی کۇنلوم(۹،۴۲)

مدینە گۆلگونون لیریک "من"ی آیریلیغی آیریلماسی مۆمکون اۇلمايان وضعیتلرە مقایسە ائدیر.

یۇلچو یۇلوندان آیری

قوشلار تئلیندن آیری

انسان ائلیندن آیری

دۇزسە، دۇزرم سنسيز(۷،۶۴)

يۇلچو يۇلوندىن آيرى دۆشسە، مرامى، مقصدى محو اۇلار، قوشلار تئلىندىن آيرىلسا
 اوچا بيلمز، دئمك ياشاماسى عبثدیر. انسان ائلىندىن آيرى دۆشسە غصّه، كدره يۇلداش
 اۇلار، محنتدن ياشايا بيلمز. اگر بونلار بئله دیرسه، دئمك عاشیق دا اۇز سئوگىلى سیندن
 اوزاق دۆشسە، ياشاماسى ممكنسىزدیر. اودور كى، شاعره داها سؤنرا دئییر:

بیر عۆمورم، یازیم سنسن

بیر نغمه یم، سازیم سنسن

بیر اۆریم، آرزوم سنسن

ھارا گئتسن آپار منى (۷،۱۶)

سھراب طاھرىن لیریک قھرمانى سئوگى آرزوسو ایله یاشاییر:

سرین کۆلك كیمی اسردیم بیر آن

گۆزونون یاشینی سیله بیله یدیم

سینله اۆز اۆزه گلیب یاخیندان

ساجی نین عطرىنى اودا بیله یدیم

او سئوگىلیسى اۆچون هر شئی حاضیردیر. عاشیغى نین گۆز یاشینی سیلمک اۆچون
 سرین کۆلك اۇلاردى، یارین سینه سینده تارا دؤنردى، اؤنون چیچک كیمی بیتدیى داغا
 چئوریلردى، چۆلده اوجاق كیمی یاناردى!

تانیمنیش شاعر خلیل رضا س. طاھرىن ۶۰-۵۰- جى ایللر یارادیجیلیغى حقینده
 چوخ مارقلى بیر مقاله یازیب. " ووقارلى آددیملار ایله..." آدلانان بو مقاله ده خلیل
 رضا شاعرین ۶۰-۵۰- جى ایللرده یازدیغى شعر- پوئمالاری آردیجیلیقلا ایزله یه رک
 صمیمی فکرلر سؤیله ییب. شاعرین سئوگى شعرلریندن بحث ائده رک او یازیر: "س.
 طاھرىن سئوگى شعرلرینده گنجلییین آشیب- داشان آرزولاری، حیات هوسی، گۆزلیک
 عشقى چوخلارینا بللی اؤلمايان، دیلده، سؤزده دئییل، حرکتده آلولوو بیر باخیشدا اؤزونو
 بیروزه وئرن تیترک دویغولاری اؤز عکسینی تاپمیشدیر." (۱۱،۳۶)

دوغرودان دا سھراب طاھرىن لیریک قھرمانى معنوی جهتدن زنگین، بؤیوک زکایا
 مالیک، وطن پرور، آزادلیق عشقى ایله چیرپینان عاشیق دیر.

س. طاھرىن سئوگى شعرلری اؤنون یارادیجیلیغیندا خصوصی یئر توتور. صمیمی
 دویغولارینی دیله گتیرن شاعیر، "قاپیمی آچیق قویورام"، "یاریمچیق قالمیش مکتوبلار"،

"کوسدون، بیلیرم"، "مژده وئره دیدیم"، "کهنه تانیشلار"، "اؤلدوزلار چیمیر"، "ناغیل دانیش"،
 "یادا سال منی" کیمی بنزرسیز اثرلر، اصیل سئوگی مکتوبلاری یازیب:

آددیم سسلری نین سئلی ایچینده

آیاق سسلرینی آچیق دویورام

بیردن قاییدارسان، پئشمان اؤلارسان

گئجه لر قاپیمی آچیق قویورام.

۱. ذاکرین غزللرینده کی گؤزلی دنیانی مست ائله یین گؤزلدیر. هئج نه دیشمه ییب.
 شرق گؤزلی همیشه فسونکار دیر، هم ده انصافسیز دیر، عاشیقینه ظولم ائدن دیر. بونولا
 بئله سئولمه یه لایق دیر:

نئچه ایللردیر فراقیندا سارالمیش رنگیم،

وصلینه چاتسا الیم صورتیمه قان گله جک (۱۰، ۵۱)

عاشیق اؤز سئوگیلیسی اؤچون نه قدر سارالیب سؤلسا دا، گئری چکیلمه یه یولو
 یؤخدور؛ چونکی قلبی ده، حیاتی دا معشوقونون الینده دیر:

عاشیق سارالار، چهره سی گولنار اؤلابیلمز

دیوانه اؤلار، اؤزگه سینه یار اؤلابیلمز (۱۰، ۵۹)

ذاکرین لیریک قهرمانی چوخ اعتبارلی، وفالی، صداقتلی دیر. بیلیرکی، "محبت یولو
 هموار اؤلابیلمز!" هم ده آخی بیر پارچا بولودنان گؤنش انکار اؤلابیلمز". سون آندا
 عشق اهلی نین عالمده الی چاتسا ووصالا،

غمدن قورتارار بیر ده دل افکار اؤلابیلمز (۱۰، ۵۹)

شاعرین ۶۰-۵۰- جی ایللرده یازدیغی محبت شعرلری نین اکثریتی عاشقانه غزللردیر.
 اؤنون "بیزه مهمان گله جک"، "ایستر کؤنول"، "درمانی سنده دیر"، سئوگیلیم"، "اختیاریم
 سنده دیر" کیمی شعرلری بو قبیلدندیر.

جنوبی آذربایجان شاعیرلری نین محبت شعرلری بیر بالاجا دؤلایی سی ایله هم ده
 وطنین ترنمودور. بونلار اؤ قدر قاریشمیش، چولغالاشمیش فورمادا ترنم اؤلونورکی،
 اؤنلاری آیرماق، سئچمک ممکن اؤلمور. بو هئج لازیم دا دئییل. مثلاً وطنه مراجعتاً
 یازدیغی بو شعرده اؤلدوغو کیمی:

من سنه قربانام هر یانا سوق ائتسن منی

قاچمارام هئج بیر بلادان انتظاریم سنده دیر

گۆز آچان گۆندن عزیزیم قلبیمی وئردیم سنه

ايندى قلبيمده اۇلان فصل- ى بهاريم سندهدير (۵۷، ۱۰)

بلکه، بو اوندان ایرهلی گلیرکی، ایلک سئوگی وطن، یورد سئوگیسی دیر. باشقا سئوگیلر بو محبت اۆزینده پرورش تاپیب. بلکه ده، وطنسیز، ائلسیز؛ اوباسیز سئوگی یاریمچیق دیر، بۆتون دئییل!

ذاکرین لیریک "من" ى وطنی هم ده اۇناگۆره چۆخ سئویرکی، ایستکلی یاری وطنده-

دیر:

وئرسه لر باغ-ى جهانی، جنت اولسا مسکنیم

نئیلیرم حوری لری، ایستکلی یاریم سندهدير (۵۷، ۱۰)

بئله لیکله سؤنرادان جنوبی آذربایجان ادبیاتی نین فؤرمالاشماسیندا مهم رؤل اؤینامیش شاعرلر: بالاش آذر اوغلو، مدینه گۆلگون، حؤکومه بیللوری، سهراب طاهر، ذاکر، جعفرپور، عاشیق حسین جوان و س. شاعرلر ۲۰- جی عصرین ۴۰-۶۰- جی ایللرده بیر چۆخ بدیعی- علمی اثرلر یازمیشلار. پوئزیانین ان گۆزل نمونه لرینى یاراتمیشلار. همین ایللرده گنج اۇلان بو شاعرلرین یارادیجیلیغیندا محبت موضوعو دا، گۆروندویو کیمی خصوصی یئر توتوب، خصوصی اهمیت کسب ائدیپ، الاهی عشقین، سئوگی نین ترنمو وطنین ترنمو ایله چوغلاشمیش، قاریشمیش، بیرلشمیش، ائشیکده اؤزونو بیروزه وئریب.

ادبیات:

۱. آلماز علی قیزی. آزادلیق و استقلال پوئزیاسی. باکی: آ. د. و.

۲. آزادلیق یوللاریندا-۱. باکی: آذر نشر. ۱۹۵۴.

۳. عاشیق حسین جوان. شعرلر. باکی: آذر نشر. ۱۹۶۲

۴. عاشیق حسین جوان. صدقلی ساز. باکی آذر نشر. ۱۹۵۶.

۵. بالاش آذراوغلو. خزر یارپاقلاری. باکی: "آذربایجان" ۲۰۰۲.

۶. سهراب طاهر. حیات شیریندیر. باکی: آذر نشر. ۱۹۶۳.

۷. مدینه گۆگون. من بو عؤمرو یاشادیم. باکی: "تبریز" ۱۹۹۷.

۸. مدینه گۆگون. چینار اولایدی. باکی: آذر نشر. ۱۹۶۸.

۹. جعفرپور. داغلار منی سسله ییر. باکی. آذر نشر. ۱۹۶۶.

۱۰. ذاکر. ساوالان خاطیره لری. باکی: آذر نشر. ۱۹۶۱.

۱۱. خلیل رضا اولوتورک. خلق شاعری سهراب طاهر حاقیندا. باکی: ناکسوانا.

Ədəbiyyat:

1. Katib Çələbi. Kəşf əz zünun II, İstanbul 1943.
2. İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını IX, İstanbul 1988.
3. M. Gotz. Türkische handschriften teil 1. Wiesbaden 1968.
4. K. Dobraca. Ərəb, fars. Türk əlyazmaları kataloqu. Sarayevo, II. 1979.
5. Amil Çelebioğlu. Eski türk edebiyatı araştırmaları, İstanbul-1998.
6. Azərbaycan MEA Əlyazmalar institutu. Yusif Dövlətoğlu ((Mənzum fiqh)) B-7075/8700.
7. F.E.Karatay. Topqapı Sarayı Muzesi kutuphansı Türkce Yazmalar kataloqu. İstanbul IIC., 1961.
8. Ə. Kölpınarlı, Konya Mövlana Müzesi Yazmaları, c.I, 1967.
9. K.Dobraca. Ərəb, fars, türk əlyazmaları kataloqu, Sarayevo c.II, 1979.
10. M.Gotz. Türkische handschriften , band XIII , teil 1 . Wiesbaden, 1968.
11. C.Rien.Catalogue of the turkish manuscripts in the British museum, London, 1888.

كتاب الطهارة، كتاب الصلاة، كتاب الزكاة، كتاب الصوم، كتاب الحج، كتاب النكاح، كتاب الطلاق، كتاب العتاق، كتاب الايمان، كتاب الحدود، كتاب السرقة، كتاب السير، كتاب المفقود، كتاب تاشركه، كتاب الوقف، كتاب تاب البيوع، كتاب الكفاله، كتاب الحوالة، كتاب القضاء، كتاب الشهادة، كتاب الوكاله، كتاب الدعوى، كتاب الاقرار، كتاب الهبة، كتاب الاحاره، كتاب المكاتب، كتاب الولاء، كتاب الاكراه، كتاب الحجر، كتاب الماذون، كتاب الغصب، كتاب الشفعة، كتاب القسمة، كتاب المزارعه، ، كتاب المساقات، كتاب الذبايح، كتاب الاضيه، كتاب الكراهيه، كتاب احياء الموات، كتاب الشذب، كتاب الاشربه، كتاب الصيد، كتاب ارهن، كتاب الجنایات، كتاب القسامه، ، كتاب الوعيا، كتاب الخنثى.

Yusif Dövlətoğlunun ((Mənzum fiqh)) əsəri yazıldığı tarixdən etibarən müxtəlif dövrlərdə katiblər tərəfindən üzü köçürülərək geniş coğrafi ərazidə yayılmışdır. Bu səbəbdən də dünyanın məşhur əlyazma xəzinələri, kitabxana və muzeylərində əsərin çoxlu sayda nüsxələri qiymətli abidə kimi qorunub saxlanır. Abidə ilə bağlı axtarış apararkən ((Mənzum fiqh))in bir çox ölkələrdə müxtəlif dövrlərə aid əlyazma nüsxələrinin mühafizə edildiyi məlum oldu. Kataloqlarda bu məlumatlar bəzən geniş, bəzən də qısa şəkildə verilmişdir.

İstanbulun Topqapı(7.77), Konyanın Mövlana (8.146-147), Londonun Britaniya (9.9-11) Muzeylərində əsərin onlarla nüsxələri qorunub saxlanır.

Bunlardan başqa Türkiyənin Afyon İl Halq, A.Ünv Balıkesir vatan Cebeci Xalq, Çorum İl Xalq, İzmir Milli, Kastamonu Genəl, Manisa İl Xalq, Ankara Milli, Süleymaniyyə, TDK, TTK kitabxanalarda da ((Mənzum fiqh))in nüsxələri mövcuddur ki, onlar haqqında çox qısa məlumat vardır. Həmçinin ((Mənzum fiqh)) əsərinin Parisdə (11.179 Sup 26) (10:242), Drezdendə (No329 Art 4), Sankt- Peterburqda (No 576 art 3) (11,10) nüsxələrinin olduğu müvafiq olaraq Blose, Fleşin Dorn tərəfindən göstərilir. Təəssüflər ki. Sözü gedən kataloqları əldə edə bilməmişik. Beləliklə ((Mənzum fiqh))in Şərqdə və Avropada olan hələlik 37 əlyazmasını aşkarlamışıq. Nüsxələrin 13-ü haqqında nisbətən geniş,24 qısa, 3 mənbələrdəki anılmaları sistemləşdirərək burada təqdim etməyi məqsədə uyğun saydıq.

دکله امدی ترکجه بر منظوم کتاب
 اتمکجون سز بکا اتمک عتاب
 ای بجا کردک الو عالمیری
 علمییله عامل و کاملیری

Dinlə imdi türkcə bir mənzum kitab,
 Etməkçün siz bana etmin itab.
 Ey bica gördük ulu alimləri,
 Elmiylə amil və kamilləri...

Bu bölümde şəri hökümlərdən və qazılıqla bağlı məsələlərdən söz açılır və əsərin mahiyyəti haqqında məlumat verilir.

Yusif Dövlətoğlu tərcümə etdiyi Sədr əş- Şəriənin ((Viqayə)) əsəri ilə kifayətlənməyərək onun tərcüməsində başqa mənbələrdən də faydalanmışdır:

مشکلاتدن نقل اولمنشدر مکر
 بندە حلە واجب اولمز دیدلر

Müşkilatdan nəql olunmuşdur məgər
 Bunda hulla vacib olmaz dedilər. (6.81a)

داح بلمکی ادلر سک ی ای امام
 وار هدایه نقلنی کوربلر تمام

Dahi bilməki edilər səki ey imam
 Var Hidayə nəqlini görüblər tamam. (6.91b)

معنیله فرق اولندی هر بیرى

بیله نقل اتمش صحاح جوهری

Manıyla fərq olundu hər biri
 Böylə nəql etmiş sihah-i cövhəri (6.114b)

((Mənzum fiqh))in tərcüməsi 49 kitabdan (6). Hər kitab isə özlüyündə bab və fəsillərdən ibarətdir. Bu kitablar aşağıdakılardır:

Abidədə verilən daha sonrakı bilgilərdən aydın olur ki, Yusif Dövlətoğlu ((Manzum fiqh)) əsərini II Sultan Muradın (824-855.1421-1451) şərəfinə həsr etmişdir. Bu səbəbdən də bu əsərə ((Muradnamə)) də deyilir. Abidənin 3-cü vərəqində bu məlumat belə verilir:

خان موراد بن محمد خان اجون
جمله اقلملر اول سلطان اجون
اول مطهر اصل عثمان اوغلدن
کم او سلطان ابن سلطان اوغلدن

Xan Murad ibn Məhəmməd xan iyçün
Cümlə iqlimlərə ol sultan iyçün.
Ol mütəhhər əsl-i Osman oğludur,
Kim o Sultan ibn Sultan oğludur.

Yusif Dövlətoğlunun dövründə ərəbcə və farsca kitab yazmaq daha dəbdə idi, lakin buna baxmayaraq Yusif Dövlətoğlu bu əsəri türkcəyə tərcümə etmişdir ki, bütün türk dünyası heç bir çətinlik çəkmədən fiqhi dərindən öyrənsinlər. Əsərin 3 vərəqində yazılıb:

ترک دلنجه دزدلر بنجه کتاب
معنی یوزندن کوتردیلر نقاب
کمسه گوروب ان انکار اتمدی
هم ادنلر داخ هیچ عاراتمدی

Türk dilincə düzdülər bunca kitab,
Mani yüzündən götürdülər niqab.
Kimsə görüb ani inkar etmədi,
Həm edənlər dahi heç ar etmədi...

Bu müqəddimədən sonra (6.3a) ((Fəsl-i fi səbəb-i nəzm-i kitab)) (((kitabın nəzmə çəkilməsi səbəbləri))) bölümü gəlir:

ایش کی بسم الهه بشلنمیہ

عاقبت ابتر قله اشلنمیہ

Əvvəl ismi Allahla başladıq uş,
İşi Bismillahla qıldıq zi xuş.
İşki Bismillahla başlanmaya,
Aqibət əbtər qala işlənməyə

Yusif Dövlətoğlunun həyatı və yaradıcılığı haqqında mənbələrdə verilmiş məlumatlar olduqca azdır. Onun həyatı haqqında məlumatı əsərin özündən əldə etmək mümkündür ki, bu da abidənin 3b vərəqində

دولت اوغلی یوسف اول عصیانی چوق

بنجه درلو عذرله نقصانی جوق

بال کسری اولمش انون مولدی

Dövlət oğlu Yusif ol üsyani çoq,
Bunca dürlü üzrlə nöqsanı çoq.
Balı kəsri olmuş anın mövlidi,

Bu şerdən məlum olur ki Yusif Dövlətoğlu Balıkəsridə anadan olmuşdur. Əsərin yazılma tarixini belə verir.

هم سکز یوز دخی بیکر می یدی

هجرت تاریخی اکا ارمشکن

هم یکر م ساکزه کرمشکن

بونو نظم اتدی او ینلرده همان

کم حقیقت مقصود اولدر بی کمان

Həm səkkiz yüz dəxi yigirmi yeddi.

Hicrət tarixi ana İrmiş ikən

Həm yigirmi səkkizə girmişkən

Bunu nəzm etdi o yıllardə həməən,

Kim həqiqət məqsud olur bi güməən.

Buradan aydın olur ki, Yusif Dövlətoğlu bu əsəri h. 827.1424-də tərcümə etməyə başlamış və h. 828.1425-də tamamlamışdır.

Rübabə Şirinova

(elmi işçi)

(Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar institutu)

YUSİF DÖVLƏTOĞLU VƏ ONUN “MƏNZUM FİQH” TƏRCÜMƏSİNİN BAKI NÜSXƏSİ

XIII əsrdə Buxarada yaşamış Hənəfi məktəbinin tanınmış alimlərindən biri olan, Burhanəddin Sədr aş-Şəriə əl-Əvvəl (əl-Əkbər) übeydullah bin Mahmud bin Məhəmməd əl- Məhbubinin (v.t. 630.1232) ərəbcə nəsrilə yazdığı ((Viqayə ər-rivayə fi məsail əl-Hidayə)) (1.2020) əsəri, XV əsrdə Yusif Dövlətoğlu tərəfindən mənzum şəkildə tərcümə olunmuş və ((Mənzum fiqh)) (1.2023) adlandırılaraq türkcəyə çevrilmiş ilk mənzum fiqh abidəsidir. Bu tərcümə abidəsi ayrı- ayrı mənbələrdə aşağıdakı adlarla təqdim olunmuşdur: ((Viqayə)), ((Viqayə tərcüməsi)), ((Hidayə və Viqayə tərcüməsi)), ((Mənzum fiqh)), ((Kitab-i Mənzumə)), ((Kitabül-bəyan)), ((Tuhfe-i Murad)), ((Muradnamə)), ((Kitabi- Şərhi viqayə)), ((Haza kitab Quduri türki- nəzm)), ((Kitab-i manzume-i Sultan Murad)), ((Kitab-i manzume dər bəyan-i ehkam-i şəriyyət)) (2.127), ((Mənzumey-i məsail əş-şəriə)), (3.273-274). Aparılan araşdırmalar nəticəsində masnəvi tərzində və ərəzun failatün, failatün, failün bəhrində yazılmış tərcümə abidəsinin həcmi ilə bağlı mənbələr müxtəlif məlumatlar verir. Bəzi mənbələr abidənin həcmnin 6000 (4.635), 6281 (4.636;2. 243), 6960 (5.128), 7116 (6) beyt olduğu göstərilir.

Yusif Dövlətoğlunun ((Mənzum) fiqh)) əsərinin Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda B-7075 şifrəsi altında yeganə bir nüsxəsi qorunub saxlanır. Bu nüsxə katib Seyyid Məhəmməd Müqəddəs tərəfindən h. 874/1669-cü ildə Köçürülüb. Əsər ((Bismillah)) ilə başlayır və müqəddimədə ((Bismillah))-in (6. 2a) fəzilətindən bəhs edilir.

اول اسم الهله بشلادق اوش

ایشی بسمالهله قیلدیق زی خوش

discover its positive contributions that brought to humanity whereas Western World couldn't bring it to and to the contrary had undergone humanity pain and disasters. After the collapse of the Russian Union newly independent Muslim countries also started to research their national culture and history freely and tried to take back their heritage again. One of the most important problems that researchers analysing the Eastern Islamic way of thinking is the translation and the study of philosophical manuscripts that has been laying in the libraries for ages. And we hope that if their studies get started it may cause the reveal of the treasure of thinking that had existed in the past